

Poláková, Mariana

Vznik a vývoj satiry v římské literatuře

Vznik a vývoj satiry v římské literatuře Vydání první Brno: Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2017

ISBN 978-80-210-8805-4; ISBN 978-80-210-8806-1 (online : pdf)

ISSN 1211-3034 (print); ISSN 2787-9291 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.M210-8806-2017>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/137889>

Access Date: 03. 03. 2024

Version: 20220902

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

#473

OPERA FACULTATIS PHILOSOPHICAE
UNIVERSITATIS MASARYKIANAE

SPISY FILOZOFICKÉ FAKULTY
MASARYKOVY UNIVERZITY

muni
PRESS

Vznik a vývoj satiry

v římské literatuře

Mariana Poláková

FILOZOFICKÁ FAKULTA
MASARYKOVA UNIVERZITA

#473

BRNO 2017

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Poláková, Mariana

Vznik a vývoj satiry v římské literatuře / Mariana Poláková. – Vydání první. – Brno : Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2017. – 152 stran. – (Opera Facultatis philosophicae Universitatis Masarykianae = Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, ISSN 1211-3034 ; 473)

Anglické resumé

ISBN 978-80-210-8805-4

821.124'01 * 82-7 * 82-1/-9 * (37) * (048.8)

- latinská starověká literatura

- satira – starověký Řím

- literární žánry – starověký Řím

- monografie

821.124.09 - Latinská literatura, latinsky psaná (o ní) [11]

Recenzovali: doc. PhDr. František Šimon, CSc. (Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach)

Mgr. Bc. Šárka Hurbánková, Ph.D. (Masarykova univerzita)

© 2017 Mariana Poláková

© 2017 Masarykova univerzita

ISBN 978-80-210-8805-4

ISBN 978-80-210-8806-1 (online : pdf)

ISSN 1211-3034

<https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.M210-8806-2017>

Obsah

ÚVOD	9
Koncepce	10
Ediční poznámka	11
1 ŽÁNŘ	13
2 SATIRA: TERMINOLOGICKÁ SPECIFIKACE	16
2.1 Zmínky o satirě a její významy v antických pramenech	17
2.1.1 Diomedes	17
2.1.2 Dramatická <i>satura</i>	19
2.1.3 Fráze <i>per saturam</i>	21
2.2 Rozsah pojmu satiry v antice	23
2.2.1 Název díla	24
2.2.2 Žánr	27
2.2.3 Konkrétní báseň	31
2.3 Ortografie slova <i>sat*ra</i> v antických textech	32
2.3.1 <i>Satura</i>	32
2.3.2 Satyra	35
2.3.3 Satira	37
2.4 Moderní význam	38
3 PŘEDCHŮDCI ŽÁNŘU ŘÍMSKÉ SATIRY	39
3.1 Řecký svět	39
3.1.1 Jamb – Archilochos	40
3.1.2 Komédie	42
3.1.3 Helénistická literatura (Kallimachos a diatriba)	43
3.2 Římský svět	45
3.2.1 Naevius	45
3.2.1.1 Autor v mnoha směrech první	45
3.2.1.2 První satirik?	47
3.2.2 Rozmanitá <i>satura</i> : Ennius a Pacuvius	49
3.2.2.1 Ennius	49
3.2.2.1.1 Enniova sbírka <i>Satura(e)</i>	49
3.2.2.1.2 Řecké inspirace	51
3.2.2.1.3 Ovlivnění římským prostředím	53
3.2.2.1.4 Ennius jako Luciliův předchůdce na poli satiry?	53

3.2.2.1.5 Zařazení do žánru	54
3.2.2.1.6 Přínos	58
3.2.2.2 Pacuvius	58
3.3 Shrnutí	60
4 VZNIK ŽÁNRU	62
4.1 Druhé století př. n. l.	63
4.1.1 Politická a společenská situace po druhé punské válce	63
4.1.2 Náboženská a kulturní situace	64
4.2 Lucilius	66
4.2.1 Životopisná data	67
4.2.2 Dílo	67
4.2.2.1 Název	69
4.2.2.2 Metrum	70
4.2.2.3 Témata	71
4.2.2.3.1 Program	71
4.2.2.3.2 Kritika	72
4.2.2.3.3 <i>Virtus</i> fragment	78
4.2.2.4 Osobitý styl	80
4.2.3 Žánr satiry	80
4.3 Shrnutí	82
5 ŘÍMSKÁ SATIRA	83
5.1 Jak je žánr definován	83
5.2 Specifika žánru	84
5.3 Charakteristiky žánru	86
5.3.1 Pestrost	86
5.3.1.1 Témata	87
5.3.1.2 Forma	100
5.3.2 Básníková osobnost	101
5.3.2.1 Programové básně, titul	102
5.3.3 Zaměření na společnost	111
5.3.3.1 Kritika	114
5.3.3.2 Zábava	120
5.3.3.3 Kázání o morálce	122
5.4 Shrnutí	127
ZÁVĚR	129
SUMMARY	132

SEZNAM ZKRATEK CITOVANÝCH AUTORŮ A DĚL	138
Ostatní zkratky	140
BIBLIOGRAFIE	142
Prameny a překlady pramenů	142
Databáze	143
Sekundární literatura	143
Encyklopedie a slovníky	152

ÚVOD

Satira je pojem, s nímž se běžně setkáváme. Máme o něm své povědomí, vzbuzuje v nás určité konotace i emoce. Na vysvětlení tohoto termínu však mnohdy nestačí pár slov, natož vět; je svým způsobem neuchopitelný. Výraz satira používáme většinou ve vztahu k uměleckým způsobům vyjádření, především k literatuře a filmu. Spíše než v substantivní podobě (satira) se v našich slovnících objevuje adjektivum satirický, ať už jako konkrétní popisné vyjádření (satirický román), či abstraktní výraz (satirická tendence).

Tato publikace, jejímž východiskem se stala má disertační práce, kterou jsem obhájila na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v roce 2016, se zabývá satirou jako žánrem, snaží se o její zařazení do literární hierarchie i o její vymezení. Satirický prvek, nádech, rys, tendence, satirické „něco“, zkratka satiričnost není hlavním předmětem práce, neboť je obsažena v mnoha dílech antické literatury. Z nich zmiňuji pouze ta, která jsou dávana do přímé souvislosti se satirou jako žánrem.

V této monografii pohlížím na satiru jako na žánr, jež každý vnímá a dokáže rozpoznat, při jehož definování však nastávají určité obtíže. Chtěla bych se pokusit určit, kdy tento žánr vznikl a jak se ve své počáteční fázi, kterou nazývám římskou satirou, rozvíjel. Lze satiru oprávněně nazývat žánrem, lze ji vůbec určit? A jaké znaky má dílo obsahovat, aby ho bylo možno označit jako satiru? To jsou otázky, na které hledám v této publikaci odpověď.

Děkuji svým pedagožkám, doc. PhDr. Daše Bartoňkové, CSc., za její laskavou pomoc a povzbuzení, doc. Mgr. Ireně Radové, Ph.D., za podporu při vydání této publikace, a především doc. Mgr. Katarině Petrovičové, Ph.D., za její cenné rady a připomínky. Mé poděkování za zejména administrativní pomoc patří mé kolegyni Mgr. Nině Jaškové, Ph.D. V neposlední řadě bych chtěla poděkovat své rodině a všem ostatním, kteří mě v mém úsilí podporovali.

Koncepce

Badatelská veřejnost se začala otázkou satiry podrobněji zabývat až na počátku 20. století, kdy vyšly první články vztahující se k satirě jako žánru i první ucelená edice Luciliových zlomků.¹ V druhé polovině 20. století (zejména v 60., 70. a 80. letech) vznikly velké sborníky věnované satirě jako žánru, obsahující i články staršího data.² Konec 20. století s sebou přinesl další přelom na poli bádání o satirě. Tato literární kategorie se začala zkoumat z jiných pohledů – názory na ni se již neomezují na úzký okruh literární teorie, satira se zkoumá z hlediska společnosti, využití „satirických person“, použití humoru, zobrazování jídla či sexuality.³

-
- 1 C. *Lucilii Carminum Reliquiae. Bd. I-II.* 1904–1905. MARX, FREDERICUS [ed.]. Lipsiae: B. G. Teubner.
 GERHARD, G. A. 1918. Satura und Satyroi. *Philologus*, 75, s. 247–273.
 HENDRICKSON, G. L. 1911. Satura – the Genesis of a Literary Form. *Classical Philology*, 6, No 2, s. 129–143.
 HENDRICKSON, G. L. 1927. Satura tota nostra est. *Classical Philology*, 22, s. 46–60.
 INGERSOLL, J. W. D. 1912. Roman Satire: Its early name? *Classical Philology*, 7, s. 59–65.
 ULLMAN, B. L. 1913. Satura and Satire. *Classical Philology*, 8, s. 172–194.
 WEBB, ROBERT HENNING. 1912. On the Origin of Roman Satire. *Classical Philology*, 7, s. 177–189.
 WHEELER, ARTHUR LESLIE. 1912. Satura as Generic Term. *Classical Philology*, 7, s. 457–477.
- 2 ADAMIETZ, JOACHIM [ed.]. 1986. *Die römische Satire*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
 FABIAN, BERNHARD [ed.]. 1975. *SATVRA. Ein Kompendium moderner Studien zur Satire*. Hildesheim: Georg Olms Verlag.
 KORZENIEWSKI, DIETMAR [ed.]. 1970. *Die römische Satire*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- V tomto období se objevily i velmi přínosné monografie:
 COFFEY, MICHAEL. 1976. *Roman Satire*. London – New York: Methuen and Co Ltd Barnes & Noble.
 DUFF, JOHN WIGHT. 1964. *Roman Satire: Its Outlook on Social Life*. Hamden, Connecticut: Archon.
 KNOCHE, ULRICH. 1971. *Die römische Satire*. Göttingen: Vandenhoeck u. Ruprecht.
 RAMAGE, EDWIN, S. – SIGSBEE, DAVID, L. – FREDERICKS, SIGMUND, C. 1974. *Roman Satirists and their Satire. The Fine Art of Criticism in Ancient Rome*. New Jersey: Noyes Press.
 ROOY, C. A. VAN. 1965. *Studies in Classical Satire and Related Literary Theory*. Leiden: E. J. Brill.
 RUDD, NIALL. 1986. *Themes in Roman Satire*. London: Duckworth.
 TERZAGHI, NICOLA. 1976. *Per la storia della satira*. Messina – Firenze: Casa editrice di G. D'Anna.
 WITKE, CHARLES. 1970. *Latin Satire. The Structure of Persuasion*. Leiden: E. J. Brill.
- 3 BRAUND, SUSANNA. 1992. *Roman Verse Satire*. Oxford: Oxford University Press.
 BRAUND, SUSANNA [ed.]. 1989. *Satire and Society in Ancient Rome*. Exeter: University Publications.
 BRAUND, SUSANNA. 1996. *The Roman Satirist and their Masks*. London: Duckworth.
 FREUDENBURG, KIRK. 2001. *Satires of Rome: Threatening Poses from Lucilius to Juvenal*. Cambridge: Cambridge University Press.
 FREUDENBURG, KIRK [ed.]. 2005. *The Cambridge Companion to Roman satire*. Cambridge: Cambridge University Press.
 HOOLEY, DANIEL. 2007. *Roman Satire*. Malden, MA: Blackwell Publishing.
 KEANE, CATHERINE. 2006. *Figuring Genre in Roman Satire*. Oxford: Oxford University Press.
 PLAZA, MARIA. 2006. *The Function of Humour in Roman Verse Satire. Laughing and Lying*. Oxford: Oxford University Press.
 SCHLEGEL, CATHERINE M. 2005. *Satire and the Threat of Speech. Horace's Satires Book 1*. Madison: The University of Wisconsin Press.

V úvodní kapitole věnované literární teorii, resp. pojmu žánr, nastiňuji složitou problematiku zařazení satiry do literárního systému.

Druhá kapitola se zabývá terminologickou specifikací výrazu satira. Vymezuje jeho antické použití i moderní význam, a napomáhá tak v nesnadné orientaci ohledně používání termínu satira/*satura*. Tato kapitola vychází z citací antických pramenů s přihlédnutím k moderní literatuře.

Třetí část mapuje „předchůdce“ satiry, resp. literární formy, které jsou se satirou spojovány. Řecký svět reprezentuje jamb, stará komedie a helénistická literatura s množstvím děl vyznačujících se rozmanitostí, v nichž převažuje vliv Kallimacha a diatriby. Z římského prostředí zmiňuji, v souvislosti s proslulými útoky na rod Metellů, Naevia a představitele „rozmanité“ satiry Ennia a Pacuvia.

Bezpochyby prvním legitimním tvůrcem satiry jako žánru byl Lucilius, jemuž je věnována čtvrtá část monografie. Přibližuji v ní situaci v Římě ve druhé polovině 2. století př. n. l. V této době plné velkých změn a nepokojů vytvořil představitel vyšších vrstev Lucilius dílo, které nemělo opěvovat stát či národ římský, ani se vyrovnávat s přejatou řeckou kulturou. I když se jeho třicet knih satir dochovalo jen fragmentárně (je známo na 1300 zlomků), dá se z nich vyčíst, jaká témata a formy se v rané fázi satiry jako žánru vyskytují.

Poslední kapitola se zaměřuje na prověření hypotézy, že římská satira je svébytný literární žánr a objasňuje, čím se tato literární kategorie vyznačuje. Vymezuje termín římská satira v rámci diachronního vývoje žánru a zasazuje ho do tohoto kontextu, uvádí jeho zvláštnosti a specifické problémy, na něž se při jeho zkoumání opětovně naráží. Na základě analýzy a srovnání děl Lucilia, Horatia, Persia a Iuvenala jsou v této kapitole podrobně zkoumány tři dominantní znaky tohoto žánru: pestrost v tématech i formě, výrazná přítomnost osobnosti básníka (ať už bezprostřední, či, jak poukazují moderní přístupy, zprostředkovaná „satirickou personou“) a zaměření na společnost, potažmo čtenáře, které chce autor kritizovat, bavit či poučovat.

Ediční poznámka

Pro citování děl antických autorů použitých v této publikaci jsem využila databáze *Litterae ante portas* (FFMU Brno). Zkratky latinsky píšících autorů a jejich děl jsou uvedeny podle: *Thesaurus linguae Latinae*. 1900nn. Editus auctoritate et consilio academiarum quinque Germanicarum: Berolinensis; Gottingensis; Lipsiensis; Monacensis; Vindobonensis. Lipsiae: Teubner; a podle jeho elektronické verze *Thesaurus Linguae Latinae*. 2004. K. G. Saur, Munich – Thomas Technology Solutions, Inc., Horsham, PA: <<http://litterae.phil.muni.cz>>. Jména autorů, jejichž zkratky nebyly uvedeny v této encyklopedii, jsou ponechána v plném znění (Auctor incertus, Auctor incertus Mellicensis, Eumenius Augustodunensis, Gratianus,

Horatius Romus a Remigius Autissiodorensis). Enniovy, Pacuviovy a Luciliovy fragmenty jsou citovány podle edic (*Remains of Old Latin I – Ennius and Caecilius*. 1967. WARMINGTON, E. H. [ed.]. London: Heinemann. *Remains of Old Latin II – Livius Andronicus, Naevius, Pacuvius and Accius*. 1936. WARMINGTON, E. H. [ed.]. London: Heinemann. [*Lucilius:*] *Satiren*. KRENKEL, WERNER [ed.]. 1970. Leiden: E. J. Brill.). Za číselným označením zlomku uvádím písmeno odkazující k použité edici (W = Warmington, K = Krenkel). Pokud jsou dostupné české překlady pramenů, v nichž se vyskytují citované pasáže, snažila jsem se je, vzhledem ke srozumitelnosti, použít. Tyto překlady jsou v textu při prvním užití vždy důsledně citovány, při druhém a dalším výskytu uvádím pouze „Překlad“. Mnou přeložené pasáže jsou uvozeny slovy „Překlad autorky“. Co se týče překladu kanonických autorů římské satiry (Horatia, Persia, Iuvenala), použila jsem ve své práci dostupné překlady do českého jazyka, Luciliovy a Enniovy fragmenty jsou mou vlastní interpretací. Metrickou podobu úryvků jsem při přepisu zohledňovala pomocí lomítek pouze v latinských textech, v českém jazyce (byť je báseň přeložena metricky) jsem označení konce veršů záměrně vynechala. Odkazy na edice, sekundární literaturu aj. jsou v poznámkovém aparátu při první zmínce uváděny v plném znění, opakovaná citace je zkrácena (autor, rok a strana).

Jména antických autorů, místní názvy a další odborné termíny uvádím dle odborných publikací: CANFORA, LUCIANO. 2009. *Dějiny řecké literatury*. Překlad: kolektiv autorů pod vedením Dagmar Bartoňkové. Praha: Koniasch Latin Press; CONTE, GIAN BIAGO. 2003. *Dějiny římské literatury*. Překlad: kolektiv autorů pod vedením Dagmar Bartoňkové. Praha: Koniasch Latin Press. České i latinské názvy děl jsou v celé monografii psány kurzívou. Vzhledem k častému výskytu slova *satura* v této práci jsem se rozhodla je skloňovat, pokud se vyskytuje bez určujícího substantiva. Pokud se vyskytuje v nominativu, nebo je blíže určeno, píše ho kurzívou.

1 ŽÁNŘ

Většina publikací o satíře začíná tvrzením, že satira je literárním žánrem. Protože si tato monografie klade za cíl hlubokou a současně komplexní analýzu toho, co satira v antice představuje, je velmi důležité položit si otázku, co si pod tímto termínem představit a zda vůbec tento termín něco znamená, tedy žánr definovat.⁴

Je třeba mít na paměti, že žánrový systém je jak synchronní, tak diachronní. Žánry lze vnímat ve dvou rovinách – na úrovni jednotlivých žánrů a na úrovni jedné žánrové krajiny.⁵ Znamená to tedy, že žánr lze sledovat v celém jeho vývoji, od počátku do dnešních dnů, přičemž v průběhu let může zaniknout a znovu se objevit, a zároveň lze zkoumat žánr v rámci žánrového systému, který vytváří žánrová krajina tvořená žánry jedné epochy.⁶

Žánry nepochybně existují. Pomáhají příjemcům uměleckého zážitku v základní orientaci v rozsáhlém bludišti uměleckých děl. Ve své publikaci budu používat termín žánr v souladu s výsledky nejnovějšího bádání, tedy jako „otevřený systém formálních a funkčních znaků, na nichž jednotlivá díla různou měrou participují“.⁷ Nebudu tento pojem používat k označení velkých celků, s výhradou⁸ se přidružuji schématu rod/druh – žánr – žánrová varianta (epika – epos – hrdinský epos).

4 Moderní práce zabývající se dějinami žánrové teorie, včetně Aristotelovy a Platónovy, viz COMBE, DOMINIQUE. 1992. *Les genres littéraires*. Paris: Hachette a DUBROW, HEATHER. 1982. *Genre*. London: Methuen. Pro podrobnější přehled dalších, zejména českých prací viz POLÁKOVÁ, MARIANA. 2016. *Vznik a vývoj satiry v římské literatuře* (disertační práce). Brno: FF MU, s. 11–17.

5 NÜNNING, ANSGAR [ed.]. 2006. *Lexikon teorie literatury a kultury*. Překlad: A. Urválek a Z. Adamová. Brno: Host, s. 117.

6 Ibidem, s. 117.

7 Ibidem, s. 117.

8 Ona výhrada se týká toho, že některé žánry, mezi něž patří i satira, nelze zcela bezpečně zařadit do určitého druhu. Srov. překonané používání pojmu druh na následující straně.

Zároveň je důležité přijmout premisu, že žánry se historicky proměňují a jsou spjaty s dobou, ve které vznikly. Je třeba zohlednit i prostředí vzniku žánru a osobu autora (pokud je známa), který uvedl novou literární kategorii na literární scénu. Pro určení a rozpoznání kategorie žánru je pak nutné doplnit linii děl, jež se k jednomu žánru hlásí. Z podoby daného žánru pak lze zpětně usoudit na to, jaká byla společnost, která jeho vznik iniciovala.

Každý žánr obsahuje dvě složky, z nichž první, konstantní či klíčová, je neměnná v celém jeho vývoji, a umožňuje tak čtenáři rozpoznat, o jaký žánr se jedná. Druhá, proměnlivá či variabilní složka, umožňuje žánru „přežít“, přibližuje ho k jiným žánrům, transformuje ho. Její součásti se mohou měnit v čase – určité znaky se mohou přetvořit, jiné zaniknout a další zase vzniknout. Pro právoplatnou existenci žánru je nezbytná existence určitého množství děl, nezpochybnitelně k onomu žánru náležejících, která čtenáři žánru přiřadí.

Žánr je tedy v této práci pojat jako model, který má určité konstantní a variabilní znaky, lze ho objevit v konkrétních dílech, je spjat s dobou svého vzniku a je ovlivňován nejen ostatními literárními útvary, ale i společenskou situací, osobností autora a lidmi, kterým je určen, tedy čtenáři či posluchači.

V této publikaci se kromě termínu žánr objevuje i pojem druh, jehož původ lze hledat u Platóna v dialozích *Faidros* a *Ústava* a v Aristotelově *Poetice*. Ve třetí knize *Ústav* (*Pol.* 392–394) Platón rozlišuje tři druhy umění podle způsobu vyprávění, konkrétně prosté vypravování bez napodobení (*διήγησις*), projev zcela napodobující (*μίμησις*) a smíšenou formu sestávající z dvou předchozích. Aristotelés zase na začátku *Poetiky* dělí literární tvorbu na epiku (*εποποιία*), drama (resp. tragédii – *τραγωιδία* a komedii – *κωμωιδία*) a lyriku, již dále člení na umění dithyrambické (*δίθυραμβοποιητική*), pístecké (*αυλητική*) a kitharistické (*κιθαριστική*). Jiné dělení pak používá v deváté kapitole, kde rozlišuje mezi historiografií, resp. literaturou o tom, co se stalo (*τα γενόμενα*), a literaturou fiktivní (*οία αν γένοιτο*), tedy takovou, která píše o tom, co by se stát mohlo (je to tedy pravda vystižená pomocí fikce). Dalšího rozvinutí se teorie tří druhů (lyriky, epiky a dramatu) dočkala za klasicismu, a pak na počátku 19. století díky J. W. Goethovi.⁹

Ačkoli se již ve starověku objevily první pokusy o rozčlenění a zpřehlednění literárního systému, nedá se říci, že by tuto hierarchii autoři píšíci pojednání o literatuře jakkoli dále rozvíjeli. Z dochovaných děl je patrné, jaké literární texty byly považovány za hodnotnější a pro společnost přínosnější a které stály z pohledu

9 V poznámkách ke svému textu *Západovýchodní diván* J. W. Goethe zmiňuje tři literární druhy (*Naturformen der Poesie*): „Existují jen tři ryzí přírodní formy poesie: jasně vyprávějící, entusiasticky vzrušená a osobně jednající: *epos*, *lyrika* a *drama*. Tyto tři způsoby básnění mohou působit buď společně, nebo každý zvlášť.“ (*Goethe, Johann Wolfgang. Poznámky a pojednání k lepšímu pochopení Západovýchodního divánu.* FRANĚK, BOHUMIL. [transl.]. 1955. In: *Básně. Západovýchodní diván.* FISCHER, OTAKAR – BEDNÁŘ, KAMIL – FELDSTEIN, VALTER [transl.]. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, s. 344–345.)

praktického využití či estetického dojmu v pozadí. Nicméně ve spisech literárněvědné povahy, jak je zřejmé např. z Quintilianova výčtu,¹⁰ nejsou literární formy řazeny do žádných předem daných kategorií.

Nelze zpochybňovat, že antický příjemce uměleckého díla dobře věděl, kam danou tvorbu zařadí.¹¹ „Each writer endeavored to transmit the tradition of his genre by transmuting it. And finally, and perhaps most important of all, the ancient reader and ancient critic were far more sensitive to architectonic symmetry and harmony of form and phrase than are even the most cultivated of our modern readers.“¹²

Z výše uvedeného tedy vyplývá, že ačkoli pro zpřehlednění (a také další upřesnění kategorie žánru) pojem druhu ve své publikaci zmiňují, neboť v naší literární teorii stále figuruje,¹³ za výstižnější pro uchopení konkrétní literární kategorie (zde tedy satiry) v rámci literárního systému považují právě pojem žánru.

Zásadním problémem, který je třeba hned v úvodu zmínit, je vymezení pozice satiry v rámci literární teorie. Vycházím z teze, že satira je žánr. Určit její hranice je ovšem poněkud obtížnější, protože satira se v dnešním systému vyskytuje spíše jako přídatné jméno satirický/á/é nebo ve spojení s přívlastkem ‚politická‘. V podstatě by se dalo říci, že v současnosti se z původního žánru stalo spíše označení žánrových variant žánrů stávajících (např. satirický román). Budu se snažit ukázat, že satira si opravdu zaslouží být vnímána jako žánr samostatný – tedy alespoň satira, jak ji známe z antického prostředí.¹⁴

Z dnešního pohledu lze o této „počáteční“ satirě mluvit jako o žánrové variantě satiry, a to konkrétně o ‚římské‘, popř. ‚římské veršované satirě‘. Ve své práci však budu pojednávat o satirě tohoto období jako o žánru,¹⁵ protože nejprve musí vzniknout větší celek (žánr), který se posléze může dělit na dílčí (žánrové) varianty.

10 Quint. *inst.* 10, 1, 93nn., srov. kapitola 5 Římská satira.

11 Ch. Witke k tomu uvádí, že na začátku korpusu či v samostatné nezařazené básni satirik seznamuje čtenáře s prostředky k identifikaci žánru básně, kterou poslouchají nebo čtou. (WITKE 1970, s. 4.)

12 FISKE 1966, s. 486.

13 PETRŮ, EDUARD. 2000. *Úvod do studia literární vědy*. Olomouc: Rubico, s. 71.

14 Stranou ponechávám menippskou satiru.

15 V situacích, které vyžadují srovnání satiry z mnou vytyčeného období se satirou jako neustále se vyvíjejícím žánrem, používám rozlišení římská satira (pro mnou zkoumaný žánr) a satira (pro existující žánr).

2 SATIRA: TERMINOLOGICKÁ SPECIFIKACE

Pojmenování žánru – satira – se vyvinulo z latinského slova *satūra*.¹⁶ Už v antice nebylo zcela jasné, odkud název pro nový žánr pochází.¹⁷ Ani dnes není situace jiná, čtenář většinou až po přečtení konkrétního díla zjistí, co přesně výrazem satira jeho autor zamýšlí.¹⁸ Původní latinský pojem *satūra* se používá především v pojednáních literárněteoretického zaměření, satira pak v textech obecnější povahy, v nichž je vazba k antickému výrazu často pomíjena. Tato kapitola představuje jednotlivé varianty zápisu satiry, upřesňuje jejich význam i původ a ukazuje, co vše v literární terminologii označují.

16 S největší pravděpodobností se jedná o autochtonní výraz: „Und wie es oft zu beobachten ist, daß eine neu gefundene oder geprägte Erscheinung ihren Namen aus der Sprache erhielt, deren Bereich sie entstand, so deutet auch hier die Bezeichnung nach Italien als dem Ursprungsland.“ (KRENKEL 1970, s. 9.)

17 O jeho původu se diskutovalo už za Suetonia. (WEBB 1912, s. 177.)

18 Např. KORUS, KAZIMIERZ. 1991. *Die Griechische Satire. Die theoretischen Grundlagen und ihre Anwendung auf Homers Epik*. Warszawa – Kraków: Sumptibus Universitatis Jagellonicae, označuje termínem satira to, co já nazývám satirickou tendencí – nejedná se o označení žánru. GRATWICK, A. S. 1982. The Satires of Ennius and Lucilius. In KENNEY, E. J. – CLAUSEN W. V. [eds.]. 1982. *The Cambridge History of Classical Literature II – Latin Literature*. Cambridge: Cambridge University Press, píše o Enniově a Luciliově díle, i když v souvislosti se vznikem žánru; HENDRICKSON 1927, s. 46–60, uvažuje nad tím, kdy se ze slova *satūra* stalo označení žánru; HIGHET, GILBERT. 1962. *The Anatomy of Satire*. Princeton, NJ: Princeton Univ. Press, zkoumá satiru jako žánr od antiky do dnešních dnů atd.

2.1 Zmínky o satíře a její významy v antických pramenech

2.1.1 Diomedes

Nejdůležitější pramenný zdroj obsahující čtyři možná vysvětlení významu satiry představuje Diomedes.¹⁹ Píše: *satira autem dicta sive a Satyris, quod similiter in hoc carmine ridiculae res pudendaeque dicuntur, quae velut a Satyris proferuntur et fiunt: sive satura a lance quae referta variis multisque primitiis in sacro apud priscos dis inferebatur et a copia ac saturitate rei satura vocabatur; cuius generis lancium et Vergilius in georgicis meminit, cum hoc modo dicit, lancibus et pandis fumantia reddimus exta / et lancesque et liba feremus:/ sive a quodam genere farciminis, quod multis rebus refertum saturam dicit Varro vocitatum. Est autem hoc positum in secundo libro Plautinarum quaestionum, ‚satura est uva passa et polenta et nuclei pini ex mulso consparsi‘. Ad haec alii addunt et de malo punico grana. Alii autem dictam putant a lege satura, quae uno rogatu multa simul comprehendat, quod scilicet et satura carmine multa simul poemata comprehenduntur. Cuius saturae legis Lucilius meminit in primo, per saturam aedilem factum qui legibus solvat, / et Sallustius in Jugurtha, ‚deinde quasi per saturam sententiis exquisitis in deditionem accipitur‘.²⁰*

Na prvním místě Diomedes uvádí možné spojení se satyry. Lze tedy předpokládat, že toto tvrzení považoval za nejpravděpodobnější, což ovšem není překvapivé,

19 Diomedes byl autorem díla *Ars grammatica*, které vzniklo pravděpodobně ve druhé polovině 4. století n. l. a bylo věnováno obyvatelstvu východní části Římské říše. Spis se zabývá třemi oblastmi, které zrcadlí Diomedův didaktický program. Skládá se z části o řeči, základních principech gramatiky, části o stylistice a metrice. Je pravděpodobné, že hlavním Diomedovým zdrojem bylo dílo Varronovo. (Stov. CANGIK, HUBERT – SCHNEIDER, HELMUTH [eds.]. 2001. *Der neue Pauly: Enzyklopädie der Antike*. Bd. 3. *Cl–Epi*. Stuttgart: Metzler, s. 618; CONTE 2003, s. 555; ROOY 1965, s. 2–4 a 20.)

Téměř totožný výčet jako u Diomeda (bez zmínky o Vergiliovi a Varronovi) obsahuje komentář Pomponia Porphyrióna, gramatika žijícího necelé století před Diomedem, k Horatiovým *Epistulae* (Porph. *Hor. epist.* 1, 11, 329). I když je Porphyriónovo dílo starší, všechny práce (včetně mé) uvádějí jako zásadní etymologický text k satíře Diomedův výčet, a to zejména proto, že obsahuje více informací než Porphyriónův, včetně možnosti původu slova *satura* z prostředí gastronomie, již se v dnešní době dostává hojně pozornosti.

20 Diom. 3, 485nn. Překlad autorky: „Satira totiž může být odvozena buď od satyrů, protože se v této básni mluví o stejné směšných a hanebných věcech, které ukazují satyrové; nebo je *satura* odvozena od misky, která naplněná mnoha rozličnými plody byla u předků obětována bohům, a je tak nazývána saturou kvůli množství a hojnosti věcí; Vergilius v *Georgikách* připomíná, jakého druhu misky byly, když říká, že ‚na hlubokých mísách dáváme kouřící vnitřnosti / a přineseme misky a obětní koláče:/‘, nebo od jakéhosi druhu nádivky, protože Varro říká, že *satura* byla odvozena od množství přísad. Také se píše v druhé knize díla *Quaestiones Plautinae*, že ‚*satura* jsou rozinky, ječný šrot a piniová jádra smíchaná s medem‘. K tomu jiní přidávají jaderka z granátového jablka. Další se zase domnívají, že *satura* je odvozena od zákona, který najednou v jednom podání zahrnoval mnoho věcí, stejně jako je v díle – satíře – obsaženo najednou mnoho básní. Jako první připomíná tento zákon satiry Lucilius: /skrz saturu přimět aedila, aby zrušil zákony/ a Sallustius v *Jugurtovi*, ‚potom se po povšechném výslechu přijímá do poroby‘.“

protože už někdy od poloviny 1. století n. l. spojení literárního žánru s postavami řecké mytologie v obecném povědomí dominovalo²¹ a udrželo si svou váhu až do roku 1605, kdy ho vyvrátil I. Casaboun.²² Diomedův druhý návrh odvozuje název od misky naplněné ovocem, která byla obětována bohyni Cereře – *satura lanx*.²³ Jako třetí možné vysvětlení tlumočí Diomedes Varronovu zmínku připodobňující satiru k nádivce či klobáse složené z rozinek, ječného šrotu, piniových jader, medového vína a jadérek z granátových jablek.²⁴ Toto tvrzení je podpořeno zmínkou u Festa²⁵ a Isidora²⁶ i skutečností, že jídlo zaujímá v satire důležité místo.²⁷ Poslední Diomedův výklad odkazující k právní terminologii, *lex satura*, nemá oporu v jiných pramenech (ke spojení *per saturam* viz kapitola 2.1.3).

21 I v dnešní době lze snadno pochopit, proč nebylo pro tehdejší autory těžké spojit satiru se satyry, zvláště když byl původní význam slova *satura* zapomenut. Pro satyrské drama i satiru je charakteristický výsměch a kritika, a proto bylo velmi jednoduché (zvláště s přihlédnutím k řeckému původu téměř všech ostatních žánrů) tyto dvě literární oblasti spojit.

I když byla tato teorie vyvrácena, vyskytují se i moderní publikace, jež přikládají spojitosti satiry se satyry význam. Souvislost žánru s plností, satyry a s nepřátelským postojem (bez etymologické souvislosti) uvádí SCHLEGEL 2005, s. 5.

22 CASAUBON, ISAAC. 1605. *De Satyrica Graecorum & Romanorum Satira*, Paris. Viz s. 35.

23 B. L. ULLMAN se podobně jako v případě *lex* domnívá, že *satura* je přístavek výrazu *lanx* – tedy „from the dish called *satura*“. (ULLMAN 1913, s. 173.) Souvislost s Cererou potvrzují např. *scholia* k Horatiovi: *Schol. Hor. sat. 1, praefatio: Plerique satyram a lance, quae plena diuersis frugibus templo Cereris infertur; nomen accepisse dicunt; nam et ea hoc nomine appellatur*. (Překlad autorky: „Mnozí říkají, že satira dostala svůj název podle misky, která naplněná různým ovocem byla obětována v Cereřině chrámu; proto se nazývá tímto jménem.“)

24 Z pasáže se nedá vyzoomět, zda jsou Diomedova tvrzení převzata z více Varronových pojednání, nebo jen z díla *Quaestiones Plautinae*, „da im Spälatein *autem* sowohl in der Bedeutung von *enim* als auch (seit Cicero) in der von *deinde* bei Aufzählungen verwendet wird“. (PETERSMANN, HUBERT. 1986. Der Begriff „*satura*“ und die Entstehung der Gattung. In ADAMIETZ, JOACHIM [ed]. *Die römische Satire*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, s. 16.)

25 Fest. 416: *Satura, et cibi genus ex variis rebus conditum est, et lex <mul>tis aliis legibus conferta*. (Překlad autorky: „*Satura* je druh jídla vzniklý z různých věcí a zákon složený z mnoha jiných zákonů.“)

Paul. Fest. 417 k tomu pak ještě dodává: *Satura et cibi genus dicitur ex variis rebus conditum, et lex multis aliis conferta legibus, et genus carminis, ubi de multis rebus disputatur*. (Překlad autorky: „*Satura* je druh jídla vzniklý z různých věcí a zákon složený z mnoha jiných zákonů a druh básně, v němž se hovoří o mnoha věcech.“)

26 Isid. *orig.* 20, 1, 8: *Satietas autem et saturitas sibi differunt: nam satietas ex uno cibo dici potest, pro eo quod satis sit; saturitas autem a satura nomen accepit, quod est vario alimentorum adparatu compositum*. (Překlad autorky: „Nasyčení a sytost se od sebe liší: neboť nasyčen může být člověk z jednoho jídla, díky němuž má dost; sytost se však odvozuje od satiry, což je směs různých připravených jídel.“)

27 Iuvenalis dokonce přirovnává své básně ke krmivu (*farrago*). Iuv. 1, 81: *quicquid agunt homines, votum, timor, ira, voluptas, / gaudia, discursus, nostri farrago libelli / ecquando uberior vitiorum copia?* (Překlad Iuvenalis, *Decimus Iunius. Satiry*. VYSOKÝ, ZDENĚK KAREL [transl.]. 1972. Praha: Svoboda: „Všechno, co dělají lidé, jich přání, strachy a hněvy, rozkoše, radosti, shánky, je náplní knížečky naší.“ Slovo *farrago*, které přeložil Z. K. Vysoký jako „náplň“, má v latině význam krmné směsi smíchané z různých druhů obilí. I S. Braundová považuje za nepřitažlivější „to view the satirist as a cook, serving up to his audience a sausage stuffed full of varied ingredients [...]“ (BRAUND 1992, s. 7.)

Dnes se většina badatelů kloní k druhé Diomedově možnosti,²⁸ ani další dvě však zcela vyloučit nelze. Důležité nicméně je, že všechny tři opodstatněné Diomedovy teorie (tj. nikoli „satyrská“) mají společného jmenovatele, jímž je pestrost a hojnost²⁹ a také shodně implikují, že původně byl výraz *satura* adjektivem³⁰ a označoval nějaký blíže nespecifikovaný druh nádobí naplněný jídlem či obětinou. A protože obětiny byly různorodé, nabývalo spojení dojmu rozmanitosti. Substantivum z tohoto spojení postupně vymizelo a zůstala *satura* s významem různorodosti a plnosti.

2.1.2 Dramatická *satura*

*Vernaculis artificibus, quia ister Tusco uerbo ludio uocabatur, nomen histrionibus inditum; qui non, sicut ante, Fescennino uersu similem inconpositum temere ac rudem alternis iaciebant sed impletas modis saturas³¹ descripto iam ad tibicinem cantu motuque congruenti peragebant. Livius post aliquot annis, qui ab saturis ausus est primus argumento fabulam serere, idem scilicet, id quod omnes tum erant, suorum carminum actor [...]*³²

Tato pasáž z Livia, která spojuje satiru s předliterárními dramatickými žánry,³³ dala vzniknout mnoha dohadům.³⁴ Literární satira je plná rysů naznačujících dramatický původ.³⁵ Na podobnost satiry a dramatu je často poukazováno zejména

28 Např. BRAUND 1992; KNOCH 1971; PETERSMANN 1986, s. 7–24; WEINREICH, OTTO. 1975. Vorstufen. Wortbedeutung. Dramatische Satura. In FABIAN, BERNHARD [ed.]. *Satura. Ein Kompendium moderner Studien zur Satire*. Hildesheim – New York: Georg Olms Verlag; WITKE, 1970.

29 Podrobněji k jednotlivým teoriím viz POLÁKOVÁ 2016, s. 24–29.

30 Nepřehlédnutelná souvislost s latinským adjektivem *satur, a, um* (sytý, nasycený, plný) naznačuje, že pojmenování *satura* by mohlo být zpodstatnělým adjektivem, neboť ke zpodstatňování adjektiv v lidové latině běžně docházelo. (Tento lingvistický proces viz WITKE 1970, s. 19.)

31 Tomuto nejasnému spojení se ve svém článku podrobně věnuje R. H. Webb, který ho vidí jako Liviův pokus o vysvětlení etymologie slova *satura* – tj. představení plně *impletas modis*. (WEBB 1912, s. 183–186.)

32 Liv. 7, 2, 6nn. Překlad (*Livius, Titus. Dějiny II-III*. KUCHARSKÝ, PAVEL. [transl.]. 1972. Praha: Svoboda.): „Těm domácím umělcům bylo dáno jméno ‚histrion‘, protože herec se jmenuje etruským slovem ‚ister‘. Ale ti nepřednášeli, jako dříve, veršem hru neumělou a jen tak bez přípravy a drsnou ve střídavých přednesech, podobnou starým lidovým fraškám zvaným ‚fescennijské‘, ale básnickou všehochof sestavenou do taktů, přednášenou v písni za doprovodu píšťců a s pohyby shodnými s hudbou. Několik let potom Livius se odvážil jako první po té básnické všehochofi spojit divadelní látku souvislým dějem; byl také ovšem, jako tehdy všichni bývali, sám hercem ve svých veršovaných skladbách.“

33 Třetí vývojovou fází dramatu měla být představení domácích herců – *saturae*, která byla doprovázena hudbou, zpěvem a pohybem.

34 Výčet teorií ohledně dramatické satiry, které jsou však dnes již z větší části vyvráceny, srov. PETERSMANN 1986, s. 9–11.

35 WEBB 1912, s. 187: „This is of course freely granted by the skeptics, who claim that it was the recognition of this very fact on the part of the ancients which inspired their use of the word as the name

na kvůli použití dialogů³⁶ a také kvůli Horatiovu tvrzení, že kořeny satiry spočívají ve staré řecké komedii.³⁷ S. Braundová zdůrazňuje, že satiru pojí s dramatem také to, že ji Lucilius a Horatius označují za *sermo* (konverzaci, povídání), což naznačuje, že je to žánr „which acknowledges the presence of some kind of audience and which invites a response from the audience“. Podrobně pak rozebírá tři formy, jež má satira společné s dramatem: monolog, dialog a dopis. Monolog pokládá za jednu z důležitých podob satiry i G. Highet, přičemž jako další podobu uvádí parodii a vyprávění.³⁸

Podle mého názoru je vysoce nepravděpodobné, že by literární *satura* vycházela z dramatické. Proti dramatickému původu satiry stojí zejména fakt, že její existenci opomíjejí římstí kritici; otevřeně ji zmiňuje jen Livius,³⁹ na něj se odvolávají Valerius Maximus⁴⁰ a pozdně antický autor Euanthus⁴¹. Výskyt slova *satura*

of an imagined drama. Surely it is a more natural inference to suppose that literary satire is dramatic for the simple reason that it was the offspring of a phase of dramatic entertainment.“

36 „The dialogue and other dramatic elements of satire can be explained best by referring to modes of philosophical discourse current in the Hellenistic world.“ (WITKE 1970, s. 18.)

37 Horatiův výrok a spojitost satiry se starou komedií probírám v kapitole 3.1.2 Komédie.

38 HIGHET 1962, s. 13–14.

39 Zmínka od Dionýsia z Halikarnássu není průkazná. (Srov. WEINREICH 1975, s. 32.)

40 Val. Max. 2, 4, 4: *paulatim deinde ludicra ars ad saturarum modos perrepsit, a quibus primus omnium poeta Livius ad fabularum argumenta spectantem animos transtulit*. (Překlad autorky: „Dále pomalu vyvstalo divadelní umění na způsob satir, o jejichž existenci podal divákům zprávu jako první ze všech básníků Livius [...]“)

41 Euanth. *de com.* 2, 5nn.: *et hinc deinde aliud genus fabulae id est satyra sumpsit exordium, quae a satyris, quos in iocis semper ac petulantibus deos scimus esse, uocitata est, etsi <alii> aliunde nomen praeue putant habere. Haec satyra eiusmodi fuit, ut in ea quamvis duro et velut agresti ioco de vitis civium, tamen sive ullo proprii nominis titulo, carmen esset. quod idem genus comoediae multis offuit poetis, cum in suspicionem potentibus civium venissent, illorum facta descripsisse in peius ac deformasse genus stilo carminis. quid primus Lucilius novo conscripsit modo, ut poesis inde fecisset, id est unius carminis plurimos libros. Hoc igitur quod supra diximus malo coacti omittere satyram aliud genus carminis „nean kômôidian“, hoc est nouam comoediam, repperere poetae, quae argumento communi magis et generaliter ad omnes homines, qui mediocribus fortunis agunt, pertineret et minus amaritudinis spectatoribus et eadem opera multum delectationis afferret, concinna argumento, consuetudini congrua, utilis sententiis, grata salibus, apta metro*. (Překlad autorky: „A zde má svůj původ další druh dramatu, tj. satira, jež je pojmenována po satyrech, kteří, jak víme, jsou neustále žertující a rozpustilá božstva, i když se někteří jiní domnívají, že její název má svůj původ jinde. Tato satira byla taková, že se v ní nevybíravě a žertovně psalo o nedostacích občanů, neměla však žádný titul, který by naznačoval vlastní jméno [občana]. Tento druh komedie uškodil mnoha básníkům, neboť je stavěl do křížku s mocnými občany, protože vylíčili jejich činy jako zločiny a svým psaním zohyždili básnický druh. Lucilius psal jako první tímto novým způsobem tak, že z něj učinil poezii, to jest, napsal více knih jednoho druhu. Proto donuceni nedostatkem, o němž jsem se zmínil, opustili básníci satiru a vynalezli nový básnický druh „nean kômôidian“, to jest novou komedii, která díky všeobecnému obsahu směřuje více a obecněji ke všem lidem, kteří prodlévají ve skromných poměrech. Divákům přinesla méně trpkostí a zároveň hodně zábavy, obsahem pěkná, v souladu s obyčejem, užitečná svými názory, oblíbená pro svůj vtip a s průměrným metrem.“)

je v oblasti dramatu doložen pouze jako titul togáty T. Quinctia Atty⁴² a atellány L. Pomponia.⁴³ Je možné, že i Naevius tak nazval jednu ze svých her.⁴⁴

Satira jako literární forma tedy nemá nic společného s divadelními představeními. Je ale možné, že mohl existovat jakýsi společný předstupeň dramatu i satiry, protože mezi nimi existuje přinejmenším obsahová podobnost (kladou důraz na různorodost) a také záměr bezprostředně oslovit publikum.

2.1.3 Fráze *per saturam*⁴⁵

Vedle epigraficky se vyskytujícího spojení *in saturam v lex Acilia de repetundis* z roku 122 př. n. l.⁴⁶ pochází z poslední čtvrtiny 2. století př. n. l. i Luciliův fragment, jenž zachycuje pravděpodobně nejstarší dnes známé použití slova *satura*, které zní: *per saturam aedilem factum qui legibus solvat*.⁴⁷ B. L. Ullman tvrdí, že v této frázi je *satura* v platnosti samostatně stojícího substantiva.⁴⁸ Na Luciliův zlomek odkazuje také již citovaný Diomedes, který však už zachází dál, neboť z jeho použití slova *satura* vyplývá, že by se mělo jednat o *lex*, tedy *lex satura*, nikoli *lex per saturam lata*.⁴⁹ Vzhledem k tomu, že už Sallustius⁵⁰ cituje spojení *per saturam* nejspíše kvůli svému

42 Quinctius Atta žil kolem přelomu 2. a 1. století př. n. l. Z jeho díla se dochovaly jen skrovné zlomky a dvanáct titulů togát. (Srov. CONTE 2003, s. 131.)

43 Prisc. *gramm.* 6, 200; 6, 282; *Pomponius in satura* [...] Lucius Pomponius žil v 1. století př. n. l., kromě atellán skládal pravděpodobně také palliáty a tragédie. Dochovalo se 70 titulů jeho her a přibližně 200 veršů. (Srov. CONTE 2003, s. 132–133.)

44 Fest. 306: *Quianam pro quare, et cur, positum e<s>t apud antiquos, ut Naevium in carmine Punici belli: „summe deum regnator, quianam + genus isti +?“ et in Satyra [...]* (Překlad autorky: „U starých autorů stojí *quianam* místo *quare* a *cur* jako u Naevia ve *Válce punské*: „Nejvyšší vládce bohů, proč jsi mě stvořil?“ A v *Satíře* [...])

45 Do češtiny lze tuto frázi přeložit jako „vesměš“ či „úhrnem“.

46 PETERSMANN 1986, s. 17, uvádí citaci: CIL I, 583, 7. „*Lex Acilia repetundarum* změnila proces pro vydírání v provincii na *iudicium publicum*, zostříla trest na dvojnásobek způsobené škody a přiznala římské občanství peregrinům, kteří oznámili provinilého magistráta.“ (Srov. BARTOŠEK, MILAN. 1995. *Encyklopedie římského práva*. Praha: Academia, s. 198.)

47 Lucil. 34 K. Překlad autorky: „Prostřednictvím satury přimět aedila, aby zrušil zákony.“ B. L. Ullman obsáhle popisuje situaci, o níž Lucilius hovoří – jednalo se o Scipionovo zvolení konzulem. (ULLMAN 1913, s. 179–182.)

48 ULLMAN 1913, s. 173.

49 Diom. 3, 485m. Citováno na s. 17.

50 Sall. *Iug.* 29, 5: *dein postero die quasi per saturam sententiis exquisitis in deditionem accipitur*. (Překlad autorky: „Pak se následujícího dne po povšechném výslechu přijímá do poroby.“) Je zajímavé, že český překlad R. Schenka (*Sallustius, Gaius Crispus. Válka s Jugurthou*. SCHENK, RUDOLF [transl.]. 1908. Praha: J. Otto.) spojení *per saturam* zní jako „ledabylo“: „Potom nazítří mínění byla jen tak ledabylo vyslechnuta a podrobení jeho přijato.“

zájmu o archaismy⁵¹, a nikoli proto, že by se s ním běžně setkával, dá se předpokládat, že už v 1. století př. n. l. nepatřil tento výraz do běžné řeči.

Důkazem, byť zprostředkovaným, o běžném používání tohoto sousloví ve 2. století př. n. l. je také Verriova⁵² zpráva týkající se řeči T. Annia Lusca proti Ti. Gracchovi a obhajoby řečníka C. Laelia, dochovaná u Festa: *Satura, et cibi genus ex variis rebus conditum est, et lex <mul>tis alis legibus conferta. Itaque in sanctione legum adscribitur: „Neve per saturam abrogato, aut derogato.“ T. Annius Lusca in ea, [quam] quam dixit adversus Ti. Gracchum: „Imperium quod plebes per saturam dederat, id abrogatum est.“ Et C. Laelius in ea, quam pro se dixit: „Dein postero die, quasi per saturam sententiis exquisitis in deditionem accipitur.“⁵³*

Ostatní citace pocházejí z výrazně mladších autorů, kteří se patrně s frází *per saturam* už v praxi neselekali, a vysvětlují tak zapomenutý pojem⁵⁴ nebo ho používají pro ilustraci něčeho rozmanitého s tím, že touto frází vlastně evokují onen „smíšený“ zákon.⁵⁵ Pouze zmínka u Ammiana Marcellina je zajímavá tím, že nevyvětluje, ale používá sousloví jako zažitý právní termín: *cum que res in inquisitionem ueniret necessariis que negotio tentis obiectorum probatio speraretur, tamquam per satyram subito cubiculariis suffragantibus, ut loquebatur pertinax rumor, et uinculis sunt exutae personae, quae stringebantur ut consciae [...].⁵⁶ A nakonec se zdá, že i Justini-*

51 HENDRICKSON 1911, s. 136.

52 Uznávaný gramatik Verrius žil v Augustově době. Vzhledem k názvu jeho díla *De verborum significatione* je jasné, že termín *per saturam* se musel v tomto období již vysvětlovat.

53 Fest. 415nn. Překlad autorky: „*Satura* je druh jídla sestávající z mnoha ingrediencí a zákon sestavený z mnoha jiných zákonů. V neporušitelném ustanovení zákonů je zapsáno toto: ‚Prostřednictvím satury ani zamítnout ani omezit.‘ T. Annius Lusca v řeči proti Ti. Gracchovi řekl: ‚Svrchovaná moc, kterou dal lidu prostřednictvím satury, byla zrušena.‘ A C. Laelius v řeči, kterou se obhajoval, řekl: ‚Pak se následujícího dne po povšechném výsledku přijímá do poroby.‘“

54 Dvě z těchto zpráv pocházejí z Frontonových dopisů:

Fronto 4, 216: *[...]eam culpam ita devitabimus, si divisa generatim argumenta nectemus, non sparsa nec sine discrimine aggerata, ut sunt quae per saturam feruntur [...]* (Překlad autorky: „Těto chybě se vyhneme tak, že rozdílné důkazy sestavíme podle jejich druhu, nenecháme je jen tak, ani je bez rozlišení nenakupíme, jako je to u těch, jež jsou vydávány prostřednictvím satury.“)

Fronto 2, 22: *[...] prudentius divideres – solertius non – <om>nia quasi per saturam [...]* (Překlad autorky: „[...] moudřeji bys rozdělil – nepřiliš důmyslně – vše jako prostřednictvím satury [...].“)

Char. gramm. 252: *nam omnia in se capit quasi collata per saturam concessa sibi rerum varia potestate.* (Překlad autorky: „Neboť v sobě obsahuje vše, jako je všechno, co má různou váhu, shromážděno prostřednictvím satury.“)

55 Eumenius Augustodunensis 8, 650: *Separate igitur utraque dicam: neque enim quasi per saturam confudenda sunt tanta beneficia.* (Překlad autorky: „Pohovořím tedy o obou záležitostech odděleně: taková dobrodiní totiž není třeba slučovat dohromady jako v saturaře.“)

56 Amm. 16, 6, 3. Překlad (Ammianus Marcellinus. *Soumrak římské říše*. ČESKA, JOSEF [transl.]. 1975. Praha: Odeon.): „Když se pak ta záležitost začala vyšetřovat a soudcové měli již po ruce všechno potřebné, přičemž se čekalo na odůvodnění věcí kladených Arbitionovi za vinu, byly náhle, jak vytrvale uváděla jedna pověst, na přímluvu komorníků jako při jednorázovém hlasování zbaveny pout osoby držené ve vazbě pro spoluvinu [...].“

án byl s tímto právním termínem obeznámen⁵⁷ a že „Satura, too, was used of an omnibus law“.⁵⁸

Obecně se dá říci, že spojení *per saturam* se vyskytovalo primárně⁵⁹ v politicko-právním prostředí, a to zejména v souvislosti se zákony, které pravděpodobně obsahovaly množství spolu nesouvisejících ustanovení.⁶⁰ Slovo *satura* tedy nepochází z termínu *lex per saturam* či *lex satura*.

Ač je fráze *per saturam* spojena zejména s právním prostředím, objevovala se v názvech děl, jež se dají pokládat za menippské satiry. Jedná se o díla *Divi Claudii apotheosis Annaei Senecae per saturam* a *Pescennius Festus in libris historiarum per saturam*.⁶¹ Nedá se vyloučit, že spojení *per saturam* bylo připojeno i k názvu děl Boëthia⁶² a Martiana Capelly⁶³. Je tedy možné, že někdy ve 3. století n. l. se termín začal používat i v literárním prostředí – *libri per saturam*, v němž měl naznačit, že dílo se skládá ze „směsi“ veršů a prózy, tedy že se jedná o menippskou satiru.⁶⁴

2.2 Rozsah pojmu satiry v antice

Šíře využití výrazu *satura* je velká. Nejvíce se vyskytuje ve své původní formě – jako adjektivum, hojně se (s různými významy) používá v oblasti literatury, méně se

57 ULLMAN 1913, s. 179.

58 Ibidem, s. 194.

59 Jediná zmínka, v níž je třeba přeložit tuto frázi doslovně, se nachází u *Schol. Hor. ars 222: Iocum t(em)plauit). Idest quamuis esset asper, sic iocatus est tragoedus per satyram, ut non amitteret grauitatem.* (Překlad autorky: „Snažil se o žert, tj. i když byl tragický básník těžkopádný, žertoval prostřednictvím satiry tak, aby neztratil důstojnost.“)

60 „Es handelt sich dabei um einen Ausdruck, der, wie M. Hammarström gezeigt hat, in Verbindug mit *legem ferre, abrogare, derogare, legibus solvere* u. a. begegnet [...]“ (PETERSMANN 1986, s. 17.)

61 Toto dílo cituje Lact. *inst.* 1, 21, 13: *Pescennius Festus in libris Historiarum per satyram refert [...]* (Překlad autorky: „Pescennius Festus ve svých rozmanitých knihách o historii podává zprávu [...]“)

62 Auctor incertus Mellicensis. *De scriptoribus ecclesiasticis*, cap. 15: *in quo vir sapiens philosophica sibi consolatione adhibita, quinque libros per satyram edidit.* (Překlad autorky: „V něm [ve vězení] našel mudrc [Boëthius] pomocí filozofie útěchu, kterou vydal v pěti smíšených knihách.“)

„Still another exaple can be adduced from the mediaeval vita Boetii (Peiper, p. xxxi), which, referring to the composition of the *De consolatione*, says: *in quo (sc. carcere) repositus hos libros per satyram edidit, imitatus videlicet Martianum Felicem Capellam'* [...]“ (HENDRICKSON 1911, s. 139.)

63 „The idea of miscellany is present in the work of Martianus Capella also – in fact he manages to convey to us amost as much about the history of the word *satura* in his incidental verse as Diomedes in his grammatical treatise.“ (ULLMAN 1913, s. 193.)

Dílo Martiana Capelly je nutné zmínit také proto, že personifikovaná Satira (Mart. Cap. 1, 2; 6, 576; 8, 806; 8, 807; 8, 810; 9, 997.) u něj kdysi vyprávěla svůj příběh muži (autorovi), jenž ho tímto dílem zprostředkovává svému synovi. (Více k žánrovému zařazení Martianova díla viz PETROVIČOVÁ, KATARINA. 2010. *Martianus Capella. Nauky „na cestě“ mezi antikou a středověkem.* Brno: Host.)

64 ULLMAN 1913, s. 193–194, a PETERSMANN 1986, s. 8.

nachází v právnické terminologii a ojedinele ho lze nalézt jako toponymum či jako vlastní jméno.

2.2.1 Název díla

Nejstarší použití slova *satura* v literárním prostředí se vztahuje pravděpodobně k názvu díla. Je možné, že *saturu* použil jako titul své sbírky už Ennius. Lze se tak domnívat zejména proto, že antické prameny citující toto Enniovo dílo nepoužívají jiný název.⁶⁵

Obdobně jako Ennius je antickými gramatiky citován i Lucilius, a to nejčastěji *Luc. satyrarym libro* nebo jen *Luc. libro*.⁶⁶ V Luciliově případě gramatikům stačilo citovat (a na některých místech se tak děje) pouze pomocí jeho jména, protože napsal jen jedno dílo. Přesto se často objevuje s autorovým jménem i titul a (pravděpodobně vzhledem k rozsahu) někdy i kniha, ze které úryvek pochází.⁶⁷ Je však nepravděpodobné, že by Lucilius použil jako titul slovo *Saturae*.⁶⁸ V žádném z dochovaných zlomků takto o svém díle nemluví – své básně označuje jako *poemata*,⁶⁹ *ludus ac sermones*,⁷⁰ *sermones*⁷¹ či *schedia*.⁷² Jako pravděpodobný se jeví titul *schedia*, pro nějž mluví jeho obecnost i význam („improvizace“).⁷³ Suetonius už o Luciliově díle mluví jako o satirách.⁷⁴

65 Quint. *inst.* 9, 2, 36: *in satura*; Gell. 2, 29, 20: *in satiris*; Gell. 6, 9, 2; 18, 2, 7: *in saturis*; Porph. *Hor. sat.* 1, 10, 46: *Ennius, qui quattuor libros saturarum reliquit*; Serv. *Aen.* 12, 121: *Ennius saturarum*; Non. 1, 33; 1, 66; 2, 139; 2, 147; 7, 470; 7, 474; 11, 510: *Ennius satyrarym lib.*

66 Seznam všech autorů citujících Lucilia viz ČÍŽKOVÁ, MARIANA. 2008. *Počátky římské veršované satiry, C. Lucilius* (diplomová práce). Brno: FFMU, s. 42–43.

67 Např.: Porph. *Hor. sat.* 1, 5, 87nn.: *Nam ille in sexto saturarum sic ait.* (Překlad autorky: „Neboť on [Lucilius] v šesté knize satír [228 M] říká toto.“)

68 Opačný názor viz COFFEY 1976, s. 39.

69 Lucil. 1084 K: *et sola ex multis nunc nostra poemata ferri.* (Překlad autorky: „A že teď z takového množství obíhají jenom moje básně.“)

70 Lucil. 982–83 K: *Cuius vultu ac facie ludo ac sermonibus nostris / virginis hoc pretium atque hunc reddebamus honorem.* (Překlad autorky: „Tváří a vzhledu této panny jsme vzdávali úctu při naší ‚hře‘ a při našich ‚rozhovorech‘ pak její ceně a cti.“)

71 Lucil. 1090 K: *Gaudes cum de me ista foris sermonibus differs.* (Překlad autorky: „Raduješ se, když o mně venku svými řečmi rozhlašuješ takové věci.“) Lucil. 1091 K: *et maledicendo in multis sermonibus differs.* (Překlad autorky: „A pomlouváním v mnoha řečech mě trháš na kusy.“)

72 Lucil. 1296 K: *qui schedium faciam tantum, non carmina vera*. (Překlad autorky: „Já píšu náčrtky, žádné opravdové básně.“)

73 INGERSOLL 1912, s. 64.

74 Suet. *gramm.* 2, 4: *ut C. Octavius Lampadio Naevii Punicum bellum quod uno volumine et continenti scriptura expositum divisit in septem libros, ut postea [...] que Philocomus Lucilii saturas familiaris sui quas legisse se apud Archelalum Pompeius Lenaeus, apud Philocomum Valerius Cato praedicant.* (Překlad Suetonius. *Životopisy Dvanácti císařů spolu se zlomky spisů O význačných literátech.* RYBA, BOHUMIL – NECHUTOVÁ, JANA

Do výčtu názvů děl řadím také M. Terentia Varrona. Varronovo satirické dílo je citováno převážně bez přívlastku, ale z kontextu je jasně patrné, že se jedná téměř výlučně o menippejské satiry.⁷⁵ Varrona cituje Plinius Maior,⁷⁶ Gellius,⁷⁷ Macrobius,⁷⁸ Servius,⁷⁹ Probus (pseudo),⁸⁰ Priscianus⁸¹ a citace z Varrona se objevují i ve spise *De dubiis nominibus*.⁸² Zdá se, že kromě menippejských satir⁸³ psal Varro také satiry⁸⁴ a je dochován i titul, který napovídá, že se tématem satir jako žánru zabýval jako literární teoretik.⁸⁵

I když Horatius nazval své satirické dílo *Sermones*⁸⁶ a nikoli *Saturae*, mluví se o něm jako o satirách a tímto termínem je označováno i při citování (Hor. *sat.*). Také většina badatelů píše ve svých pracích o tomto Horatiově díle jako o satirách.⁸⁷ V dochovaných

[transl.]. 1974. Praha: Svoboda. „Tak to učinil Gaius Octavius Lampadio s Naeviovou *Punskou válkou*, sepsanou souvisle v jediném svazku, rozdělil ji do sedmi knih, potom [...] a Vettius Philocomus se *Saturami* svého blízkého přítele Lucilia, jež podle vlastních zmínek poznal Pompeius Lenaeus u Archelaa a Valerius Cato u Philocomae.“)

75 Např. Gell. 6, 17, 34: *Locus exscriptus ex satira M. Varronis, quae peri edesmatôn inscripta est, de peregrini ciborum generibus [...]* (Překlad autorky: „Místo citované z Varronovy satiry, která má titul *peri edesmatôn* a pojednává o druzích cizích jídel [...]")

76 Plin. *nat. praefatio*, 24: *Varro in satiris*.

77 Gell. 1, 8, 11; 1, 17, 4; 1, 22, 4; 3, 16, 13; 4, 16, 1; 13, 23, 4; 13, 29, 5; 15, 19, 1: *in satira + ex satira + in satira Menippea + de Varronis satira*; Gell. 13, 31, 1; 19, 8, 17: *saturarum M. Varronis*; Gell. 2, 18, 7; 13, 31, 1: *M. Varro in satiris*; Gell. 3, 18, 5; 7, 5, 10: *in satira Menippea + in satira M. Varronis*; Gell. 13, 11, 1: *M. Varronis ex satiris Menippeis*.

78 Macr. *sat.* 2, 8, 2; 3, 12, 2: *in illa lepidissima satira Menippea + in ea satira*; Macr. *sat.* 1, 7, 12; 1, 11, 42: *ex satiris Menippeis + in satiris*.

79 Serv. *georg.* 2, 336: *in satira*.

80 Prob. *Verg.* 6, 31: *De qua re haec tradit Varro, qui sit Menippeus non a magistro, cuius aetas longe praecesserat, nominatus, sed a societate ingenii, quod is quoque omnigeno carmine satiras suas expoliverat.* (Překlad autorky: „Takto o té věci hovoří Varro, který byl zván Menippejský ne podle učitele, jenž žil dávno před ním, ale podle společného nadání, protože své satiry také vybrušoval všestranným způsobem.“)

81 Prisc. *gramm.* 6, 232; 9, 487: *in satira*.

82 *Dub. Nom.* 572: *sicut Varro in satira*.

83 Sbírka *Saturae Menippeae* obsahovala 150 knih, je dochovaná fragmentárně (asi 600 zlomků), přičemž je známo přibližně 90 titulů. Varro je psal po dlouhou dobu, a ač byly jeho náměty pestré, velmi často žehral na úpadek římských mravů. (Srov. CONTE 2003, s. 206 a 210–211.)

84 Má se za to, že napsal šest knih satir. Neví se ovšem, zda to byly satiry veršované. (Srov. heslo „Varro.“ *Brill's New Pauly*. Antiquity volumes edited by: Hubert Cancik and Helmuth Schneider. Brill Online, 2014. Masaryk University. 29 September 2014: <<http://referenceworks.brillonline.com/entries/brill-s-new-pauly/varro-e1228710>>.)

85 Non. 1, 6: *Varro de Compositione Saturarum [...]*

86 Horatiovo dílo *Sermones* bylo nicméně v antice dobře rozpoznáváno a přiřazováno k žánru satiry, jak dokládá např. Porph. *Hor. epist.* 2, 1, 250: *Nunc Horatius [...], Cur igitur non res gestas Caesaris scribis? dicit se uoluisse, si posset; non enim malle[t] sermones, hoc est satyram, scribere, si heroo coturno par habuisset ingenium.* (Překlad autorky: „Horatius [...] ‚Proč nepíšeš o Caesarových činech? Říká, že by chtěl, kdyby mohl; nepsal by *sermones*, tedy satiru, kdyby měl nadání pro vznešenou hrdinskou tragédii.“)

87 Např. HOOLEY 2007, s. VI; RAMAGE – SIGSBEE – FREDERICKS 1974, s. 6; WITKE 1970, s. 23.

antických textech jsou Horatiovy satiry většinou doslovně citovány jako *Sermones*.⁸⁸ U mladších autorů je Horatiovo satirické dílo, ve velmi malé míře, citováno jako satira.⁸⁹ Je dochována věta – *Flaccus in satura Quiritem dixit*,⁹⁰ jež by mohla uvádět Horatia do spojení se satirou jako básní, popř. dílem, ale je pravděpodobnější, že Flaccus v ní zmiňovaný není totožný s Horatiem, ale jedná se o Persia.

Titul Persiova díla zněl *Saturae*.⁹¹ Nutno dodat, že Persiova sbírka vyšla až po básníkove smrti zásluhou jeho přítele Caesia Bassa, není tedy jisté, zda to byl sám Persius, kdo dal dílu tento titul. Doslovných citací je málo,⁹² a protože Persius napsal jen jednu knihu, která se skládala z více básní, je pravděpodobné, že v jeho době *satura* ještě neznamena samostatnou báseň, ale stále představovala sbírku básní v jedné knize.⁹³

I Iuvenalova sbírka nesla název *Saturae*.⁹⁴ Nebylo však třeba jej citovat pomocí tohoto názvu, neboť (stejně jako Lucilius a Persius) jiné dílo nenapsal.

Kromě výše zmiňovaných dramatiků,⁹⁵ kteří pojmenovali své hry *Satura*, hovoří prameny také o dalších autorech satir, jejichž díla se nedochovala, a není tudíž možné přesněji určit, jakému žánru je lze přiřadit, resp. zda termín *satura* je pouze názvem jejich díla či vymezením žánru. Jedná se o Sevia Níkánora,⁹⁶ P. Terentia

88 Podle databáze (*Bibliotheca Teubneriana Latina*. 2004 [Editio 3.]. Moderante Paul Tombeur. Centre Traditio Litterarum Occidentalium. München: Saur; Turnhout: Brepols: <<http://litterae.phil.muni.cz>>.) se název *Sermones* vyskytuje 52x. Konkrétně ho lze nalézt v těchto dílech: Fronto 2, 2, 5; Non. 2, 120; Prisc. *gramm.* 2, 25; 2, 46; 2, 72; 4, 127; 5, 144; 5, 155; 5, 160; 6, 207; 6, 212; 6, 221; 6, 241; 6, 265; 7, 285; 7, 288; 7, 290; 7, 333; 7, 340; 7,347; 7, 350; 7,354; 9, 478; 9, 479; 9, 485; 10, 495; 10, 515;10, 521; 11, 57; 15, 63; 15, 71;15, 75; 15, 78; 15, 81; 15, 83; 15, 86;15, 87; 16, 101; 16, 104; 17, 110; 17, 131; 17, 135; 17, 136; 17, 322; 18, 211; 18, 218; Eutyh. 453; 470; 471; 480; 484. Porph. *Hor. sat.* 2 uvádí název díla: HORATI FLACCI SERMONUM LIBER II.

89 Hier. *in Is.* 528: [...] *et Flaccus scribit in Satira*. Jedná se opravdu o Horatia, neboť verše, které svatý Jeroným zmiňuje, pocházejí z Horatiovy osmé básně v první knize *Satir*.

Auctor incertus. *Prolegomena* 211: *ut Horatius satira* 5.

90 Diom. 1, 327. V žádné Horatiově satirě se nevyskytuje *Quiritem*, pouze ve sbírce *Carmina* (*Hor. carm.* 2, 7, 1), zato u Persia (5, 75) lze toto oslovení nalézt.

91 H. Petersmann polemizuje s tvrzením, že Persius mohl pojmenovat svoji sbírku *Satura* a že název *Saturae* je až titul dochovaný rukopisnou tradicí. (PETERSMANN 1986, s. 15.)

92 Remigius Autissiodorensis 39: [...] *ut Persius in quarta satirarum*; Char. *gramm.* 109: *ut Persius Flaccus in sat.*

93 ULLMAN 1913, s. 191.

94 Prisc. *gramm.* 3, 101: *ut Iuvenalis in saturarum IIII*; Prisc. *gramm.* 7, 314: *Iuvenalis in IV saturarum*; Prisc. *gramm.* 7, 339: *Iuvenalis in II saturarum*; Prisc. *gramm.* 12, 590: *Iuvenalis in V saturarum*; Fin. Metr. 232: *Iuvenalis in II satirarum*; Fin. Metr. 231: *Iuvenalis in satiris*.

95 Tj. T. Quinctius Atta, L. Pomponius, Naevius.

96 Suet. *gramm.* 5, 1: *Sevius Nicanor primus ad famam dignationem que docendo pervenit fecit que praeter commentarios quorum tamen pars maxima intercepta dicitur saturam quoque in qua libertinum se ac duplici cognomine esse [...]* (Překlad: „První, kdo získal slávu a vážnost vyučováním, byl Sevius Níkánór; kromě příruček, z nichž však většina byla zničena, složil také satiru, v níž prozrazuje následujícími verši, že byl propuštěncem a že měl dvojí příjmení [...])“)

Varrona Atackého,⁹⁷ Lenaea,⁹⁸ Iulia Flora,⁹⁹ Fannia Quadrata,¹⁰⁰ Gavia Bassa,¹⁰¹ Rabiria,¹⁰² Turna¹⁰³ a M. Cornuta.¹⁰⁴

2.2.2 Žánr

Dá se říci, že termín *satura* by mohl označovat tři, či dokonce čtyři, v krajním případě pět různých literárních žánrů: dramatickou saturu, sbírku rozmanitých básní, římskou veršovanou satiru, menippskou satiru a okrajově i satyrské drama. Dramatická *satura* mohla existovat kolem 3. století př. n. l. Pokud tomu tak bylo, velmi rychle zanikla a není jako žánrové označení relevantní.

97 Porph. *Hor. sat.* 1, 10, 46: *sermonum autem frustra temptasse<t> Terentius Varro Narbonensis, qui Atacinus ab Atace fluuio dictus est [...]* (Překlad autorky: „Marně se však pouštěl do satir Terentius Varro Narbonenský, který se nazývá podle řeky Atax ‚Atacinus‘ [...].“)

98 Suet. *gramm.* 15, 1nn.: *Lenaeus Magni Pompeii libertus [...]* *Pompeiorum domus fuerat ac tanto amore erga patroni memoriam exstitit ut Sallustium historicum quod eum oris probi animo inuerecundo scripsisset acerbissima satura laceraverit [...]* (Překlad: „Lenaeus, propuštěnec Pompeia Velikého [...] Zachoval tak velkou lásku památce svého někdejšího pána, že historika Sallustia, který Pompeia nazval člověkem hladkého jazyka, ale nestoudně myslí, napadl nelítostnou satirou [...].“)

V tomto případě se pravděpodobně jedná o žánr, v té době se teprve postupně ustavující; tedy satiru luciliovského typu.

99 Porph. *Hor. epist.* 1, 3: *Ad Iulium hanc Florum scribit, qui saturam scripsit. Hic Florus scriba fuit <et> saturarum scriptor, cuius sunt electae ex Ennio Lucilio Varrone satura.* (Překlad autorky: „Tento [dopis] napsal Iuliovi Florovi, který psal satiru. Tento Florus byl písař a autor satir, jež vybral ze satir Ennia, Lucilia a Varrona.“)

Je obtížné říci, zda tohoto Iulia zmiňuje i Martialis: *Mart.* 10, 99, 2: *Iulius in Satyris qualia Rufus habet.* (Překlad autorky: „Iulius v *Satirách*, jaké [věci] má Rufus.“)

100 *Schol. Hor. sat.* 1, 4, 21: *Item aliter: Fannius Quadratus eo tempore satyram scribebat.* (Překlad autorky: „A dále: Fannius Quadratus psával v téže době satiru.“)

101 Fulg. *serm. ant.* 33: *sicut Gavius Bassus in satiris ait.* Tato zmínka však není moc důvěryhodná, srov. *Neue Pauly* pod heslem „Gavius“. *Brill's New Pauly*. Antiquity volumes edited by: Hubert Cancik and Helmut Schneider. Brill Online, 2014. Masaryk University. 26 September 2014. (<<http://referenceworks.brillonline.com/entries/brill-s-new-pauly/gavius-e419630>>.)

102 Fulg. *serm. ant.* 58: *sicut Rabirius in satira ait.* (Překlad autorky: „Tak praví Rabirius v *satíře*.“)

103 *Mart.* 11, 10, 1: *Contulit ad saturas ingentia pectora Turnus.* (Překlad autorky: „Turnus prokázal nezměrné nadání k *satírám*.“)

Turnus byl věhlasný římský satirik. Žil za Domitiana, jeho dílo je kromě dvou zlomků ztraceno. (Srov. heslo „Turnus“. *Brill's New Pauly*. Antiquity volumes edited by: Hubert Cancik and Helmut Schneider. Brill Online, 2014. Masaryk University. 26 September 2014: <<http://referenceworks.brillonline.com/entries/brill-s-new-pauly/turnus-e1223050>>.)

Rut. *Nam.* 1, 603: *Huius uulnificis satira liuente Camenis / Nec Turnus potior nec Iuuenalis erit.* (Překlad autorky: „Jehož závistivou satirou, zraňujícími básněmi, Turnus ani Iuuenalis nebudou mocnější [než Lucilius].“)

104 Fulg. *serm. ant.* 20: *Nam et Marcus Cornutus in satyra sic ait.* (Překlad autorky: „Neboť tak praví Marcus Cornutus v *satíře*.“)

Pro označení žánru, v němž se mísí próza s poezií,¹⁰⁵ se používá sousloví menippská satira,¹⁰⁶ někdy však stojí termín *satura* i osamoceně a čtenář musí teprve z kontextu rozpoznat, o jakou satiru se jedná. Termín menippská satira se po dobu antiky objevuje pouze u jejího římského objevitele M. Terentia Varrona; jako označení smíšeného stylu se začal opět používat až za humanismu.¹⁰⁷ Ačkoli je jisté, že Varro představuje mezník v použití tohoto termínu, jeho význam spíše zatemňuje, neboť ho užívá k označení dalšího žánru. V pozdní antice byla forma menippské satiry poměrně oblíbená, formálními menippskými satirami je např. dílo Martiana Capelly¹⁰⁸ a Fulgentia,¹⁰⁹ z jehož spisu *Mitologiarum libri tres* pocházejí následující citace. V prvním výčtu řadí autor satiru po bok dalších literárních forem – *aut satyra luseram aut comedico fasmate delectabam aut tragica pietate mulcebam aut epigrammatum breuitate condibam*¹¹⁰ – a ve druhém je možné na základě užití slovesa *ludere*, jež naznačuje výsměch, a také z kontextu, v němž se mluví o Neronovi (opěvovaném nechvalně) a Platónovi (oslavovaném), usuzovat na satiru menippskou: *Neque enim illos de his expectas effectus, quos aut poema ornat aut deflet tragoedia aut spumat oratio aut cachinnat satyra aut ludit comedia, sed in quibus et Carneadis resudat elleborum et Platonis auratum eloquium et Aristotelis sillogisticum breuiloquium*.¹¹¹

„Rozmanitá“ *satura* stojí v pramenech téměř vždy bok po boku s útočnou satirou, chronologicky je starší¹¹² a dá se předpokládat, že s Luciliem končí.¹¹³ *Satura dicitur*

105 Problematika menippské satiry je značně široká, nebudu se jí tedy ve své práci zabývat. Podrobněji viz BACHTIN, MICHAEL MICHAJLOVIČ. 1971. *Dostojevskij umělec. K poetice prózy*. Praha: Československý spisovatel; BARTOŇKOVÁ, DAGMAR. 1973. *Smíšený styl, prosimetrum a menippská satira v antické literatuře* (dissertační práce). Brno: Masarykova univerzita. BARTOŇKOVÁ, DAGMAR. 1979. K počátkům římské menippské satiry. In *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity*, E 24. Brno: Masarykova univerzita, s. 41–46; FRYE, NORTHROP. 2003. *Anatomie kritiky*. Brno: Host; RELIHAN, JOEL C. 1993. *Ancient Menippean Satire*. Baltimore – London: The Johns Hopkins University Press; WEINBROT, HOWARD D. 2005. *Menippean Satire Reconsidered: From Antiquity to the Eighteenth Century*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.

106 Občas stojí pojem *satura* také s přívlastkem „kynická“, např.: Gell. 2, 18: *Ex quibus ille Menippus fuit, cuius libros M. Varro in saturis aemulatus est, quas alii ‚cynicas‘, ipse appellat ‚Menippeas‘*. (Překlad autorky: „Mezi ně patří Menippos, jehož dílo napodobil M. Varro v satirách, které ostatní nazývají kynické, on sám však menippské.“)

107 PETERSMANN 1986, s. 8.

108 Podrobněji viz s. 23.

109 Postava Satiry viz s. 35.

110 Fulg. *myth.* 1, 9. Překlad autorky: „[...] buď jsem se posmívala satirou, nebo jsem bavila komedií, nebo jsem uklidňovala vážnou tragédií, nebo jsem skládala epigramy.“

111 Fulg. *myth.* 1, 15. Překlad autorky: „Neočekávej od nich ty prostředky, kterými se zdobí báseň, bďuje tragédie nebo šumí řeč, vysmívá se satira a žertuje komedie, ale ty, z nichž tryská Karneadův lék na šílenství [čemeřice], Platónova drahocenná výmluvnost a Aristotelovy stručné úsudky.“

112 Diom. 3, 485: *et olim || carmen quod ex variis poematibus constabat satira vocabatur, quale scripserunt Pacuvius et Ennius*. (Překlad autorky: „A kdysi se také satirou nazývala sbírka složená z různých básní, kterou napsali Pacuvius a Ennius.“)

113 Nelze to ovšem říci s jistotou, neboť mohla existovat satirická díla (o nichž máme jen skromné, případně žádné zmínky), která by byla pokračováním „rozmanité“ satiry.

*carmen apud Romanos, nunc quidem maledicum et ad carpenda hominum vitia, archaeae comoediae caractere compositum, quale scripserunt Lucilius et Horatius et Persius; at olim carmen, quod ex uariis poematibus constabat, satura uocabatur, quale scripserunt Pacuuius et Ennius.*¹¹⁴ Někdy se některé „druhy“ satiry v textu prolínají: *Quoniam alii <alia> carminum genera consummate scriberent, quorum mentionem habuit, sermonum autem frustra temptasse<it> Terentius Varro Narbonensis, qui Atacinus ab Atace fluuio dictus est, item Ennius, qui quattuor libros saturarum reliquit, et Pacuuius huic generi uersificationis non suffecissent, <s>e ide<m> scribere ait ita, ut aliis maior sit, Lucilio minor.*¹¹⁵

Římská veršovaná satira vstoupila na literární scénu s Luciliem, avšak jako první prokazatelně použil slovo *satura* k označení tohoto žánru Horatius.¹¹⁶ Jeho dílo je pro vnímání satiry jako žánru zcela stěžejní. Jedná se zejména o „programové“ básně,¹¹⁷ v nichž se vymezuje vůči svému předchůdci Lucilioví, sám přiznává, že píše satiru, a navíc dodává jedním dechem, jak ji zároveň vylepšuje. I Martialis vnímá žánrovou tendenci slova *satura* a jednoznačně ho spojuje s Luciliem.¹¹⁸

Velmi zřetelně lze vnímat žánrovou tendenci slova *satura* v Iuvenalových básních, kde autor vymezuje žánr; jeho známé „Lze snad satiry nepsat?“ jasně dokládá touhu psát, vykřičet do světa, co má na srdci:

*Cum pars Niliacae plebis, cum verna Canopi
Crispinus, Tyrias umero revocante lacernas,
ventilet aestivum digitis sudantibus aurum,
nec sufferre queat maioris pondera gemmae,
difficile est saturam non scribere, nam quis iniquae
tam patiens urbis, tam ferreus, ut teneat se,
causidici nova cum veniat lectica Mathonis
plena ipso, post hunc magni delator amici
et cito rapturus de nobilitate comesa*

114 Porph. *Hor. epist.* 1, 11, 328. Překlad autorky: „*Satura* je římská báseň, nyní hanlivá a kritizující lidské chyby, složená na způsob staré komedie, tu psali Lucilius, Horatius a Persius; a kdysi se saturou nazývala sbírka složená z různých básní, jaké psali Pacuvius a Ennius.“

115 Porph. *Hor. sat.* 1, 10, 46. Překlad autorky: „Připočtete, že jiní psali podobné druhy básní, o nichž se zmiňuje. Marně se však pouštěl do satir Terentius Varro Narbonenský, jenž se nazývá podle řeky Atax Atacinus, i Ennius, který po sobě zanechal čtyři knihy satir, a Pacuvius, kteří nestačili svým způsobem veršování; říká totiž, že píše tak, že je lepší než jiní, ale horší než Lucilius.“

116 *Hor. sat.* 2, 1, 1: *Sunt quibus in satira videar nimis acer et ultra / legem tendere opus.* (Překlad Horatius, *Quintus Flaccus. Vavřín a réva: ódy, epódy, satiry, listy.* MERTLÍK, RUDOLF – POKORNÝ, JINDŘICH: [transl.]. 1972. Praha: Odeon: „Jedněm se zdá, že příliš jsem v satire ostrý a mířím přes dovolenou mez [...]“)

117 Jedná se o *Hor. sat.* 1, 4; 1, 10; 2, 1.

118 Mart. 12, 94, 7: *audemus saturas: Lucilius esse laboras.* (Překlad autorky: „Pusťme se do [psaní] satir: usiluj o to být Lucilem.“)

Zdá se, že i v následujícím verši vnímá žánrovou tendenci slova *satura*: Mart. 10, 48, 18: *saturis mitia poma dabo [...]* (Překlad autorky: „Satírám nabídnu lahodné ovoce [...]“)

*quod superest, quem Massa timet, quem munere palpat
Carus et a trepido Thymele summissa Latino;
cum te summoveant qui testamenta merentur
noctibus, in caelum quos evehit optima summae
nunc via processus, vetulae vesica beatae?*¹¹⁹

Iuvenalis budoucím generacím zanechal ještě dva další příklady, z nichž si lze udělat obrázek o tom, jak autor satir sám sebe „shazuje“¹²⁰ a jak vnímá italský původ a žertovnou náladu satiry.¹²¹

Už v 1. století n. l. tedy byla veršovaná satira etablovaným žánrem,¹²² což dokládá nejen Quintilianus, ale i výčet Caesia Bassa (pseudo), jenž satiru zařadil mezi ostatní literární žánry.¹²³ Gramatikem, který hojně vykládá Horatia a u nějž se objevuje *satura* ve smyslu žánru, je Pseudo-Acro. Z jeho poznámek je jasně vidět, za jak významný byl už v 2. století n. l. považován Horatiův vztah k Luciliovu, resp. jak silně se projevovalo žánrové vnímání satiry: *In opere suo Alc<a>eum imitatus est, in satyra Lucilium*¹²⁴ a *Rursus Lucilium sibi praefert, quia ille inuentor satyrae fuit.*¹²⁵ V Pseudo-Acronovi se objevuje další, především gramatický posun, který naznačuje, že se pro satiry (později i pro jejich autory) začalo používat adjektivum *satiricus*.¹²⁶ Jako termín pro žánrové označení vnímá saturu jednoznačně Porphyrio ve svém komentáři k Horatiuvi: *Sunt quibus in satyra <uidear> nimis [u.] acer: [Quoniam] hos duos libros cum Sermonum inscripserit, tamen de his sic loquitur quasi de satyra, Lucilium sequens.*¹²⁷

119 Iuv. 1, 26nn. Překlad: „Když i kanópský otrok a příslušník egyptské chátry Crispinus nachový plášť si posouvá na vlastních bedrech, lehčí si navléká prsteny v létě, kdy prsty se potí, protože kameny těžké je obtížné nosit mu v horku, nelze přec satiru nepsat! Být lhostejný k bezprávním města, srdce mít zatvrzelé a dívat se s klidem, jak nesou [...]“

120 Iuv. 4, 104nn.: *nec melior vultu quamvis ignobilis ibat / Rubrius, offensae veteris reus atque tacendae, / et tamen improbius saturam scribente cinaedo.* (Překlad: „Za nimi Rubrius spěchal, sic z prostšího rodu, leč stejně pobledlý v tváři: vždyť úhona stará a nepěkná lpěla na něm. Byl horší než chlípník, jenž satiry skládá!“)

121 Iuv. 6, 634nn.: *fingimus haec altum Satura sumente coturnum / scilicet, et finem egressi legem que prorum / grande Sophocleo carmen bacchamur hiatu, / montibus ignotum Rutulis caelo que Latino?* (Překlad: „Je to snad výmysl pouhý, by satira nabyla váhy tragické, přešli jsme meze a zásady básníků starších, aby vznešená báseň jak ze rtů Sofokla zněla, cizí italským horám a ovzduší tohoto kraje?“)

122 Podrobněji k odborným debatám ohledně doby prvního použití slova *satura* pro označení žánru viz POLÁKOVÁ 2016, s. 41–44.

123 Ps. Bass. 312: *Epos sive dactylicum, epigramma, iambica, lyrica, tragoedia, satira, praetextata, comoedia, tabernaria, Atellana, Rhintonica, mimica.* (Překlad autorky: „Epos neboli daktylský verš, epigram, jamb, lyrika, tragédie, satira, praetexta, komedie, kramářské písně, atellána, rhintonica [tragické, žertovně zpracované náměty], mimos.“)

124 *Schol. Hor. sat. 1.* Překlad autorky: „Ve svém díle napodoboval Alkaia, v satíře Lucilia.“

125 *Schol. Hor. sat. 1, 10, 48.* Překlad autorky: „Opět ukazuje na Lucilia, protože ten byl vynálezcem satiry.“

126 *Schol. Hor. sat. 2, 1, 21: Quam satyram uelle scribere; satyrico carmine.* (Překlad autorky: „Chce psát satiru, satirickou básni.“)

Po Iuvenalovi nepůsobil žádný další satirik, který by se dostal do širokého povědomí.¹²⁸ Nahlížení na satiru jako žánr se tedy v průběhu dějin odvíjelo právě od Iuvenalova díla, neboť byl jejím posledním známým reprezentantem.

2.2.3 Konkrétní báseň

Použití slova *satura* k označení konkrétní básně je nejmladší. Je téměř vyloučeno, že satiru jako označení pro jednu báseň používal Ennius či Lucilius. První možné, i když nepravděpodobné užití představuje Horatius.¹²⁹

*Ergo ubi me in montis et in arcem ex urbe removi,
quid prius illustrem satiris Musa que pedestri?*¹³⁰

Odkaz na Múzu naznačuje, že se básník zamýšlí spíše nad žánrem satiry, i když je otázkou, zda satira vůbec může někoho oslavovat, popř. zda se nejedná o ironii. Z tohoto úryvku je také patrné, že Horatius přemýšlel o svých básních ve sbírce *Sermones* opravdu jako o satirách.

Pravděpodobnější je, že o konkrétních básních píše až Iuvenalis, ačkoli i na tomto místě lze také vnímat žánrovou tendenci:

*[...] saturarum ego, ni pudet illas,
auditor gelidos veniam caligatus in agros.*¹³¹

Iuvenalův současník Suetonius se každopádně v souvislosti s Horatiem o jeho básních zmiňuje: *Habitu corporis fuit brevis atque obesus, qualis et a semet ipso in satiris describitur [...]*¹³²

127 Porph. *Hor. sat.* 2, 1, 1: Překlad autorky: „Jsou tací, jimž se moje satira zdá příliš ostrá: [i když] nazval své dvě knihy *Sermones* [„Povídání“], přesto o nich mluví jako o satirách, čímž následuje Lucilia.“ Podobně i *Schol. Hor. sat.* 1 *praefatio*.

128 Je pravděpodobné, že satiry ještě někdo skládal, ví se např. o Iuvenalově současníkovi Turnovi (viz pozn. 103.). Z dochovaného materiálu a vývoje v následujících staletích nicméně vyplývá, že Iuvenalis byl posledním velkým satirikem, který měl nezanedbatelný vliv na další generace.

129 ULLMAN 1912, s. 190, celkem oprávněně namítá, že pokud mluví Horatius o jedné konkrétní básni, užívá termín *carmen* či *versus*.

130 *Hor. sat.* 2, 6, 16. Překlad: „Když tedy do svého hradu a do hor jsem unikl z města, co mám svou satirou dřív a nevzletnou Múzou zde slavit?“

131 *Iuv.* 3, 321. Překlad: „Já v studené kraje ty v škorních přijdu si vyslechnout satiry tvoje – či stydí se za mne?“

132 *Suet. vita Hor.* 47. Překlad: „Postavou byl Horatius malý a silný podle vlastního popisu v *Satirách* [...]“

S naprostou jistotou lze říci, že slovo *satura/satyra* se používalo pro označení konkrétní básně za Pseudo-Acrona: *Haec ergo satyra habet quasi dialogi genus*,¹³³ *Hac satyra de iucunditate secessus sui loquitur*,¹³⁴ *quod Lucilii uersus damnasset in satyra*, *Eupolis atque Cratinus*.¹³⁵

Pomponius Porphyrio se také zmiňuje o obsahu konkrétních Horatiových básní: *Lucilio ha[er]c satyra aemulatur Horatius iter suum*,¹³⁶ *Colligit autem hac satyra fere homines, dum uitia uitent, in contraria uitia reccidere*¹³⁷ a *Ibam forte uia sacra, sicut meus est mos: Refert hac satyra [...]*¹³⁸

2.3 Ortografie slova *sat*ra* v antických textech

Pro lepší pochopení klíčového pojmu *satura* a také vyjasnění celkové nepřehlednosti v jeho zápisu jsem považovala za důležité vyhledat výskyt všech forem slov *satura*, *satyra* a *satira* v singuláru i plurálu. Vynechala jsem slovo *satur* i *satiricus*. V některých případech se vyskytují podoby dvě (většinou se jedná o dubletu *satura* – *satira/satyra*).

2.3.1 *Satura*

Ve své pravděpodobně původní formě, tj. jako adjektivum znamenající sytý, plný či těhotný, se objevuje slovo *satura* po celé období římské literatury. Takto je lze nalézt u Plauta,¹³⁹ Terentia,¹⁴⁰ Varrona,¹⁴¹ Cicerona,¹⁴² Vergilia,¹⁴³ v básni Aetna,¹⁴⁴

133 *Schol. Hor. sat. 2, 3, 1*. Překlad autorky: „Tato báseň se pak dá považovat za jakýsi druh dialogu.“

134 *Schol. Hor. sat. 2, 6, 1*. Překlad autorky: „V této básni mluví o tom, jak příjemné je jeho ústraní.“

135 *Schol. Hor. sat. 1, 10, 1*. Překlad autorky: „Protože v básni ‚Eupolis a Cratinus‘ odsoudil Luciliův verš.“

Podobně: Porph. *Hor. sat. 1, 10: quod Lucilii uersus damnasset in ea satyra*.

136 Porph. *Hor. sat. 1, 5*. Překlad autorky: „V této básni připodobňuje Horatius svou cestu k Luciliov.“

137 Porph. *Hor. sat. 1, 2, 2*. Překlad autorky: „V oné básni vypočítal téměř všechny lidi, zatímco se snaží vyvarovat jedněch chyb, upadají do druhých.“

138 Porph. *Hor. sat. 1, 9, 275*. Překlad autorky: „Šel jsem jednou po Svaté cestě, jak je mým zvykem – v této básni se hovoří o [...]“

139 Plaut. *Amph. 667nn.*: *Alcumenam ante aedis stare saturam intellego*. (Překlad autorky: „Představuji si, jak těhotná Alkméné stojí před chrámem.“)

140 Ter. *Hec. 769: satyra atque ebria*. (Překlad autorky: „Převedená a opilá.“) Tuto větu dále rozvíjí Prisc. *gramm. 6, 237*.

141 Varro *rust. 2, 1, 17: satyra equa*. (Překlad autorky: „Břeží klisna“.)

Varro *Men. 144: et ceteri scolastici saturis auribus scolica dape atque ebriis sophisticè aperantologia [con]surgimur*. (Překlad autorky: „A ostatní posluchači – s ušima naplněnými pokrmem a opilými mudrlanstvím pronášíme své vědomosti a nekonečně rozmlouváme.“)

u Seneky,¹⁴⁵ Columelly,¹⁴⁶ Ovidia,¹⁴⁷ Propertia,¹⁴⁸ Martiala,¹⁴⁹ Iuvenala,¹⁵⁰ Nonia¹⁵¹ a Iulia Obsequenta.¹⁵²

Zmínky pocházející z archaického období římské literatury ukazují pouze na starodávnou právníckou formuli, na adjektivum používané v komediích a v jednom případě dokonce na imperativ slovesa *saturare*.¹⁵³ Nelze se setkat s žádným

142 Cic. *orat.* 123, 43: *nec satura ieiune nec grandia minute nec item contra, sed erit rebus ipsis par et aequalis oratio.* (Překlad autorky s přihlédnutím k překladu Cicero, Marcus Tullius. *Rečník. Reči proti Catilinovi. Filipíky a jiné.* ŠKOVIERA, DANIEL [transl.]. 1982. Bratislava: Tatran: „O různorodých věcech se nebude vyjadřovat suchopárně a o vznešených přízemně a naopak, styl řeči bude odpovídat tématu.“)

Cic. *div.* 1, 77: *Praeclara vero auspicia, si esurientibus pullis res geri poterit, saturis nihil geretur!* (Překlad autorky: „Vskutku proslulá auspicia, jestliže ta věc bude moci být učiněna po hladovění kuřat, ale nic se neudělá, pokud by byla sytá!“)

143 Verg. *ecl.* 10, 77: *ite domum saturae, venit Hesperus, ite capellae.* (Překlad autorky: „Přichází večer, běžte domů, napasené ovečky.“) Tento verš cituje též Ter. Maur. 382, 1920.

144 Aetna 9: *annua sed saturae complerent horrea messes.* (Překlad autorky: „Úrodné sklizně by zas na rok naplnily sýpky.“)

145 Sen. *nat.* 5, 9, 1: *quia uer aquosum est <et> ex pluui<ial>ibus aquis locis que ob umidam caeli naturam saturis et redundantibus maior euaporatio est.* (Překlad autorky: „Protože jaro je deštivé a kvůli přirozené nebeské vlhkosti z míst hojně oplývajících dešťovými vodami je větší mlha.“)

Sen. *Thy.* 954: *libet et tyrio saturas ostro / rumpere vestes.* (Překlad autorky: „Se zalíbením poškozují syté látky tyrským nagem.“)

146 Colum. 6, 23: *ad quem saturae pabulo libenter recurrunt.* (Překlad autorky: „Ke kterému se vracejí raději napasené.“)

Colum. 7, 3: *Satis que est mane, prius quam grex procedat in pascua, deinde etiam crepusculo redeuntibus saturis ovibus admiscere agnos.* (Překlad autorky: „Dostačující je připojit jehňata ráno, dříve než stádo vyjde na pastvu, potom také za soumraku, když se syté ovce vracejí.“)

Colum. 8, 5: *Incubantibus autem gallinis iuxta ponendus est cibus, ut saturae studiosius nidis inmorentur, neve longius evagatae refrigerent ova.* (Překlad autorky: „Při líhnutí slepic je v jejich blízkosti třeba položit žrádlo, aby nasycené zůstaly pečlivě v hnízdech, aby vejce v době jejich delší nepřítomnosti nevychladla.“)

147 Ov. *fast.* 4, 735: *pastor, oves saturas ad prima crepuscula lustra.* (Překlad Ovidius, Publius Naso. *Fasti.* ŠKODA, ANTONÍN [transl.]. 1901. Praha: A. Wiesner: „Ovce syté, pastevče, očisť, když nastane soumrak.“)

Ov. *fast.* 5, 498: *et pronus saturae lac bibit agnus ovis.* (Překlad: „Jehně kdy okřívá ovce syté vemenem.“)

Ov. *met.* 15, 469: *ubera dent saturae manibus pressanda capellae.* (Překlad Ovidius, Publius Naso. *Pro-měny.* BUREŠ, IVAN. [transl.]. 2005. Praha: Plot: „Kozy pak, z pastviny syté, ať k dojení dávají vémě!“)

148 Prop. 3, 13, 35: *dux aries saturas ipse reduxit ouis.* (Překlad *Pěvci lásky.* Catullus. Tibullus. Propertius. 1973. SMRČKA, OTAKAR A KÖL. [transl.]. Praha: Svoboda: „Rohatý beran – ač pastýř byl vzdálen od stáda – vodil ovečky úplně syté sám zase do stáje zpět.“)

149 Mart. 10, 96, 4: *et repetam saturae sordida rura casae.* (Překlad autorky: „A vrátím se na drsný venkov do dobře zásobeného domku.“)

Mart. 11, 52, 12: *mentiar, ut venias: pisces, coloephia, sumen, / et chortis saturas atque paludis aves [...]* (Překlad autorky: „Budu lhát, abys přišel: ryby, karbanátky, vemínko a nadití ptáčky z pastev a bažin [...])“)

150 Iuv. 15, 2: *crocodilon adorat / pars haec, illa pavet saturam serpentibus ibin.* (Překlad: „Tam jedni krokodýla si váží a druzí se ibise bojí, který se sytí hady.“)

151 Nonius však cituje Varrona a Vergilia.

152 Obseq. 31: *saturae vitulus biceps natus.* (Překlad autorky: „Těhotné se narodilo dvouhlavé mládě.“)

153 *Rhet. Her.* 4, 52: *exple meas inimicitias et iracundiam satura tuo sanguine.* (Překlad autorky: „Ukoj mé nepřátelství a hněv uťíš svou krví.“)

označením literárního žánru ani díla, i když je možné, že Ennius nazval své nahodilé, dohromady sebrané básně *Satura(e)*. V 1. století př. n. l., kdy byla pravděpodobně hojně pěstována „satira“, resp. básně luciliovského charakteru, bylo slovo *satura* opět používáno jako adjektivum, kromě zmínky u Sallustia,¹⁵⁴ u nějž se vyskytuje fráze *per saturam* v právním smyslu.

Gramatikové a autoři didaktických děl (Quintilius, Gellius, Terentius Scaurus, Censorinus, Pomponius Porphyrio, Nonius Marcellus, Flavius Sospater, Macrobius, Servius grammaticus, Priscianus) používají výraz *satura* k označení názvů děl, z nichž citují. Další autoři, zejména ti, již se zabývají jazykem jako takovým, používají ve svých pracích o gramatice slovo *satura* stále jako adjektivum, většinou k demonstrování určitého gramatického jevu. Jsou to Eutyches,¹⁵⁵ Phocas¹⁵⁶ a Priscianus.¹⁵⁷

Zajímavé je propojení významu slova s duševním „naplněním“: *Ergo et hoc carmen propterea satyram nominarunt, quia ita multis et uariis rebus refertum est, ut audientes saturet.*¹⁵⁸

Z několika zmínek je také patrné, že *Satura* bylo pojmenování pro jezero či bažinu. *Item: SATVRI. Locus Tarenti est, quem Caelius in V libro historiarum dicit nomen accepisse a Satura puella, quam Neptunus compressit.*¹⁵⁹ ‚Saturi‘ ergo ‚Tarenti‘ a Saturio loco vel a Satura palude dixit,¹⁶⁰ [...] qua Saturae iacet atra palus gelidus que per imas,¹⁶¹

154 Sall. *Iug.* 29, 5 – citováno výše v pozn. 50.

155 Eutyh. 458: *in er quoque desinentia nomina secundae similiter declinationis faciunt verba, ut satur saturi saturo saturas.* (Překlad autorky: „Jména končící na -er tvoří slova podobně jako druhá deklinace, jako *satur saturi saturo saturas*.“)

156 Phoc. 416, 21: [...] *satur autem secundae, quoniam femininum satura facit.* (Překlad autorky: „[...] *satur* patří ke druhé deklinaci, proto tvoří femininum *satura*.“)

157 Prisc. 4, 127: ‚*satur*o *satur*‘: *hoc tamen facit et femininum ‚satura‘ et neutrum ‚saturum‘.* (Překlad autorky: „*Satur*o *satur*: přesto tvoří femininum *satura* a neutrum *saturum*.“)

158 *Schol. Hor. sat.* 1, *praefatio*. (Překlad autorky: „Tuto báseň nazývají satirou proto, že pojednává o mnoha rozličných věcech, aby ‚nasytila‘ posluchače.“)

159 *Brev. expos. Verg. georg.* 2, 197. Překlad autorky: „Dále: *SATURI*: V Tarentu je místo, o němž Caelius v páté knize svých *Dějin* říká, že bylo pojmenováno po dívce Satuře, kterou znásilnil Neptun.“

160 *Prob. Verg.* 2, 197. Překlad autorky: „*Saturi*, tedy Tarentané, se nazývají podle saturenského místa nebo podle saturenské bažiny.“

161 *Verg. Aen.* 7, 801. Překlad autorky: „Kde ležela tmavá saturenská bažina.“

Podobně *Serv. Aen.* 7, 801: *QVA SATVRAE IACET ATRA PALVS secundum hanc lectionem re vera Satura paludem intellegimus; sed alii ‚Asturae‘ legunt.* (Překlad autorky: „Kde ležela tmavá saturenská bažina: podle tohoto čtení správně chápeme *Saturu* jako bažinu; avšak jiní ji čtou jako *Astura*.“)

Claud. Don. 2, 7, 107: *qua Saturae iacet atra palus gelidus que per imas quaerit iter vallis atque in mare conditur Ufens.* (Překlad autorky: „Kde ležela tmavá saturenská bažina a kde si řeka *Ufens* přes hlubiny hledá cestu údolímí a je sváděna do moře.“)

Prob. Verg. 2, 197: *In finibus autem Tarentinorum est locus, quem Saturium vocant, unde etiam paludem Satura, cuius etiam in septimo mentio est, cum ait Vergilius (A. VII, 801).* (Překlad autorky: „Na tarentském území je místo, jež nazývají *Saturium* nebo také saturenskou bažinou, o níž je zmínka v sedmé knize *Vergiliových Aeneidy* [...]“)

*Satura, inter Antium et Cerceos, eadem Stura.*¹⁶² Jezero se nazývá *Satura* i u *Silia Italica* v díle *Punica*.¹⁶³

2.3.2 Satyra

Satyrů s „y“ jsem do svého výčtu zařadila také, přestože etymologicky se satirou, která se vyvinula z výrazu *satura*, nespojujím. Důvodem je zmatení pojmů, k němuž došlo už v antice, kdy byla zapomenuta původní etymologie, a vzhledem k námětům se mladý literární žánr začal připodobňovat k satyrským dramatům. Z tohoto důvodu se začal název žánru psát s „y“ – *satyra*. Teprve za pozdního císařství se objevila *satira*, což bylo způsobeno tím, že řecké „y“ bylo v latině často reprodukováno jako „i“. ¹⁶⁴ Satyra s „y“ byla hojně užívána, v podstatě až do počátku 17. století (1605), kdy anglický filolog I. Casaubon příbuznost satiry se satyry vyvrátil. „Y“ se zaměnilo za „i“ a s ním přešla *satira* do moderních jazyků.

Nejčastějším z užívaných gramatických tvarů je genitiv plurálu *satyrarum* – opět se jedná o citace děl: *Lucilia*¹⁶⁵ a *Ennia*.¹⁶⁶ U *Festa*¹⁶⁷ a svatého Jeronýma¹⁶⁸ se vyskytuje i ablativ singuláru: *in satyra*. V ablativu plurálu se pak jedná převážně o mytologická stvoření – satyry.¹⁶⁹

Kromě *Martiana Capelli* se personifikovaná *satira* objevuje i u *Fulgentia*, tentokrát ovšem psaná s „y“: *Ergo erunt nobis etiam Philosophia atque Urania adiutrices operis consciscendae; nec [enim] deerit tuis lasciuens amica solaciis, at dum te misticae artes anhelum tractando reddiderint, tute tua Satyra ludentem excipiet. Quaeso, inquam, munifica largitas, ne tu istam tuam Satyram cuius me dudum uadatam amore praedixe-*

162 Vib. Seq. georg. 216. Překlad autorky: „*Satura* leží mezi *Antium* a *Cercey*, též *Stura*.“

163 Sil. 8, 375: *qua Saturae nebulosa palus restagnat*. (Překlad autorky: „Odkud vytéká zamlžená *saturská* bažina.“)

164 WEINREICH 1975, s. 16.

165 Porph. *Hor. sat.* 1, 3, 55: *Lucilius in III. satyrarum*; Porph. *Hor. sat.* 1, 9, 78: *Lucilius in sexto satyrarum*; Schol. *Hor. sat.* 1, 3, 56: *Lucilius in quarto satyrarum*; 148 výskytů u *Nonia*.

166 Non. 1, 33; 1, 66; 2, 139; 2, 147; 7, 470; 7, 474; 11, 510.

167 Fest. 306: *et in Satyra [...]*

168 Hier. *epist.* 6: *Nam, ut ait Flaccus in satyra*.

Hier. *epist.* 133: *Quamobrem et gravissimus Poeta Flaccus scripsit in Satyra*.

169 Ov. *ars* 3, 155; Ov. *Pont.* 4, 16, 2; Ov. *fast.* 1, 411 a 3, 737; Hor. *ars* 231; Hor. *carm.* 1, 1, 29; Hor. *epist.* 1, 19, 3; Hyg. *astr.* 2, 27; Hyg. *fab.* 165; Mela 1, 48; Plin. *nat.* 5, 47; Plin. *nat.* 8, 216; Plin. *nat.* 35, 108; Porph. *Hor. carm.* 1, 1, 31; Porph. *Hor. epist.* 1, 19, 3; Schol. *Hor. ars* 237; 244; Serv. *ecl. proimion*; Serv. *ecl.* 7, 25; Schol. *Hor. carm.* 1, 1, 31; Mart. *Cap.* 6, 667.

U *Horatia Romana* 2, 248 se pak vyskytují satyrové ve formě *satiris*, což je opravdu výjimečné: *Tum festinat iter: multos celerare gerones / Prospicit et manibus ingentia volvere saxa / Semiferis similes satiris*. (Překlad autorky: „Tu pospíchá cesta: dívá se dopředu, jak mnozí starci chvátají a rukama valí ohromné balvany podobní satyrům – napúl zvířatům, napúl lidem.“)

*ras temere nostris credas penatibus [...] Tum illa cachinnum quassans fragile conliso bis ter que pulsu palmulae femore: Nescis, inquit, Fulgenti, rudis accola Pieridum, quantum Satyram matronae formident; licet mulierum uerbialibus undis et causidici cedant nec grammatici muttiant, rethor taceat et clamorem praeco confescat, sola est quae modum inponit furentibus [...]*¹⁷⁰ Satyra je také součástí označení pro menippskou satiru¹⁷¹ či satyrské drama.

Z 2. století n. l. pochází komentář k Horatiovu dílu *Ars Poetica*, v němž jeho autor používá slovo *satyra* ve spojení s dramatem. Z kontextu je patrné, že Pseudo-Acro užívá termínu *satyra* pro satyrské drama, o němž Horatius ve skutečnosti v komentované pasáži píše. *Mox etiam (...) Non multo post vel alio carmine Satyros induxit, qui nudi pinguntur, nam docet, unde sit nata satyra, ex tragoediis scilicet. ‚Satyros nudavit‘ idest postea etiam satyram adiunxit tragoediae. ‚Nudavit‘ autem, quod liberius in ea et dicanturet fiant pleraque (...) Incolumi gravitate (...) Carminis scilicet, et asper tragoedus ita admiscuit iocum, ut severitatem servaret incolumem. (...) Iocum t(em)ptavit: Idest quamvis esset asper, sic iocatus est tragoedus per satyram, ut non amitteret gravitatem. ‚Aper‘ autem severus, et hoc ad habitum retulit, quia protervia quaedam in satyricis et dicuntur et fiunt (...). Eo quod illecebris: Ideo admiscuit tragoediae satyram, ut per inlecebras teneret spectatorem. Antea non uoluptatis causa inuenti sunt ludi, sed religionis; ideo satyram admiscuit tragoediae, quia spectator erat ‚grata nouitate‘ retinendus, qui spectator ueniebat post sacrificia iam pransus, iam potus. Inlecebris autem, quia habet satyra inlecebras, quae iocum continet et risum movet (...) Ita debet admisceri satyra tragoediae, ut personis suum decus seruetur.*¹⁷² A dále: *Nam et ipsa tragoedia paulum pudibunda debet esse, quae miscetur satyris. Non ego in(ornata): Non tantummodo rustica et propria uerba [et nomina] quaero in satyris, sed etiam decus personarum. Inornata (...) Ut ‚pestilitatem‘ veteres usurpata*

170 Fulg. *myth.* 1, 12. Překlad autorky: „K ustanovení díla nám také pomohou Filozofie a Úrania; pro tvé potěšení nebude také chybět rozpustilá přítelkyně, a až se budeš vracet z mystických umění udýchaný z jejich provozování, tvá Satyra tě pobaví.“ Odpovídám: ‚Prosím tě, štedrá velkorysosti, abys tuhle svoji Satyru, o níž jsi již dávno řekla, že mě láskou sváže, jen tak nesvěřovala mým penátům [...]‘ Pak se třásla tichým smíchem, dvakrát nebo třikrát se udeřila dlaní o stehno a povídá: ‚Nevíš, Fulgentie, nevzdělaný společníku Múz, jak moc se matrony bojí satiry; ať i právníci ustoupí před záplavou ženských slov, učitelé ať ani nezamručí, řečník mlčí a hlasatel tlumí křik, ona je jediná, která zklidňuje rozvášněné [...]“

171 U Fulgentia, viz s. 28.

172 *Schol. Hor. ars* 221nn. Překlad autorky: „Brzy poté (...) Nedlouho poté v další básni představil satyry, kteří jsou zobrazováni nazí: vysvětluje tak, odkud se vzala satira – bezpochyby z tragédie. ‚Odhallil satyry‘, to jest, že posléze připojil satiru k tragédii. ‚Odhallil‘, protože v ní jednájí spíš nevázaně. Tím chce říci, že se děje mnohé (...), aniž by důstojnost doznala újmy (...) Básně, tj. vážný tragický básník přimísil vtíp tak, aby zachoval vážnost bez úhony. (...) Snažil se o žert, tj. ačkoli byl tragický básník těžkopádný, přesto prostřednictvím satiry žertoval, aniž by ztratil důstojnost. ‚Divočák‘ nebo také nestoudník, toto pronesl o zevnějšku, protože v satirikách se říkají a dějí nezbednosti. (...) Lákadly – satiru přimísil do tragédie tak, že diváka zaujal lákadly. Předtím byly hry vynalezeny ne kvůli zábavě, ale k náboženským účelům; smísl satiru s tragédií, protože bylo třeba zaujmout diváka ‚vítanou novinkou‘, neboť divák přicházel po vykonání obětí již najedený a napitý. Lákadly proto, že satira, která obsahuje žerty a nutí k smíchu, má lákadla. (...) Satiru s tragédií je třeba smísl tak, aby si postavy zachovaly svoji důstojnost.“

*auctoritate, aut quae Graeci kyria vocant, aut quae reges loqui solent, idest turmida... Sensus est: ego, inquit, non uerba sola amo, quando satyras scribo, quae sunt inornata et dominantia, idest paulo sordidiora et ipsis Satyris congrua; dominantia autem, quae, nouitate inflationis assumpta, sua tantum auctoritate nitantur, sed et ea, quae habeant aliquem ornatum et non omnino sine auctoritate sint, ut regum sermo est (Satyrorum pro satyrographorum [...]) Idest non sic volo esse differentiam inter satyricum et tragicum, ut in moribus nulla sit differentia, ut eodem modo seruet aetates satyricus, quemadmodum tragicus (...) Idest nec sic uolo discrepare satyram a tragoedia, ut persona non habeat decus suum. Satyricam fabulam sica ait scribi oportere, ut sint inter severitatem tragoediae et lenitatem.*¹⁷³ Pseudo-Acro obecně hojně píše slovo satyra s „y“.¹⁷⁴

Také u Diomeda se vyskytuje (kromě výše zmiňované pasáže) termín *satyrica*, který lze v tomto případě ztotožnit se satyrským dramatem: *Latina Atellana a Graeca satyrica differt, quod in satyrica fere Satyrorum personae inducuntur, aut siquae sunt ridiculae similes Satyris, Autolykus Busiris; in Atellana Oscae personae, ut Maccus.*¹⁷⁵

2.3.3 Satira

Zápis výrazu satira (bez ohledu na jeho význam) v grafické podobě s „i“ má v dochovaném materiálu nejmenší zastoupení. Vyskytuje se především jako dubleta hlásek „y“ a „u“.¹⁷⁶ Gellius, Diomedes a Probus (pseudo) označují genitivem plurálu *satirarum* dílo Luciliovo,¹⁷⁷ Remigius dílo Persiovo¹⁷⁸ a Metronius dílo Iuvenalovo.¹⁷⁹

173 *Schol. Hor. ars* 233nn. Překlad autorky: „Vždyť se sluší, aby tragédie samotná zůstala cudná, i když se smísí se satirami. Já nezdobnou [...] Já v satirách nehledám jen neohrabaná a zvláštní slova, ale i důstojnost postav. Bez ozdob (...) Co staří s patřičnou vážností zvou ‚zhoubou‘, co Řekové nazývají *kyria* [vladařské záležitosti] nebo věci, o nichž mají ve zvyku mluvit králové, tj. *turmida* [vojenské záležitosti]. Smysl této věty je: já, říká, nemám rád, když píší satiry, samo o sobě slova, která jsou nezdobná a panovačná, tedy trochu sprostší a přiměřená samotným satyrům; navrch mají přece ta, která, použitá kvůli zvláštní neobvyklosti, dodávají lesk jejich vážnosti, ale i ta, která jsou nějak zdobná a nejsou zcela bez váhy, jako např. královská řeč. *Satyrorum* místo *satyrographorum* [...] Nechci tedy, aby byl rozdíl mezi satyrikem a tragikem, tak jako není žádný rozdíl v jejich povaze, proto ať věk zachovává satirik stejně tak, jako tragik (...) Takže nechci oddělit satiru od tragédie, aby postava neměla svou důstojnost. Je třeba psát satirickou hru tak, aby se pohybovala mezi vážností tragédie a laskavostí.“

Satyricus se používalo jako označení autora satir, satyrských dramát i staré komedie. (Podrobněji Rooy 1965, s. 186nn.)

174 *Schol. Hor. ars* 216, 226; *Schol. Hor. sat.* 1, *praefatio*; 1, 4, 1; 1, 4, 63; 1, 10, 14; 1, 10, 66; 2, 1, 2; 2, 1, 21.

175 Diom. 3, 490. Překlad autorky: „Latinská atellána a řecké satyrské drama se od sebe odlišují tak, že v satyrském dramatu zpravidla vystupují postavy satyrů, nebo směšné postavy podobné satyrům, jako Autolykus Búsiris; v atelláně vystupují oské postavy jako Maccus.“

176 *Hor. sat.* 2, 1, 1; Diom. 3, 485nn.

177 Gell. 1, 16, 2; 4, 1, 3; 10, 20, 4; Diom. 1, 369; Prob. *Verg. praefatio* a 6, 31.

178 Remigius Autissiodorensis 39.

179 *Fin. Metr.* 232.

U svatého Jeronýma se pak vyskytuje ještě ablativ singuláru *satira*, kterého užívá k označení pasáží z Horatia.¹⁸⁰ Většina těchto autorů působila až v pozdní antice.

Že je tato podoba nejmladší, dokazuje mimo jiné i to, že většina takto psaných zmínek mluví o satíře jako o žánru; v Diomedovi se přidává ještě etymologie. U Gellia se vyskytuje i *satiris* jako označení Enniova díla, ale bude se zde spíše jednat o dubletu výrazu *saturis*.¹⁸¹ Probus použil ve svém životopise Persia akuzativ (což je ojedinělé) pro označení žánru, který psal Lucilius a jež, po jeho přečtení, zatoužil psát i Persius.¹⁸²

2.4 Moderní význam

V současnosti si každý pod pojmem satira něco představí, ale přesnou definici je schopen podat jen zlomek uživatelů. Také v různých encyklopedických příručkách se s termínem satira nakládá velmi volně.¹⁸³ Přesná definice pojmu chybí, resp. většina publikací nemá heslo satiry zpracováno do potřebné hloubky a šířky, často je úplně vynechána zmínka o římské satíře. Výjimku tvoří starší české slovníky, které velmi dobře zpracovávají danou problematiku ovšem jen v rozsahu tehdy známého bádání, jsou tedy pro potřeby dnešního uživatele poněkud zastaralé.¹⁸⁴ Hesla o satíře, která respektují nejnovější poznatky o literatuře i o vývoji satiry, je třeba hledat v moderních slovnících, které jsou zaměřeny úžeji na antickou či literárněvědnou problematiku.¹⁸⁵

180 Hier. *in Is.* 528: [...] *et Flaccus scribit in Satira.*

181 Gell. 2, 29, 20: *Q. Ennius in satiris [...]*

182 Prob. *vita Pers.* 24: *Sed mox ut a schola et magistris diuertit, lecto libro Lucilii decimo uehementer satiras componere studuit, cuius libri principium imitatus est.* (Překlad autorky: „Ale brzy potom, co odešel ze školy a od učitelů, se po přečtení desáté Luciliovy knihy pilně snažil skládat satiry, přičemž napodobil začátek té knihy.“)

183 Podrobněji viz POLÁKOVÁ 2016, s. 18–21.

184 *Masarykův slovník naučný: lidová encyklopedie všeobecných vědomostí.* 1932. Díl VI: R–S. Praha: Československý kompas, s. 473–474; *Ottův slovník naučný: ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí.* 1904. Díl 22: Rozkošný–Schloppe. Praha: J. Otto, s. 677; RIEGER, FRANTIŠEK LADISLAV [red.]. 1870. *Slovník naučný.* Díl osmý: S–Szyttler. Praha: Kober & Markgraf, s. 152–154.

185 CANKIK, HUBERT – SCHNEIDER, HELMUTH [eds.]. 2001. *Der neue Pauly: Enzyklopädie der Antike. Bd. 11. Sam–Tal.* Stuttgart: Metzler, s. 101; LAMPING, DIETER. 2009. *Handbuch der literarischen Gattungen.* Stuttgart: Alfred Kröner, s. 763–764.

3 PŘEDCHŮDCI ŽÁNRU ŘÍMSKÉ SATIRY

3.1 Řecký svět

V řeckém literárním prostoru neexistoval žánr, který by odpovídal římské satíře. V některých odborných publikacích se sice lze setkat s termínem řecká satira,¹⁸⁶ dala bych však přednost obecnější formulaci, např. satirický/á prvek/odstín/nádech/tendence/živel v řecké literatuře, protože satira jako žánr s charakteristickými znaky se v řecké literatuře nenachází.¹⁸⁷ V této kapitole chci nastínit některé literární formy, které pracují se satirou, resp., jak jsem předeslala výše, objevují se v nich některé rysy typické pro satiru, nikoli však v takovém množství, aby na jejich základě mohl být ustaven samostatný žánr satiry. Navíc jsou prokazatelně přiřaditelné k jiným literárním žánrům. Protože mají v určitém směru podobnou tendenci jako římská satira, lze se domnívat, že se staly do jisté míry inspiračními zdroji tohoto nově vzniklého žánru, a proto je třeba je na tomto místě zmínit.

Dá se říci, že satirickou tendenci, která se do určité míry vyznačuje kritikou, výsměchem či moralizováním, lze nalézt téměř ve všech řeckých literárních formách

186 Např. HENDRICKSON 1927, s. 46–60.

Počátkem 90. let minulého století se pokusil ve své teoreticky zaměřené práci definovat řeckou satiru K. Korus. Na základě Lúkiánova díla (vycházel tedy ze žánru menippské satiry) určil sedm kritérií, kterými se vyznačuje satirický dialog. Tato kritéria pak ověřil na Homérově díle. I když občas používá, dle mého názoru poněkud zavádějící termín řecká satira, v textu doznává, že si je této nepřesnosti vědom, a většinou připojuje upřesňující pojem satirická struktura, který považují za přesnější, neboť ho lze použít napříč žánrovým spektrem, jak sám autor činí, když na příkladu Homéra a Diodoka demonstrovuje svá kritéria. (KORUS 1991.)

187 WITKE 1970, s. 22, uvádí, že „even after the examples of Horace, Persius and Juvenal, Greek poets did not take up the form *satira*“.

3 Předchůdci žánru římské satiry

od Homéra¹⁸⁸ a filozofických spisů¹⁸⁹ přes jamb, bajku a komedii k menším helénistickým dílům. Podrobně se jednotlivými předlohami zabývají např. M. Coffey,¹⁹⁰ W. Krenkel,¹⁹¹ C. A. van Rooy,¹⁹² Ch. Witke.¹⁹³ V řečtině neexistuje konkrétní výraz pro označení satiry či satirické tendence. Jak uvádí F. Mueckeová, řecky se „psát satiru“ řekne *iambizein* či *komoidein*.¹⁹⁴ Tato dvě slovesa jasně odkazují k žánrům, u nichž lze právem hledat tu nejzásadnější inspiraci římské satiry, neboť se na ně doslovně odvolávají dochované prameny.

3.1.1 Jamb¹⁹⁵ – Archilochos

V dochovaném materiálu Lucilius nikde neodkazuje na své předchůdce ani na žádné významné literáty s výjimkou těch, které kritizuje, a s výjimkou Archilocha: *Metuo ut fieri possit: ergo <anti>quo ab Arciloco excido*.¹⁹⁶ Právě kvůli tomuto verši se někteří pokoušeli spojit Lucilia (a potažmo celou satiru) s jambem.¹⁹⁷ Tato podobnost je založena především na osobních útocích a silně vyjadřované individualitě. Archilocha a Lucilia spojovalo také to, že pocházeli z vyšších kruhů a vymezovali se vůči společnosti. Lucilius má přízvisko *iambicus*.¹⁹⁸ Také Diomedes si vypomá-

188 Pod Homérovým jménem se dochovaly také dvě hexametrické skladby: *Batrachomyomachia* (vznikla za helénismu) a *Margités*, v nichž lze vysledovat satirickou tendenci. Za autora posledně jmenovaného díla je dnes označován Xenofanés z Kolofónu. (CANFORA 2009, s. 515.)

189 Satiru ovlivnil sókratovský dialog, symposiastické básně (podrobněji COFFEY 1976, s. 57–58) a filozofický criticismus, na jehož počátku stojí Xenofanés. (KRENKEL, WERNER. 1990. *Römische Satiren in einem Band*. Berlin und Weimar: Aufbau Verlag, s. VI.)

Jako prostředek k vyjádření stoické filozofie vidí satiru MENDELL, CLARENCE W. 1970. Die Satire als Popularphilosophie. In KORZENIEWSKI, DIETMAR [ed.]. *Die römische Satire*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, s. 137–160.

190 COFFEY 1976, s. 54–58.

191 KRENKEL 1990, s. VI–IX.

192 ROOY 1965, s. 90–116.

193 WITKE 1970, s. 21–48.

194 MUECKE, FRANCES. 2005. Rome's first „satirists“: themes and genre in Ennius and Lucilius. In FREUDENBURG, KIRK [ed.]. *The Cambridge Companion to Roman Satire*. Cambridge: Cambridge University Press, 33–47.

Starší koncepc (především *spoudogeloion*) viz ROOY 1965, s. 90–93.

195 Dalšími autory jambů přicházejícími v úvahu jsou Hippónax a Sémónidés z Amorgu.

196 Lucil. 732 K. Překlad autorky: „Bojím se, že se to nemůže stát; proto se odkláním od starého Archilocha.“

197 D. Mankin však toto tvrzení zpochybňuje a přichází s tezí, že Lucilius znal Archilochovy verše pouze zprostředkovaně z antologií. (MANKIN, DAVID. 1987. Lucilius und Archilochus: fragment 698 (Marx). *AJPh*, 108, s. 405–408.)

198 Apul. *apol.* 10, 12: *[t]quidem C. Lucilium, quanquam sit iambicus, tamen improbarim, quod Gentium et Macedonem pueros directis nominibus carmine suo prostituerit*. (Překlad autorky: „A také C. Lucilia, jakkoli

há při charakteristice Lucilia autory jambů.¹⁹⁹ Naopak Horatius ve svých satirách Archilocha na žádném místě nezmiňuje. B. Zimmermann se domnívá, že se tak děje proto, „daß Horaz den Satiren im Unterschied zu den Dichtungen des Archilochos eine gesellschaftliche Funktion zuschreibt“.²⁰⁰

Jamb je satíře nejbližší potřebou osobně a důrazně prezentovat názory, vymezit se vůči společnosti. Satira je sice také vyjadřuje, ale je v ní místo i pro něco víc (např. vyprávění s poučením, anekdoty). Ch. Witke se domnívá, že u Archilocha (na rozdíl od satiry) chybí snaha o nápravu společnosti, neboť necítí potřebu bojovat za lepší životní podmínky druhých.²⁰¹ Jeho kritika je především negativní, vychází z osobní animosity a je zaměřena jak proti jeho vlastním nepřátelům, tak proti obecným typům. Ani vtip a humor, který je nepochybně nedílnou součástí satiry, není v jambu prvoplánově přítomen. Satira je mnohem pestřejší v námětech i stylistických formách. Rozdíly lze nalézt také v sebepojetí obou autorů. „The archaic Iambicist does not laugh at himself. He wallows in the mud of his own iniquities to ridicule the nicety of others.“²⁰² Na druhou stranu se Lucilius ve svých básních umí vysmívat (prostřednictvím sebe, satirické osoby, či ústy nepřátel) i sám sobě. Nejvýraznějším společným rysem Archilocha a Lucilia je jednoznačně jejich osobnost. Oba jsou vysoce postavení muži, kteří si přejí vyjadřovat svobodně své myšlenky a názory, a to tak, jak mluví, přímo, hovorově, i když umělecky (volí pro své básně metrum podobné mluvené řeči, které Lucilius až posléze vyměňuje za hexametr). Oba básníci také procházejí obdobím velkých společenských změn (velká kolonizace, uvolnění vazeb polis; rozmach Říma, z městského státu se stává hegemon ve Středoziemním moři), na které ve svých dílech reagují.²⁰³

je jambický, přesto neschvaluji, protože ve své básni veřejně zostudil chlapce Gentia a Macedona tím, že je přímo jmenoval.“)

199 Diom. 3, 485: *quod est maledicere. cuius carminis praecipui scriptores apud Graecos Archilochus et Hipponax, apud Romanos Lucilius et Catullus et Horatius et Bibaculus.* (Překlad autorky: „To jest hanět. U Řeků jsou vynikajícími autory této poezie Archilochos a Hippónax, u Římanů Lucilius, Catullus, Horatius a Bibaculus.“)

200 ZIMMERMANN, BERNHARD. 2001. Lucilius und Aristophanes. In MANUWALD, GESINE [ed.]. *Der Satiriker Lucilius und seine Zeit.* München: Verlag C. H. Beck, s. 194.

201 WITKE 1970, s. 25.

202 KERKHECKER, ARND. 1999. *Callimachus' Book of Iambi.* Oxford: Clarendon Press, s. 293–294.

203 Archilochos byl významnou postavou thasoské politiky, což dokazují básně zaměřené na Glauka (48 W, 105 W; možná 15 W, 96 W, 131 W). („Archilochus“. *Brill's New Pauly.* Antiquity volumes edited by: Hubert Cancik and Helmut Schneider. Brill Online. Masaryk Universtij. 04 October 2016: <http://dx.doi.org/10.1163/1574-9347_bnp_e132450>)

Lucilius reaguje např. na dobovou praxi publikánů, kteří si od státu pronajímali vybírání daní v provinciích, viz pozn. 352.

3.1.2 Komédie

Nejvíce otázek vyvolává propojení satiry se starou řeckou komedií,²⁰⁴ neboť Horatius, jenž označil Lucilia za vynálezce satiry, zároveň napsal, že je ve všem závislý na jejich autorech.²⁰⁵ Kromě Horatia spojuje satiru s řeckou komedií i Diomedes: *Satira dicitur carmen apud Romanos nunc quidem maledicum et ad carpenda hominum vitia ar|chaeae comoediae caractere compositum, quale scripserunt Lucilius et Horatius et Persius.*²⁰⁶

Největší podobnost mezi oběma žánry je třeba vidět v tom, že jsou plně spjaty s dobou, ve které vznikají, že kritizují konkrétní osoby (i když stará komedie nikoli jmenovitě) a vyjadřují názor svého autora. Stejně jako Lucilius promlouvá i autor staré komedie v „parabasis, v níž hovoří o svém vlastním umění, rozhořčuje se na nepřátele, jak to dělávali lyričtí básníci a tvůrci jambické poezie“.²⁰⁷ B. Zimmermann považuje za důležitou funkci, již Aristofanés sdílí s Luciliem, funkci vzdělávací, přičemž toto vzdělávání souvisí s vtipnou kritikou (literatury, lidí a politiky).²⁰⁸ U. Auhagenová na rozdíl od předešlého badatele vidí kritiku pouze ve dvou oblastech: literatuře a společnosti, přičemž nalézá jisté příbuzenství s římskou palliátou.²⁰⁹ F. Mueckeová zase zdůrazňuje pouto mezi komedií a satirou, neboť obě „provided a model for critical engagement with society as a whole [...]“.²¹⁰ D. Hooley dokonce dovádí tvrzení o podobnosti s komedií do extrému, když prohlašuje, že „ancient ‚comedy‘ is in fact a misleading designator; this ‚comedy‘ means satire“.²¹¹

Obsahy komedií byly velmi rozmanité, nicméně se zdá, že většina se vztahovala ke společensko-politickému dění obce, neboť obec byla zadavatelem her. Ta také dohlížela na to, aby divadlo plnilo svoji společenskou funkci „být prostředníkem

204 Na tomto místě se zabývám spojením satiry se starou komedií. S novou komedií, která upustila od invektiv a společenské kritiky, satiru pojí přejímání postav s typickými charakterovými vlastnostmi, etika a moralizování. (COFFEY 1976, s. 55.) Luciliovo spojení s římskou komedií, zejména s Terentiem a palliátou, viz AUHAGEN, ULRIKE. 2001. Lucilius und die Komödie. In MANUWALD, GESINE [ed.]. *Der Satiriker Lucilius und seine Zeit*. München: Verlag C. H. Beck, s. 9–23.

205 Hor. sat. 1, 4, 1nn.: *Eupolis atque Cratinus Aristophanes que poetae / atque alii, quorum comoedia prisca virorum est, / siquis erat dignus describi, quod malus ac fur, / quod moechus foret aut sicarius aut alioqui famosus, multa cum libertate notabant. / hinc omnis pendet Lucilius, hosce secutus, / mutatis tantum pedibus numeris que; facetus.* (Překlad: „Eupolis, Aristofanés, dále Kratinos, jakož i všichni básníci řečí, co známí jsou ‚starými komediiemi‘, kdo jako zlosyn a zloděj si zaslouží, aby byl kárán, kdo je jak záletník, vrah neb čímkoli nechvalně známý, s velikou otevřeností těm všem tam ‚právali prádlo‘. Na nich závislý ve všem je Lucilius, v nich vzor měl, jenom pozměnil rozměr a rytmus.“)

206 Diom. 3, 485, viz pozn. 482.

207 CANFORA 2004, s. 120.

208 ZIMMERMANN 2001, s. 191.

209 AUHAGEN 2001, s. 20–21.

210 MUECKE 2005, s. 35.

211 HOOLEY 2007, s. 1.

a šířitelem základních hodnot polis a školou pro dospělé“.²¹² V tom se liší od satiry, neboť v ní se mohl básník do jisté míry svobodně o leccčems vyjádřit, a cenзором si byl pouze on sám. Velkým tématem komedie byla politika, potažmo kritika (ovšem nikdy adresná) politických činitelů a dopadů jejich skutků na obec.²¹³ Také Lucilius kritizuje vysoké státní představitele, pravděpodobně nejen z osobních důvodů, ale také proto, že byli protivníky jeho přítele Scipiona Africana.²¹⁴ I když v případě Metellova zákona o manželství lze mluvit o potenciálním vlivu na celou republiku, je Luciliova kritika zaměřena především proti charakterovým vlastnostem a postojům jednotlivých postav. Lucilius sice mluví i o politice, ale ta je jen jedním z mnoha námětů, na rozdíl od staré komedie, v níž se jedná o téma hlavní. Jak píše U. Scholz, právě kritika – *maledicere et hominum vitia carpere* – je *character Lucilianus*, který spojuje Lucilia se starou komedií.²¹⁵

Aristofanés i Lucilius podobně vzpomínají na „staré dobré časy“ a staví se proti „moderním výstřelkům“. U Aristofana je představuje Sókratova „bezbožná“ výchova mládeže, u Lucilia přílišné přejímání helénistických vzorů. Oba se také vymezují vůči tragédii. Aristofanova kritika Eurípida jako tragika je však v přímém protikladu ke kritice tragiků Accia a Pacuvia u Lucilia. Aristofanés mu totiž vyčítá „novoty“,²¹⁶ bezbožnost, moderní uvažování, kdežto Lucilius naopak nabubřelost a témata neodpovídající realitě.

Ve staré komedii (Aristofanovi) a v dílech Luciliových lze nalézt nejen velké množství společných rysů, ale také stejně tolik elementů, jimiž se vzájemně odlišují. Oba autoři vyjadřují své názory, Aristofanés otevřeně, Lucilius je může skrývat za mluvčího, což však nelze pro nedostatek dochovaného materiálu věrohodně posoudit. Rozdíly jsou jednoznačné zejména ve formě, stylu a v menší míře také v obsahu, neboť komedie se zaměřuje především na dobovou politicko-sociální situaci, zatímco satira si může vybrat námět libovolný. Také publikum římské satiry a athénské dramatu je jiné.

3.1.3 Helénistická literatura (Kallimachos a diatríba)

Různá helénistická díla se mohla stát zdrojem inspirace pro satiru. Jednalo se o Hérondovy mímiambly a literární mímy v chóliambech; mímy jeho předchůdce Sófróna, které čerpají ze života; *Meliambly* (tematicky se blížíci diatríbě) Kerkida z Megalopole; Machónovy *Anekdoty* o příživnících a hetérách; chóliambly Foiníxe

212 CANFORA 2004, s. 135.

213 Ibidem, s. 221, dokonce uvádí, že stará komedie „politiku přímo provozuje“.

214 Viz pozn. 411.

215 SCHOLZ, UDO W. 1986. Der frühe Lucilius und Horaz. *Hermes*, 114, s. 363.

216 Přitom sám používá nejnovější myšlenky. (CANFORA 2004, s. 222.)

z Kolofónu; Arcestratovo gastronomické dílo; Theokritovy práce (mímy, epigramy, básně pederastického obsahu); epigramy Leónida z Tarentu či *Posměšky* Tímóna z Fleiúntu. Nejvýznamnější, do té míry, do jaké to lze vzhledem k dochování posoudit, jsou Kallimachovy *Jamby*, jejichž vliv na Ennia a Lucilia nastiňují v následujících kapitolách (jedná se zejména o autorovo vědomé uspořádání jednotlivých básní do sbírky). Podrobně se Kallimachovým dílem ve své monografii zabývá A. Kerkhecker.²¹⁷ Zdá se, že Kallimachovy jamby nejsou zaměřené na vnější svět politiky ani se nezaobírají „velkými“ otázkami člověka a dobra, spravedlnosti a zrady; Kallimachos vyjadřuje své názory, přičemž stěžejními tématy jsou pro něj hlavně obecné společenské otázky týkající se morálky, jeho kritika není nikdy konkrétní ani adresná.²¹⁸

Zmínit je třeba i Menippa z Gadar, kynického filozofa žijícího v první polovině 3. století př. n. l., jenž ve svých dílech spojoval vážné se zábavným, přičemž hojně využíval rozmanitost a parodii.²¹⁹ Za formu si přitom zvolil prozimetrum, směs prózy a veršů, které se pak stalo jedním z charakteristických znaků literární formy, jež je dnes nazývána menippskou satirou. Na římskou literární scénu uvedl tento žánr Varro, jeho nejznámějším antickým nástupcem je pak Seneka, jehož dílo *Apocolocyntosis* je dochováno v úplnosti, ozvuky lze nalézt u Petronia, Apuleia, Boëthia a Martiana Capelly.²²⁰

Bióna z Borysthenu, zakladatele diatríby, uvádí Pseudo-Acro ve svých scholiích jako Horatiovu inspiraci:²²¹ *Sunt autem disputationes Bionis philosophi, quibus stultitiam uulgi arguit, cui p<a>ene consentiunt carmina Luciliana.*²²² Jako syn hetéry znal Bión dobře prostředí „nižší“ společnosti. Prostřednictvím humoru a jazyka každodennosti umožnil početnějšímu publiku vhléd do filozofie (kterou v té době pěstoval úzký okruh vzdělanců), což znamenalo velký průlom.²²³ Diatríba je vlastně filozofické

217 KERKHECKER, ARND. 1999. *Callimachus' Book of Iambi*. Oxford: Clarendon Press. Z uvedených závěrů plyne, že se Kallimachos úspěšně pokusil vtisknout novou tvář archaickému jambu Hippónaktovu.

218 KERKHECKER 1999, s. 294.

219 „M.' works were not just criticism and Cynical mockery of the most diverse trivialities of the world (Diog. Laert. 6, 99; M. Aur. 6, 47), but the epithet *spoudogéloios* refers to a blend of the 'serious and the merry' (s. 16, 2, 29).“ („Menippus“. *Brill's New Pauly*. Antiquity volumes edited by: Hubert Cancik and Helmuth Schneider. Brill Online. Masaryk University. 04 October 2016: <http://dx.doi.org/10.1163/1574-9347_bnp_e732940>)

220 Viz s. 23.

221 WITKE 1970, s. 42: „Horace's use of sermones in reference to diatribe shows how closely in his mind the two were linked.“

222 *Schol. Hor. epist.* 2, 2, 60. Překlad autorky: „Existují pojednání filozofa Bióna, jimiž usvědčuje lidskou hloupost; s ním se téměř shodují luciliové básně.“ Komentář se vztahuje k *Hor. epist.* 2, 2, 58nn.: *Denique non omnes eadem mirantur amantque; / carmine tu gaudes, hic delectatur iambis, / ille Bioneis sermonibus et sale nigro.* (Překlad: „Konečně nemáme všichni k týmž předmětům obdiv a lásku: ty se mi raduješ z písní a toho zas i jamby těší, jiného pepřné vtipy a hloubavé rozpravy ostré.“)

223 KRENKEL 1990, s. VII.

(stoicko-kynické) kázání určené k mluvenému přednesu, které má přinášet masám „the liberating views that poverty was no impediment to moral worth, rather it was stimulant, and that inner freedom consisted in right decision and right action“.²²⁴ Jednalo se tedy o prostředek, pomocí něhož zprostředkovali potulní kazatelé znalosti o základech praktické etiky/morálky obyčejným lidem, kteří se cítili „ztraceni“ ve světě, v němž se uvolnily jejich vazby k polis i k olympským bohům.²²⁵ C. W. Mendell pokládá diatribu za další vývojový stupeň dialogu, kdy „aus relativ kurzen Erörterung einer einzelnen These bestehen – oft ein Angriff auf ein einziges Laster, oft die sorgfältige Ausarbeitung eines einzigen Paradoxons.“²²⁶

3.2 Římský svět

Z římského prostředí jsou známy materiály a zvyky (např. fescennijské verše, triumfální průvody), v nichž se prezentuje výsměch spojený s kritikou, jenž je pevnou součástí satiry. Římská kultura „appears to have had strong tradition of public ways of moderating extreme behaviour and it looks as if the role of society’s moral spokesman adopted in Roman satire readily fits into that slot – at least that’s what satirists like to claim, because it justifies their expressions of hostility to claim to be socially useful“.²²⁷ Na následujících řádcích rozebírám tři římské autory (nikoli tedy žánry jako v případě řeckého světa), kteří bývají tradičně dáváni do možné souvislosti se satirou.

3.2.1 Naevius

3.2.1.1 Autor v mnoha směrech první

První římský, první plebejský, první, kdo psal o současnosti, první, kdo kritizuje, první, kdo literárně zpracoval trójský původ Římanů – takto bývá charakterizován Naevius.

Naevius (stejně jako většina autorů archaického období římské literatury) nebyl rodilým Římanem. Pravděpodobně pocházel z Capuy, tj. byl *civis Romanus sine suffragio*.²²⁸ Za Římany bojoval v první punské válce a své zážitky vtělil do prvního národního římského eposu *Bellum Poenicum*. Naeviov epos je důležitý také proto,

224 WITKE 1970, s. 38.

225 ROOY 1965, s. 109.

226 MENDELL 1970, s. 155.

227 BRAUND 1996, s. 37.

228 RICHTER, WILL. 1962. Staat, Gesellschaft und Dichtung in Rom in 3. und 2. Jahrhundert v. Chr. (Naevius, Ennius, Lucilius). *Gymnasium*, 64, s. 290.

že se tu římská historie započíná dobytím Tróje a Aeneovým útekem z ní. Počínaje touto písemnou zmínkou je dáno, že Římané patří do prostoru Středozemního moře, že jsou v něm legitimně a že je pojí jisté vztahy s ostatními sousedními národy, ať už kladné, či záporné. Římský lid v díle vystupuje jako společenství a „verdankt dem so unbequemem und eigenwilligen *barbarus poeta* nichts weniger als Grundzüge seines Selbstverständnisses als *civitas* im *orbis terrarum* [...]“.²²⁹

Po skončení první punské války odešel Naevius do Říma, kde se (pravděpodobně od roku 235 př. n. l.) zapojil do veřejného dění psaním dramát. Neměl za sebou žádného vlivného patrona,²³⁰ což bylo u tehdejších básníků neobvyklé.²³¹ Kromě díla *Bellum Poenicum* je znám jako autor tragédií a komedií. „Je téměř jisté, že Naeviova dramatická tvorba byla ‚angažovanější‘ než divadlo následujícího století. Jeho dílo obsahovalo osobní útoky na osobnosti politického života. Tento jev, který připomíná attickou komedii Aristofanovy doby, bude mít velmi krátkou životnost [...]“²³²

Asi nejznámějším okamžikem Naeviova života je jeho útok na rod Metellů, který, i kdyby byl smyšlený,²³³ dokládá, jak si Naevia jako osobnost představovaly pozdější generace.²³⁴ Za uvězněním Naevia²³⁵ stál patrně tento verš (možná z komedie):²³⁶ *fato Romae Metelli fiunt consules*,²³⁷ kterým pravděpodobně kritizoval kon-

229 Ibidem, s. 294–295.

230 W. Richter uvádí, že patřil do méně významné skupiny kolem Q. Fabia Maxima. (RICHTER 1962, s. 292.)

231 Prvním básníkem, který pocházel z vyšších kruhů, a nemusel tudíž spoléhat na přízeň žádného mecenáše, byl Lucilius.

232 CONTE 2003, s. 55–56.

233 CONTE 2003, s. 52 uvádí, že tato příhoda je přinejmenším zpochybnitelná.

234 Kromě zmiňovaných článků viz také TENNEY, FRANK. 1927. Naevius and free Speech. *AJPh*, 48, s. 105–110; MATTINGLY, H. B. 1960. Naevius and the Metelli. *Historia*, 9, s. 414–439; JOCELYN, H. D. 1969. The Poet Cn. Naevius, P. Cornelius Scipio, and Q. Caecilius Metellus. *Antichthon*, 3, s. 32–47.

235 Běžně se uvádí rok 206 př. n. l., který zpochybňuje MARMORALE, ENZO V. 1950. *Naevius poeta*. Firenze: La nuova Italia Editrice, s. 89–91.

236 Naproti tomu: „[...] il verso contro Q. Metello non faceva parte di una commedia, perché Nevio non fece nelle commedie il nome delle persone attaccate [...]“ (MARMORALE 1950, s. 90.)

237 Překlad autorky: „Metellové se v Římě stávají konzuly řízením osudu.“ Či „Konzulové Metellové se pro Řím stávají zhoubným osudem.“ K tomuto dvojsmyslu více RICHTER 1962, s. 291.

Zmínka je dochována v Pseudo-Asconiově komentáři k Cic. *Verr.* 1, 10: *Nam hoc Verrem dicere aiebant, te non fato, ut ceteros ex vestra familia, sed opera sua consulem factum.* (Překlad autorky: „Vždyť Verres tvrdil /aspoň se to povídalo/, že se stal konzulem ne proto, že tomu osud chtěl, jako tomu bylo u ostatních z vaší rodiny [Metellů], ale protože on ti pomáhal.“) Tuto větu pak komentuje Ps. *Ascon. Verr.* 1, 10: *Dictum facete et contumeliose in Metellos antiquum Naevii est - Fato Metelli Romae fiunt consules. Cui tunc Metellus consul iratus versus responderat senario hypercatalectico qui et Saturnius dicitur: „Dabunt malum Metelli Naevio poetae.“ De qua parodia subtiliter Cicero dixit: Te non [...]* (Překlad autorky: „Existuje vtípné a urážlivé napsaný prastarý Naeviovův výrok proti Metellům – konzulové Metellové se pro Řím stávají zhoubným osudem. Konzul Metellus rozhněván tímto veršem odpověděl hyperkatalectickým senárem, který se nazývá saturnius: ‚Metellové přímějí básníka Naevia litovat.‘“)

zula Q. Caecilia Metella Numidica. Verš *malum dabunt Metelli Naevio poetae*²³⁸ pak dokládá, že si to římstí aristokraté nenechali líbit a dali Naevia uvěznit na poměrně dlouhou dobu, protože ve vězení napsal dvě hry.²³⁹ Na příkaz tribunů lidu byl propuštěn. Zdá se, že dalším význačným mužem, kterému se vysmíval, byl samotný Scipio Africanus.²⁴⁰ Možná i kvůli těmto urážkám mu Řím přestal skýtat bezpečné útočiště, a proto odešel do Utiky, kde kolem roku 201 př. n. l.²⁴¹ zemřel.

3.2.1.2 První satirik?

Hovořit o Naeviovi v souvislosti se satirou je poněkud ošemetné. Jediná zmínka, které lze přiřkládat nějaký význam, se nachází u Festa: *Quianam pro quare, et cur, positum est apud antiquos, ut Naevium in carmine Punici belli: „summe deum regnator, quianam + genus isti +?“ et in Satyra – Quianam Saturnium populum pepulisti?*²⁴² Je pravděpodobné, že *Satyra* zde uvedená byl název díla. Nic to ovšem nevyovídá o tom, k jakému žánru tato práce náležela. Badatelé zmínku většinou řadí mezi *dramata*,²⁴³ i když např. E. V. Marmorale namítá, že tento verš by se spíše hodil do epického díla.²⁴⁴

Podrobně se tímto veršem zabývá ve svém článku E. Flintoff, který v něm chce vidět důkaz svědčící pro to, že existovala Naeviova satira.²⁴⁵ Ve svém článku

238 Tento verš, na rozdíl od předchozího, je citován častěji: Bass. 266; Ter. Maur. 400, 2515nn.; Sacerd. 3, 531; Ps. Mar. Victorin. 3, 139; Fortun. 294.

239 Gell. 3, 3, 15: *Sicuti de Naevio quoque accepimus fabulas eum in carcere duas scripsisse, Hariolum et Leontem, cum ob assiduam maledicentiam et probra in principes civitatis de Graecorum poetarum more dicta in vincula Romae a triumviris coniectus esset. Unde post a tribunis plebis exemptus est, cum in his, quas supra dixi, fabulis delicta sua et petulantias dictorum, quibus multos ante laeserat, diluisset.* (Překlad autorky: „Tak o Naeviovi víme, že ve vězení napsal dvě dramata nazvaná *Hariolus* a *Leon*, když byl v Římě triumviry uvřazen do pout kvůli neustálým zlomyslnostem a nadávkám vyřčeným proti představitelům obce na způsob řeckých básníků. Odtud byl vysvobozen tribuny lidu, když v těch hrách, o nichž jsem mluvil výše, odvolal svá pochybení a opovážlivá slova, kterými předtím mnohé urazil.“)

240 Gell. 7, 8, 5: *[...] hosce versus a Cn. Naevio poeta in eum scriptos esse: etiam qui res magnas manu saepe gessit gloriose, / cuius facta viva nunc vigent, qui apud gentes solus praestat, / eum suus pater cum pallio uno ab amica abduxit.* (Překlad autorky: „[...] tyto verše na něj [Scipiona] složil básník Cn. Naevius: ten, který často slavně vlastní rukou vykonal velké věci, jehož živoucí činy nyní vzkvétají, kdo sám vyniká nad národy, toho jeho otec odvedl od přítelkyně s jedním pláštěm.“)

241 Je však možné, že to bylo až o desetiletí později. (CONTE 2003, s. 52.) Podrobná úvaha ohledně data Naeviova úmrtí viz BADIEN, E. 1972. Ennius and his friends. In SKUTSCH, OTTO [ed.]. *Ennius. Sept exposés suivis de discussions; Vandœuvre-Genève, 27 - 29 Août 1971*. Genève: Fond. Hardt, s. 160–162.

242 Fest. 306. Překlad autorky: „U starých autorů stojí *quianam* místo *quare a cur*, jako u Naevia ve *Válce punské*: ‚Vládce větší než bozi, proč jsi mě stvořil?‘ A v *Satíře*: ‚Proč jsi vyhnal Saturnův lid?‘“ (E. H. Warmington tento verš uvádí ve své edici pod oddílem *Varia*, jako fragment č. 1 ze *Satury: Remains of Old Latin II – Livius Andronicus, Naevius, Pacuvius and Accius*. 1936. WARMINGTON, E. H. [ed.]. London: Heinemann, s. 152.)

243 Jak už bylo řečeno na s. 21, titul *Satura* (u Festa *Satyra*) nese např. togáta T. Quinctia Atty či atellána L. Pomponia.

244 MARMORALE 1950, s. 260.

245 FLINTOFF, EVERARD. 1988. Naevius and Roman Satire. *Latomus*, 47, s. 593–603.

podrobně rozebírá jednotlivé možnosti zařazení citace, přičemž se po pokusu o vyvrácení jejího dramatického původu nejvíce soustředí na metrický rozbor verše uváděného u Festa. Podává důkazy o tom, že by tento epický znějící citát mohl být psán saturnským veršem, který by znamenal jeho příslušnost k eposu či (jak se E. Flintoff domnívá) k nějaké rané formě satury.²⁴⁶

Jako další verše, které nezapadají do naší představy o Naeviu, a mohly by tak být součástí jeho satiry, uvádí E. Flintoff Naeviův epitaf dochovaný u Gellia²⁴⁷ a již zmiňovaný verš *fato Romae Metelli fiunt consules*.²⁴⁸ Všechny tři pasáže by mohly být psány saturnským veršem, který E. Flintoff pokládá za možné metrum satury. Domnívá se, že mohla existovat „předenniovská“ *satura*, která se vyznačovala psaním o aktuálních tématech, popř. znepokojením nad nimi a saturnským veršem.²⁴⁹

S. Sabbadini zase vidí náznak toho, že Naeivius pěstoval žánr satiry, v úryvku z Ciceronovy řeči *Cato Maior de senectute: Sic enim percontantur in Naevi poetae Ludo. Respondentur et alia et hoc in primis: Cedo, qui vestram rem publicam tantam admistis tam cito? / proveniebant oratores novi, stulti adulescentuli*.²⁵⁰ Tento Naeviův verš není v běžně dostupných edicích řazen do sbírky *Satura(e)*, ale S. Sabbadini se domnívá, že pojmenování *Ludo* by mohlo označovat satiru: „[...] probabilmente Cicerone non avrebbe detto in ludo, ma in satura, se alla sua mente si fosse presentata una di quelle poesie minori di genere non ben precisato [...] che comparivano sotto il nome di satura e che erano destinati piuttosto alla recitazione che alla rappresentazione.“²⁵¹

246 FLINTOFF 1988, s. 595–597.

247 Gell. 1, 24, Inn.: *Trium poetarum illustrium epigrammata, Cn. Naevii, Plauti, M. Pacuvii, quae ipsi fecerunt et incidenda sepulcro suo reliquerunt, nobilitatis eorum gratia et venustatis scribenda in his commentariis esse duxi. Epigramma Naevi plenum superbiae Campanae, quod testimonium esse iustum potuisset nisi ab ipso dictum esset - Immortales mortales si foret fas flere flerent divae Camenae Naeivium poetam. Itaque postquamst Orchi traditus thesauro, oblitus sunt Romae loquier lingua latina.* (Překlad autorky: „Existují tři nápisy slavných básníků: Cn. Naevia, Plauta a M. Pacuvia, které sami napsali a nechali vytesat na své náhrobky, měl jsem za to, že by kvůli své proslulosti a svému původu měly být zapsány v těchto zápiscích. Naeviův nápis je plný kampaňské pýchy, což může být přesvědčivým dokladem o tom, jaký mohl být, pokud ho nenapsal sám – Kdyby se to smělo, aby nesmrtelní oplakávali smrtelníky, božské Kamény by plakaly pro básníka Naevia. Potom, co odešel do podsvětí, v Římě zapomněli mluvit latinsky.“)

K autentičnosti epigramu viz SUERBAUM, WERNER. 1968. *Untersuchen zur Selbstdarstellung älterer römischer Dichter. (Livius Andronicus, Naevius, Ennius.)* Hildesheim: Georg Olms Verlag, s. 37–41.

248 E. Flintoff se snaží poukázat na to, že *metelli* „would seem to have meant something like ‚legionary drudges‘ in Accius, this being, one can only assume, the source of the later name given to the Caecilii. If this so, the so far from the line attacking the Metelli, it would be making a pretty unexceptionable – and recurrently made – point about the decay of the traditional class system [...]“ (FLINTOFF 1988, s. 599.)

249 Dále uvádí analogie mezi díly Naevia a Ennia a rozebírá jejich *aemulatio*. (FLINTOFF 1988, s. 600.)

250 Cic. *Cato* 6, 20. Překlad (Cicero, Marcus Tullius. *Cato starší o stáří*. BAHNÍK, VÁCLAV [transl.]. 1975. Praha: Supraphon.): „Jak mohli jste svůj mocný stát tak rychle zničit, povězte! Na tuto otázku přichází ve hře básníka Naevia odpověď, v níž se kromě jiných důvodů uvádí také toto: ‚Vždyť politiku dělá teď jen samý hloupý mladíček!‘“)

251 SABBADINI, SALVATORE. 1935. *Poeti Latini. Nevio*. Udine: Istituto delle edizioni accademiche, s. 80–81.

Z hlediska osobních vlastností básníka se Naevius trochu podobá Luciliově – je sebevědomý, originální, kritický, a přitom má velký význam pro zformování představy o římanství a o svobodě vyjadřování – *libertas*.²⁵² Je prvním spisovatelem, který opravdu tvoří, prostřednictvím literatury se zapojuje do života obce a píše o soudobých tématech.²⁵³

Rozhodně však v tomto období nelze mluvit o satíře jako o žánru. Je možné, že Naevius pojmenoval nějaké své dílo termínem, který byl ke konci 3. a v 2. století př. n. l. běžně používán a jenž evokoval rozmanitost. Dávat ho však do souvislosti s případnou dramatickou saturou, a vidět tak v Naeviovi jakýsi mezičlánek mezi ní a Enniovou literární satirou, jak se domnívá E. Flintoff, je spíše zbožným přáním než podloženou hypotézou.

3.2.2 Rozmanitá *satura*: Ennius a Pacuvius

3.2.2.1 Ennius

3.2.2.1.1 Enniova sbírka *Satura(e)*

Na základě antických citací²⁵⁴ lze bezpečně konstatovat, že název Enniovy sbírky byl *Satura* či *Saturae*. O gramatickém čísle titulu se nicméně dodnes vedou spory.²⁵⁵ Jako první použil plurál ve své citaci Gellius, Quintilianus ale odkazuje na Ennia spojením *in satura*. Na základě Waszinkova zkoumání se dá předpokládat, že název sbírky by mohl pocházet od samotného Ennia, který použil k označení vlastního díla singulár.

Titul, o němž lze s jistotou tvrdit, že není řeckého původu, byl zřejmě souhrnným označením pro pestré směsici. Z toho lze vyvozovat, že Ennius chápal sbírku jinak než svá dramata publikovaná pod řeckými tituly nebo ostatní *opera minora*, která mnohdy odkazovala na helénistické autory či jejich díla.²⁵⁶ Enniova sbírka obsahovala čtyři knihy,²⁵⁷ může se však jednat o rozdělení pozdější. Vzhle-

252 RICHTER 1962, s. 291.

253 Na rozdíl od Livia Andronika, který spíše překládal a přizpůsoboval literární díla římskému národu. (SCHANZ, MARTIN. 1979. *Geschichte der Römischen Literatur bis zum Gesetzgebungswerk des Kaisers Justinian. Erster Teil. Die römische Literatur in der Zeit der Republik*. München: Beck, s. 54.)

254 Quint. *inst.* 9, 2, 36: *in satura*; Gell. 2, 29, 20: *in satiris*; Gell. 6, 9, 2 a 18, 2, 7: *in saturis*; Porph. *Hor. sat.* 1, 10, 46: *Ennius, qui quattuor libros saturarum reliquit*; Serv. *Aen.* 12, 121: *Ennius saturarum*; Non. 1,33; 1, 66; 2, 139; 2, 147; 7, 470; 7, 474; 11, 510: *Ennius satyrarum lib.*

255 WASZINK 1972, s. 101–105.

256 SCHOLZ, UDO W. 1986. Die „satura“ des Q. Ennius. In ADAMIETZ, JOACHIM [ed.]. *Die römische Satire*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, s. 39–40.

Podrobněji k jednotlivým dílům viz např. GRATWICK 1982, s. 156–157.

257 Donatova citace ze šesté knihy je pravděpodobně zkomolená. (GRATWICK 1982, s. 158.) J. H. Waszink se domnívá, že se jednalo o singulár, tedy že Ennius označil své dílo titulem *Satura* jako kolektiv-

dem k existujícím dokladům, že Ennius si svá díla (přínejmenším *Annales*) členil sám,²⁵⁸ lze připustit i názor o původním rozdělení do čtyř knih samotným Enniem. Začleňování básně *Scipio* do sbírky *Satura(e)* či mínění, že *Satura(e)* byl souhrnný název pro všechna Enniova *opera minima*, patří k již vyvráceným hypotézám.²⁵⁹ Titul měl možná pouze naznačovat sbírku nejrůznějších básní, které se nedaly zařadit do žádného žánru a které chtěl Ennius vydat. Aby čtenářům napověděl, co mají od díla očekávat, označil ho výrazem pro pestrou směs, který společnost v tomto období snadno rozpoznala a identifikovala. Tato sbírka byla vydána asi až v pozdějším období Enniova života, možná tak chtěl uchránit před zánikem básně, které v průběhu let vytvořil při nejrůznějších příležitostech.²⁶⁰

Enniova sbírka byla založena na rozdílnosti – *varietas*. Autor v ní záměrně propojil různá metra s rozmanitými náměty. Vzhledem ke špatnému dochování (je známo pouze 31 veršů) nelze – až na jednu výjimku – říci, o co se v jednotlivých básních přesně jednalo. Je však pravděpodobné, že jednotlivé knihy obsahovaly více různých básní psaných různými metry.²⁶¹

Jedinou básní, jejíž obsah je znám v podstatě celý, je bajka o chocholoušovi,²⁶² kterou zprostředkoval v prozaické podobě Gellius.²⁶³ Chocholouš má malá mláďata, která ještě neumějí létat. Ta zaslechnou rozhovor sedláka se synem o tom, že musí sklídit pole. První den jde syn o pomoc prosit sousedy, kteří nepřijdou, druhý den příbuzné, s nimiž se situace opakuje, a až třetí den se rozhodne, že pole sklídí sám. Teprve v tuto chvíli chocholouš svá mláďata přesune do bezpečí. Poučení na konci zní: „Nepožaduj od přátel to, co si můžeš udělat sám.“

Básně jsou obsahově i formálně opravdu velmi pestré. Vyskytuje se tu: bajka,²⁶⁴ morální kritika,²⁶⁵ přísloví,²⁶⁶ moralizování,²⁶⁷ osobní vyjádření,²⁶⁸ dialog Života

ním titulem pro více básní a rozdělení do čtyř knih je pozdější. Z toho pak vyplývají pozdější citace uvozené spojením *in saturis*, protože každá kniha nesla název *satura*. (WASZINK 1971, s. 102, 105.)

258 SCHOLZ 1986b, s. 35. Pak by ale titul všech knih dohromady měl znít *Saturae*.

Ennius byl pravděpodobně prvním latinsky píšícím literárním tvůrcem, který své dílo rozdělil do knih. (Podrobněji viz heslo „Ennius.“ Brill's New Pauly. Antiquity volumes edited by: Hubert Cancik and Helmuth Schneider. Brill Online, 2015. Masaryk University. 09 October 2015. (<<http://referenceworks.brillonline.com/entries/brill-s-new-pauly/ennius-e330670>>.)

259 Akceptuje se nezávislost jednotlivých děl. (PRINZEN, HERBERT. 1998. *Ennius im Urteil der Antike*. Stuttgart – Weimar: Verlag J. B. Metzler, s. 11.)

260 SCHOLZ 1986b, s. 40.

261 Enniovy zlomky náležející ke sbírce *Satura(e)* jsou psány jambickým senárem, trochejským septenárem, daktylským hexametrem, sotadejským veršem a trochejským tetrametrem. (MUECKE 2005, s. 37.)

262 Podrobněji viz MÜLLER, CARL WERNER. 1999. Ennius und Äsop. In MÜLLER, C. W. [ed.]. *Kleine Schriften zur antiken Literatur und Geistesgeschichte*. Stuttgart – Leipzig: G. B. Teubner, s. 526–557. Celé znění bajky v německém jazyce viz MADER, LUDWIG. 1951. *Antike Fabeln. Hesiod – Archilochos – Aesop – Ennius – Horaz – Phaedrus – Babrios – Avianus – Romulus*. Zürich: Artemis Verlag, s. 161–162.

263 Gell. 2, 29.

264 Kromě básně o chocholoušovi se v Enniových zlomcích vyskytují narážky, které by mohly být součástí bajky, např. verš o rybářovi hrajícím na flétnu (Hérodotos): *Enn. sat. 20 W: Subulo quondam*

a Smrti,²⁶⁹ hříčky se slovy, v nichž autor užívá aliterace,²⁷⁰ vznešené vyjadřování.²⁷¹ Někteří badatelé nacházejí ve sbírce *Satura(e)* vtipné podrobnosti z Enniova života.²⁷² Konkrétní báseň ze sbírky mohla mít různé podoby, např. epigram či list, a mohla být i různě dlouhá.²⁷³

Satura(e) patrně nezaujímalá mezi drobnými literárními útvary nějaké zvláštní místo. U Enniových nástupců na poli satiry se totiž vyskytují všechny rysy Enniových *minor*: nízký jazyk *Soty*, směs vznešeného a hovorového, kterou jsou psána *Heduphagetica*, použití různých meter v jednom díle (*Scipio*) atp.²⁷⁴

3.2.2.1.2 Řecké inspirace

Název, který pravděpodobně použil sám Ennius, navozuje dojem, že sbírka *Satura(e)* patří k žánru satiry. Zařazení Enniova díla do žánrového systému však není tak jednoduché a jednoznačné. U všech žánrů, které Římané pěstovali (s výjimkou satiry), lze vysledovat řecké předlohy. To platí i pro většinu Enniových děl. Zda však má svoji předlohu i sbírka *Satura(e)*, není jisté, a ani badatelé se v tomto bodě jednoznačně neshodují.

Dá se předpokládat, že vzhledem k svému původu a vzdělání hledal Ennius předlohy v řeckém světě, a to především v období blízkém své současnosti. V helé-

marinas propter astabat plagas. (Překlad autorky: „Kdysi stál flétnista na pláži u moře.“) C. W. Müller se dokonce domnívá, že Ennius použitím bajky jako prostředku lidového poučení nejen naznačil možnosti satiry, které později využili Lucilius a Horatius, ale zároveň pro římskou *saturu* adaptoval oblíbené prvky řeckého jambu (Archilochos, Sémónidés), které oživil helénističtí básníci (Kallimachos, Foinix z Kolofónu). (MÜLLER 1999, s. 528.)

265 Enn. sat. 1 W: *Malo hercle magno suo convivat sine modo!* (Překlad autorky: „Jen ať, krucinál, ke své velké škodě bez míry pije!“)

266 Enn. sat. 27 W: *Quaerunt in scirpo soliti quod dicere nodum.* (Překlad autorky: „Jak se tak říká, hledají uzel na rákosí.“)

267 Enn. sat. 8–9 W: *Nam is non bene vult tibi qui falso criminat / apud te.* (Překlad autorky: „Vždyť štěstí ti nepřeje ten, kdo v tvé rodině šíří pomluvy.“)

268 Např. Enn. sat. 21 W: *Numquam poeator nisi si podager.* (Překlad autorky: „Nikdy nepíšu poezii, jen když mě trápí dna.“)

269 Quint. *inst.* 9, 2, 36, viz pozn. 300.

270 Enn. sat. 28–31 W: *Nam qui lepide postulat alterum frustrari / quem frustratur frustra eum dicit frustra esse; / nam qui esse frustrari quem frustra sentit, / qui frustratur frustra est si non ille est frustra.* (Překlad autorky: „Protože ten, kdo chce vesele oklamat druhého, je sám ošálen, když říká, že ten druhý, kterého klame, je klamán. Pro toho, kdo se nechá ošálit pocitem, že někoho sám klame, klamač je oklamán, jestliže ten druhý není.“)

271 Enn. sat. 3–4 W: *Contemplor / inde loci liquidas pilatasque aetheris oras.* (Překlad autorky: „Z toho místa se dívám na jasné prostory éteru podepřené pilíři.“)

272 GRATWICK 1982, s. 158.

273 SCHOLZ 1986b, s. 39.

274 GRATWICK 1982, s. 159.

nismu se vyskytovaly sbírky, jež svým názvem evokují podobnou rozmanitost jako Enniova sbírka *Satura(e)*.²⁷⁵ Kolem roku 200 př. n. l. jsou doložitelné básně metricky, jazykově, obsahově i formálně rozdílné, i když není prokazatelný žádný titul ve smyslu Enniovy sbírky *Satura(e)*; na druhou stranu je dochován název knihy, který vypovídá o pestré mnohosti, ale všechny její části jsou psány v jednom žánru (*Σωρός* – hromada). Většinou jsou tato kompozičně rozmanitá díla mladšího data a jsou jednotná,²⁷⁶ takže Enniovi nemohla být předlohou.²⁷⁷

Nejživější diskuze panuje kolem Ennia a Kallimachovy sbírky *Jamby*, která římského spisovatele dozajista zaujala svou kompozicí – byla to kniha básní záměrně uspořádaná do ucelené sbírky.²⁷⁸ Další Enniovu inspiraci lze hledat v řecké filozofii, konkrétně u kyniků a v jejich učení. Ennius „with his strong didactic and moral interest he introduces to the Romans, in the manner according with their practical morality, the best which Greek popular philosophy could teach them, such as the fable and the moral dispute and precept“.²⁷⁹ F. Mueckeová pak naznačuje, že pes z Enniova verše *non est meum ac si me canis memorderit*²⁸⁰ by mohl metaforicky představovat buď básníka (jambografa či satirika), nebo kynika.²⁸¹

Ennius byl určitě do jisté míry závislý na řeckých předlohách, a třebaže se nenašlo žádné helénistické dílo podobné rozmanitostí meter, námětů i forem Enniovi, lze tvrdit, že se řeckou literaturou nechal přinejmenším inspirovat.²⁸² Nabyté poznatky ale propojil v úplně odlišné formě – vznikla různorodá směs všeho toho, co chtěl vyzkoušet a představit Římanům, do jejichž literatury ještě tyto pestré literární žánry nepronikly.

275 Ibidem, s. 160: *Σωρός* (*Hromada*) od Poseidippa, *Χρειαυ* (*Anekdoty*) od Machóna, moralizování Kerkida z Megalopole (*Μελιάμβοι*), Tímónovy *Σίλλοι* (*Posměšky*) a kynické spisy.

276 „[...] Verknüpfung verschiedener Themen und Darstellungselemente in einem Gedicht, wie sie die Satiren des Lucilius charakterisiert, ist den Griechen im Grunde fremd – Menipp von Gadara ist ein Außen seiter, der keine Nachfolger findet [...]“ (CLASSEN, CARL JOACHIM. 1993. Ennius: ein Fremder in Rom. In VIELBERG, MEINOLF [ed.]. *Die Welt der Römer. Studien zu ihrer Literatur, Geschichte und Religion*. Berlin – New York: Walter de Gruyter, s. 81.

277 SCHOLZ 1986b, s. 37–39.

278 Kallimachovy *Jamby* jsou pestré svým obsahem i formou, proto vyvolaly dohady o podobnosti s Enniovou sbírkou *Satura(e)*. Formální podobnost spočívá v použití různých meter (včetně lyrických), obsahová nejen v pestrosti, ale i v účelném charakteru. (DEUBNER, LUDWIG. 1982. Die Saturae des Ennius und die Jamben des Kallimachos. In DEUBNER, OTFRIED [ed.]. *Ludwig Deubner Kleine Schriften zur klassischen Altertumskunde*. Königstein: Verlag Anton Hain, s. 768–769.)

279 ROOY 1965, s. 41.

280 Enn. sat. 22 W. Překlad autorky: „Není to můj styl, i kdyby mě pes pokoušel.“

281 MUECKE 2005, s. 38.

282 Velkou závislost na řeckých předlohách předpokládá M. Puelma Piwonka: PUELMA PIWONKA, MARIO. 1949. *Lucilius und Kallimachos: zur Geschichte einer Gattung der hellenistisch-römischen Poesie*. Frankfurt am Main: Klostermann.

J. H. Waszink se přiklání spíše k žádnému či velmi malému vlivu: WASZINK 1971, s. 120 a 122.

3.2.2.1.3 Ovlivnění římským prostředím

Otázkou také zůstává, do jaké míry byl Ennius ovlivněn domácím prostředím. Zde se opět nabízí Liviova zmínka o dramatické satuře.²⁸³ Např. S. Mariotti existenci dramatických představení, pojmenovaných *saturae*, předpokládá a domnívá se, že „nell' intenzione di Ennio la sua opera doveva avere con la satura prelettaria lo stesso rapporto che quella di Callimaco (e la poesia giambica in genere) aveva avuto con forme preletterarie greche“, a tudíž by byl titul *Satura* jakýmsi překladem názvu Kallimachovy sbírky *Jamby*.²⁸⁴ Jak ale píše v jiné kapitole,²⁸⁵ je vývoj literární satiry z té dramatické (pokud vůbec existovala) velmi nepravděpodobný.

Je možné, že kromě tradice jízlivosti, vtipu a urážek v té podobě, v jaké se objevuje ve fescennijských verších, byl Ennius ovlivněn i jakousi předliterární saturou: „[...] the only thing which the *Satura* of Ennius can have owed to a preliterary (not: a dramatic) *satura* was a tendency to strive after *varietas* in the choice of both the metres and the subjects [...]“²⁸⁶ Ačkoli pocházel z řeckého prostředí, jistě silně vnímal pocit národní římské hrdosti, a protože básník by nemohl existovat bez posluchačů, zakomponoval ho do svých děl, přičemž ho lze prokazatelně nalézt v díle *Annales*²⁸⁷ a přinejmenším předpokládat ve sbírce *Satura(e)*.

3.2.2.1.4 Ennius jako Luciliův předchůdce na poli satiry?

Interpretace verše *rudis et Graecis intacti carminis auctor*²⁸⁸ z Horatia představuje pro dnešní badatele hádanku, kterou nelze k všeobecné spokojenosti vyřešit. Závěry jednotlivých autorit se liší a žádná obecná shoda neexistuje,²⁸⁹ i když se lze mírně přiklonit k tomu, že výraz *auctor* použil Horatius pro Ennia.²⁹⁰ Z hlediska možné kontinuity satiry jako žánru stojí za zmínku pokus E. Flintoffa, který se na základě zkoumání E. Badiana pokusil dokázat, že termínem *auctor* označil Horatius Naevia.²⁹¹ Zcela odlišnou interpretaci představuje R. Godel, který po důkladné analýze a zvážení všech dostupných teorií píše: „Il me paraît certain qu' en comparant Lucilius aux poètes antérieurs, dans les vers cités ci-dessus, Horace a pensé à ces

283 Viz kapitola 2.1.2 Dramatická satura.

284 MARIOTTI, SCEVOLA. 1991. *Lezioni su Ennio*. Urbino: QuattroVenti, s. 118.

285 Jedná se o kapitolu 2.1.2 Dramatická satura.

286 WASZINK 1971, s. 111.

287 Jaký přínos má Ennius pro národní cítění Římanů viz RICHTER 1962 a SUERBAUM 1968.

288 Hor. *sat.* 1, 10, 66. Překlad: „Drsný skladatel básně netknuté řeckým duchem“.

289 Různé teorie a vyloučení možnosti, že by *auctor* označoval Ennia, viz SUERBAUM 1968, s. 340, a GODEL, ROBERT. 1973. *Rudis et Graecis intacti carminis auctor.* (Horace, *Serm.* I, 10, 66.) *MH*, 30, s. 117–121.

290 PRINZEN 1998, s. 246, uvádí, že se k tomuto názoru kloní většina badatelů.

291 Svou domněnku odůvodňuje tím, že tento verš zrcadlí Enniovo mínění o Naeviovi, které mohl převzít i Horatius. (FLINTOFF 1988, s. 601.)

deux phases successives, et que *rudis et Graecis intacti carminis* correspond à la *Fescennina licentia*, comme *poetarum seniorum turba* aux *poetae* dont Livius est le premier en date [...]"²⁹²

Je zřejmé, že Horatius měl na mysli někoho, kdo žil a tvořil v rozmezí daném rokem 240 př. n. l. a dobou, kdy žil a tvořil Lucilius. *Carmen Graecis intactum* by sice mohla být nějaká předliterární forma podobná fescennijským veršům, ale v tom případě by bylo spojení s termínem *auctor* anachronní. Mohlo by se tedy jednat o satura.²⁹³ Komentář k Horatiovi uvádí jako metrum této *carmen* hexametru, což by odpovídalo Horatiově (a částečně Luciliově) satuře, nikoli však zcela té Enniově. Horatius na tomto místě jednoznačně mluví o satirě: neodvozovala svůj původ od Řeků, je dávana do souvislosti s Luciliem,²⁹⁴ byla psána hexametrem (podle komentářů). Spornou otázkou zůstává onen *auctor* a adjektivum *rudis*,²⁹⁵ které lze přiřadit buď k básni, nebo k jejímu tvůrci. Pokud se vztáhne adjektivum *rudis* na básníka, evokuje spíše Naevia s jeho vyhraněnými postoji. Jestliže se ovšem připustí jeho spojení s *carmen*, Ennius by do tohoto schématu zapadl lépe. Jeho *satura* byla skutečně ve srovnání s jejím následujícím vývojem neuhlazená, alespoň co se týče metra.

Ve světle dochovaných textů se jeví jako nejpřípadnější označit termínem *auctor* Ennia. Jak si ale vysvětlit, že Ennius je považován za básníka, který je nepolíben řeckou literaturou? Možná se opravdu jedná o narážku na jeho dílo *Satura(e)*, které žádnou reálnou řeckou předlohu nemělo. Bylo by i logické, že se Horatius ve svých satirách vymezuje vůči předchozím autorům tohoto „žánru“.

3.2.2.1.5 Zařazení do žánru

Ennia spojuje s termínem *satura* mnohokrát zmiňovaný Diomedes²⁹⁶ a také Pomponius Porphyrio,²⁹⁷ který mimo jiné²⁹⁸ uvádí, že Iulius Florus, oslovaný Hora-

292 GODEL 1973, s. 121.

293 Komentáře k Horatiovi tuto domněnku potvrzují: Porph. *Hor. sat.* 1, 10, 66: *Et Graecis intacti carminis auctor: Hoc ideo dictum, quia nulli Graecorum exametris uersibus hoc genus operis scripserunt.* (Překlad autorky: „A autor básně nedotčené Řeky: To znamená, že nikdo z Řeků nenapsal tento druh básně v hexametrech.“)

294 *Hor. sat.* 1, 10, 64nn.: *[...] fuerit Lucilius, inquam, / comis et urbanus, fuerit limatior idem / quam rudis et Graecis intacti carminis auctor [...]* (Překlad: „Jak říkám, i když byl duchaplný a vtipný náš Lucilius, ať byl vytříbenější než drsný skladatel básně, netknuté řeckým duchem [...].“)

295 Surový, nezpracovaný, hrubý, drsný, neznalý, nezkušený. Další možné překlady do českého jazyka viz PRAŽÁK, JOSEF M. – NOVOTNÝ, FRANTIŠEK – SEDLÁČEK, JOSEF: *Latinsko-český slovník k potřebě gymnasií a reálných gymnasií*. Praha: Československá grafická unie a. s., 1935, s. 1088.

296 *Diom.* 3, 485, viz pozn. 112.

297 *Porph. Hor. epist.* 1, 3, viz pozn. 99.

298 Další zmínky: *Porph. Hor. epist.* 1, 11, 328 a *Porph. Hor. sat.* 1, 10, 46 jsou probrané v kapitole 2.2.2 Žánr.

tiem v *Listech*, vybíral básně (*saturae*) z Ennia, Lucilia a Varrona. O. Weinreich se domnívá, že do tohoto výčtu jsou zařazeni satirici působící před Horatiem, což je jedno z možných vysvětlení.²⁹⁹ Podle mého soudu mohl tímto způsobem zároveň vyjmenovat tři stěžejní zástupce třech „satur“, které se od sebe v detailech lišily, tedy rozmanité Enniovy, kritické Luciliovy a menippské Varronovy. Quintilianus, u něhož poprvé jasně zaznívá zařazení satiry mezi ostatní žánry, však Ennia v této řadě nezmiňuje, byť o Enniovi v souvislosti se saturou píše na jiném místě: *ut Mortem ac Vitam, quas contententes in satura tradit, Ennius*.³⁰⁰

Je tedy třeba pokusit se srovnat Enniovu sbírku s dílem nějakého tvůrce, jenž k tomuto žánru nezpochybnitelně náleží. I když je jen fragmentárně dochován, přichází v úvahu Lucilius, neboť je Enniovi časově nejbližší a v jeho díle lze pozorovat znaky konstituující žánr. Enniovo dílo (stejně tak i raná Luciliova tvorba) na první pohled zaujme rozmanitostí meter, námětů i stylů. Autor mluví o věcech z domácího prostředí, ale i těch cizokrajných.³⁰¹ Osobně³⁰² ve svém díle vystupuje,³⁰³ dokáže pochválit i zesměšnit sám sebe. Je zajímavé, že z tak omezeně dochovaného počtu zlomků děl obou autorů lze vysledovat jednotlivosti, o nichž oba hovoří podobně – jedná se o plačtivou cibuli,³⁰⁴ dnu,³⁰⁵ nezměrné pití,³⁰⁶ verše vycházející ze srdce³⁰⁷

299 *Römische Satiren*. 1949. WEINREICH, OTTO [ed.]. Zürich und Stuttgart: Artemis Verlag, s. XXVI.

300 Quint. *inst.* 9, 2, 36. Překlad: „Ennius [personifikoval] Smrt a Život a v jedné satire je nechal přit se.“ V této kapitole pojednává Quintilianus o figurách.

301 Enn. *sat.* 10–11 W: *Testes sunt / lati campi quos gerit Africa terra politos*. (Překlad autorky: „Široké pláně, které Afrika rodí úhledně zorané, jsou svědkem [...]“) a Enn. *sat.* 25–26 W: *decem coclites quas montibus summis / Ripaeis fodere*. (Překlad autorky: „Deset nuget, které vytěžili jednoocí na vrcholcích řípejských hor.“)

302 Alespoň se snaží udělat takový dojem.

303 Enn. *sat.* 3–4 W, 6–7 W, 21 W, viz pozn. 271, 307, 268.

304 Enn. *sat.* 12–13 W: *neque ille triste quaerit se napi / neque caepe maestum*. (Překlad autorky: „Netouží ani po štiplavé hořčici ani po plačtivé cibuli.“)

Lucil. 198 K: *flebile cepae simul lacrimosaeque ordine tallae*. (Překlad autorky: „Plačtivá cibule a zároveň slzavé slupky z cibule v řadě“) a Lucil. 199 K: *lippus edenda acri assiduo ceparius cepa*. (Překlad autorky: „Ten, který jí neustále ostrou cibuli, má zarudlé oči.“)

305 Enn. *sat.* 21 W, viz pozn. 268.

Lucil. 332–333 K: *quod deformis senex arthriticus ac podagrosus / est, quod mancus miserque exilis ramite magno*. (Překlad autorky: „Protože je ošklivý, revmatem a dnou postižený stařec, protože je vetchý, ubohý, hubený s velkou kýlou.“)

Podobně jako se o sobě v žertu vyjadřuje Ennius, tak také Lucil. 892–893 K: *Amicos hodie cum inprobo illo audivimus / Lucilio advocasse*. (Překlad autorky: „Slyšeli jsme, že jsi dnes pozval své přátele s tím neřádem Luciliem.“)

306 Enn. *sat.* 1 W, viz pozn. 265.

Lucil. 1045–1046 K: *Scito etenim bene longincum mortalibus morbum / in vino esse ubi qui invitavit dapsilius se*. (Překlad autorky: „Věz totiž, že ve víně leží pro smrtelníky chronická závislost, jakmile si někdo dopřeje příliš.“)

307 Enn. *sat.* 6–7 W: *Enni poeta salve qui mortalibus / versus propinas flammeos medullitus!* (Překlad autorky: „Buď zdrav, básníku Ennie, který jsi smrtelníkům podal pohár planoucích veršů vzešlých z nitra!“)

Lucil. 976 K: *cordipugis versibus*. (Překlad autorky: „Se srdcem bijícím verši“) a Lucil. 626–627 K:

a štěkajícího psa metaforicky zobrazujícího s největší pravděpodobností básníka.³⁰⁸ Ve zlomcích o dotěrných lidech³⁰⁹ a parazitovi³¹⁰ lze dokonce pozorovat náznak společenské kritiky; na rozdíl od Lucilia se však nedochoval žádný zlomek, který by naznačoval, že by Ennius použil osobní invektivy. Tím se Ennius v jistém smyslu odlišuje od Lucilia a jeho nástupců – přístup a charakteristiku této pozdější, jinak a úžeji chápané římské satiry nelze ani u Ennia předpokládat.³¹¹ Se satirou pozdějšího období ho spojují komické, morální a autobiografické prvky i důraz na dialog.³¹² Enniovo použití hexametru (byť jako jednoho z mnoha meter) se jeví také důležité.³¹³ C. A. van Rooy v Enniovi satirickou tendenci nalézá, uvádí však, že není přítomna prvoplánově.³¹⁴ Hned od počátku se u Ennia objevuje touha „říkat pravdu s úsměvem“ a „míchat příjemné s užitečným“,³¹⁵ zkrátka podat informaci čtenáři v co nejsrozumitelnější a nepřijatelnější formě.

Formálně jsou si zprvu Ennius s Luciliem blízcí – oba psali polymetricky, i když se v pozdějších Luciliových knihách satir prosadil jako metrum žánru hexametru. Enniovo dílo je sbírkou kratších, na sobě nezávislých básní.³¹⁶ Právě tato *varietas* spojuje Ennia s jeho nástupcem Luciliem.

Ego ubi quem ex praecordiis / ecfero versum. (Překlad autorky: „Já, když ze srdce vynáším nějaký verš.“) a Lucil. 735–736 K: *Rem, populi salute fictis versibus Lucilius / quibus potest impertit, totumque hoc studiose et sedulo.* (Překlad autorky: „Lucilius se zasloužil o blaho republiky smyšlenými verši, které napsal, jak jen mohl, pilně a upřímně.“)

308 Enn. sat. 22 W, viz pozn. 280.

Lucil. 1057–1058 K: *Inde canino ricto oculisque / involem.* (Překlad autorky: „Pak se vyřítím s vyceněnou tlamou a zářícíma očima jako pes.“) Lucil. 1245 K: *Necquam et magnus homo laniorum immanis canes ut.* (Překlad autorky: „Velký ničema strašný jako řezníkův pes.“) a Lucil. 275 K: *Eodem pacto obganis.* (Překlad autorky: „Nafáš stejně.“)

309 Enn. sat. 5 W: *Resitant occurrunt obstant obstringillant obagitant.* (Překlad autorky: „Courají se, běží ti v ústery, zdržují, překážejí, obtěžují.“)

310 Enn. sat. 14–19 W: *Quippe sine cura laetus cum advenis / interfectis malis expedito brachio, / alacer celsus, lupino expectans impetu – / mox cum tu alterius abligurias bona / quid censes domino esse animi? Pro divum fidem / is tristest dum cibum servat, tu ridens voras.* (Překlad autorky: „Proč, když veselý bezstarostně přicházíš s naducanými tvářemi a hbitou paží, cupitáš po špičkách, chystáš se k útoku – a hned potom olizuješ majetek druhého. Co myslíš, v jakém rozpoložení je tvůj hostitel? Je nešťastný, proboha, zatímco podává hostinu a ty ji s úšklebem hltáš.“)

311 SCHOLZ 1986b, s. 41.

312 ROOY 1965, s. 40.

313 ROOY 1965, s. 39, poznamenává, že hexametrem mohl parodovat své dílo *Annales*, a také uvádí zajímavé souvislosti (stejně náměty: autobiografii, literární polemiku, gramatické vzdělání a filozofické spekulace) díla *Annales* a Luciliových satir.

314 ROOY 1965, s. 32–33: „It is true, Ennius lacks the fiery spirit of Lucilius and the burning indignation of a Juvenal; but the relevant fragments of his work manifest a clerly satirical tendency in so far as he hits out or mocks at harmful elements in contemporary Roman society [...] and that satirical element is already manifest in it [...] only as one *out of many*, so that this element has nothing to do with the meaning of ‚satura(e)‘.“

315 GRATWICK 1982, s. 156.

316 SCHOLZ 1986b, s. 33.

Zařadit Ennia do linie autorů římské satiry však nelze. Vždy bude stát samo-
statně, a to proto, že následující tvůrci ho nepovažují za svého předchůdce. Lu-
ciliovo dílo je dochováno fragmentárně, ale dá se předpokládat, že pokud by
o Enniovi jako o svém přímém předchůdci mluvil, našli bychom tuto zmínku u ně-
jakého gramatika. Ani jeden z Luciliových zlomků, v němž se hovoří o Enniovi,
nelze v tomto smyslu použít, neboť naráží na dílo *Annales*.³¹⁷ Ani u Horatia³¹⁸ nelze
nalézt zmínku o Enniovi v souvislosti se satirou.³¹⁹ Všechny zmínky u Horatia se
vztahují k Enniovi epikovi, popř. dramatikovi, Persius³²⁰ ho zmiňuje pouze jednou
a Iuvenalis vůbec.

C. A. van Rooy se zcela oprávněně ptá, zda měl sám Ennius teorii satury: nelze
to posoudit, „but it seems clear that it has no ‚lex‘, or φύσις, or essence of its
own beyond the fact that it is a causerie, miscellaneous in form and content. No
doubt he wrote his medleys simply because in the traditional genres he found no
medium for informal causerie, such as that of which he felt the need in the midst
of a changing society [...]“.³²¹

317 Lucil. 376–385 K: *Non haec quid valeant, quidve hoc intersit et illud, / cognoscis. Primum hoc quod di-
cimus esse ‚poema‘. / Pars est parva ‚poema‘ <‚poesis‘> / Idem – / <‚metrica‘> Epistula item quaevis non magna
‚poema‘ est; / illa ‚poesis‘ opus totum, ut tota Ilias una est, / una θεσις sunt Annales Enni atque επος unum,
/ et maius multo est quam quod dixi ante ‚poema‘; / quapropter dico – nemo qui culpam Homerum / perpetuo
culpam, neque quod dixi ante ‚poesin‘; / versus unum culpam, verbum, enthymema, locumve. (Překlad autorky:
„Nevíš, co znamená a ani jak se liší od ostatních. První je ta, které říkáme ‚poema‘ [báseň]. Báseň je
malá část poezie. Tentýž – Dále krátký list [ve verších] je báseň; ona poezie je celé dílo, jako celá *Ilias*
nebo Enniovy *Anály* mají jedno téma a jedno vyprávění a je to o dost větší dílo než báseň, o které jsem
mluvil předtím. Proto říkám – nikdo, kdo haní Homéra, ho nekritizuje od začátku do konce, ani to, co
jsem nazval poezií; kritizuje jeden verš, slovo, argumentaci či místo.“)*

318 Hor. *ars* 55nn.: *ego cur, acquirere pauca / si possum, invidior, cum lingua Catonis et Enni / sermonem
patrium ditaverit et nova rerum / nomina protulerit?* (Překlad Horatius, Quintus Flaccus. *O umění básnickém*
= *De arte poetica*. STEHLÍKOVÁ, EVA – SVOBODOVÁ, DANA [transl.]. 2002. Praha: Academia: „A přece: jsem
kárán i za to málo, jímž jazyk se snažím rozšířit [...] Vždyť dávno už Ennius, Cato a jejich mluva to byli,
kdo náš mateřský slovník tak obohatili zástupem nových slov.“); Hor. *ars* 258nn.: *hic et in Acci / nobilibus
trimetris apparatus vavus et Enni / in scaenam missos cum magno pondere versus.* (Překlad: „Na pravý jamb tak
narazíš zřídka už v důstojných trimetrech Acciových, a pokud jde o verš, jímž Ennius obtěžkával své hry
[...]“); Hor. *epist.* 1, 19, 7nn.: *Ennius ipse pater numquam nisi potus ad arma / prosiluit dicenda.* (Překlad:
„Nikdy nezačal líčit ryk zbraní Ennius otec, dokud se nenapil vína.“); Hor. *epist.* 2, 1, 50: *Ennius, et
sapiens et fortis et alter Homerus.* (Překlad: „Ennius, moudrý a mužný, a druhý Homér“); Hor. *sat.* 1, 10,
53nn.: *nūl comis tragicis mutat Lucilium Acci? / non ridet versus Enni gravitate minores, / cum de se loquitur
non ut maiore reprensus?* (Překlad: „Na Acciovi, autoru tragických her, nic Lucilius by nechtěl změnit, což
nemá výsměch i pro Enniovy verše, nedostí vážné, ač sám se nestaví nad ty, co kárá?“)

319 Pouze výše zmiňovaný verš *rudis [...]* (s. 53–54) je možno dávat nějakým způsobem do této souvis-
losti.

320 Pers. 6, 9nn.: *Lunai portum, est operae, cognoscite, cives! / Cor iubet hoc Enni, postquam destertuit esse /
Maeonides, Quintus pavone ex Pythagoreo.* (Překlad Persius Flaccus, Aules. *Satiry*. NOVÁKOVÁ, JULIE [transl.].
1990. Praha: Odeon: „Přístav Luny – je proč – ten hleďte, občané poznat, Ennius moudrý tak velí, když
procitnův přestal se cítit Homérem, v Kvinta se převtěliv z páva Pythagorova.“)

321 Rooy 1965, s. 43.

3.2.2.1.6 Přínos

Enniovo dílo *Satura(e)*, které vydal nejspíš ke konci svého života, bylo inspirováno helénistickou tradicí podobných sbírek i domácím prostředím. Svým pojetím však představuje něco zcela inovativního.³²² Spojením různých námětů z řeckého i římského světa, k nimž Ennius připojil své osobní postřehy, vznikla rozmanitá sbírka, jejíž pestrost byla ještě znásobena množstvím různých meter a rozmanitých vyjadřovacích prostředků. Ennius v tomto případě udělal velký krok do neznáma, neboť publiku předložil něco úplně nového. I když se toto dílo pravděpodobně nesetkalo s velkým ohlasem, je důležitým zdrojem pro naši představu o pojmu *satura*, označujícím všehochoť, a také o vývoji římského literárního vědomí, v němž ještě nebylo patrné v té době místo pro podobně inovativní útvar.

A tak tkví Enniův největší přínos v tom, že pravděpodobně jako první použil pro titul svého díla pojmenování *satura*,³²³ literárně zpracoval různé nápady, které se mu honily hlavou, a odvážil se je předložit římskému publiku.

3.2.2.2 Pacuvius

Ze zmínek v dílech Porphyrióna³²⁴ a Diomeda³²⁵ vyplývá, že Pacuvius se kromě tragédií zabýval i dalším druhem literatury, a to satirou. Tímto konstatováním pak většina prací o Pacuviovi v souvislosti se satirou končí a dále se věnuje jeho tragédiím, popř. životním osudům.³²⁶

Diomedes dává Pacuvia do souvislosti s Enniem a jeho typem satiry. Zajímavé však je, že pořadí jmen představitelů nového literárního „žánru“ je obrácené – Ennius, oproti očekávání, následuje za Pacuviem. Pokud je mi známo, jediným, kdo se nad tím pozastavuje, je E. Flintoff, který ve svém článku obsáhle dokazuje, že toto pořadí je záměrné a správné a že jím Diomedes čtenářům sděluje, že Pacuvius psal satiry dříve než Ennius, a tudíž je zakladatelem literární satiry on.³²⁷ E. Flintoff pak zdůrazňuje, že Pacuvius byl prvním, kdo psal literární satiru, proto-

322 „It is, in fact, simply a combination – but in sense of an aggregate, for it has no unity of its own – of elements borrowed or adapted from Greek literature [...] and elements due to a personal achievement [...]“ (ROOY 1965, s. 43.)

323 Dramatici Quinctius Atta a L. Pomponius, jejichž díla také nesou název *Satura*, žili později než Ennius. Jediným Enniovým konkurentem v použití titulu *Satura* může být Naevius. (Viz s. 21.)

324 Porph. *Hor. epist.* 1, 11, 328, viz pozn. 114.

Porph. *Hor. sat.* 1, 10, 46, viz pozn. 115.

325 Diom. 3, 485, viz pozn. 112.

326 Podrobněji viz: SCHIERL, PETRA. 2006. *Die Tragödien des M. Pacuvius. Ein Kommentar zu den Fragmenten mit Einleitung, Text und Übersetzung.* Berlin: Walter de Gruyter. MARIOTTI, ITALO. 1960. *Introduzione a Pacuvio.* Urbino: S.T.E.U. MAGNO, PIETRO. 1977. *Marcus Pacuvio.* Milano: Ed. Pegaso. VALSA, M. 1957. *Marcus Pacuvius. Poète tragique.* Paris: Les Belles Lettres.

327 FLINTOFF, EVERARD. 1990. The Satires of Marcus Pacuvius. *Latomus*, 49, s. 576–579. Stejně tak rozebírá Porphyriónovu zmínku, aby i u něj dospěl ke stejnému závěru.

že se domnívá, že pokud by jako první psal satiru Ennius, zvolil by si pravděpodobně nějaký helénistický vzor, ale protože už existovala literární satira (Pacuviova), napodobil svého synovce.³²⁸ Za zmínku také stojí pozorování oského prvku, který je podle E. Flintoffa typický pro římskou satiru.³²⁹

Žádný fragment, který by odkazoval na Pacuviovo satirické dílo, se nedochoval. Přesto lze uvažovat o tom, že do této sbírky mohl patřit Pacuviův epitaf, jenž se nalézá u Gellia a který E. H. Warmington³³⁰ řadí ve své edici ke zlomkům, které považuje za saturu: *Adulescens, tam etsi properas te hoc saxum rogat / Ut sese aspicias, deinde quod scriptum est legas. / Hic sunt poetae Pacuvi Marci sita / Ossa. Hoc volebam nescius ne esses. Vale.*³³¹ E. Flintoff³³² důkladně napsal rozebírá a vyjmenovává argumenty, proč by mohl být, jako součást delší básně, částí satiry, a poukazuje na podobnost s epitafem Naeviovým, s epitafy Luciliiovými v jeho XXII. knize i s epitafem Petroniovým. Z nezařazených zlomků by pak mohly být vzhledem k ozvěnám v dílech dalších satiriků³³³ součástí Pacuviovy sbírky verše *volucris currit / axe quadriga*³³⁴ a *hinc saevitiam Salaciae / fugimus.*³³⁵

Nepříliš spolehlivý zdroj Fulgentius³³⁶ pak jako jediný v antice poukazuje na to, že Pacuvius měl psát i komedie.³³⁷ Tato zmínka se patrně nezakládá na pravdě, nicméně může naznačovat, že Pacuvius psal i něco jiného než tragédie.

Stejně jako Ennius není Pacuvius zmiňován žádným kanonickým satirikem jako jeho předchůdce. Lucilius ho v dochovaném materiálu uvádí jednou: *uerum tristis contorto aliquo ex Pacuuiano exordio,*³³⁸ přičemž pravděpodobně naráží na jeho hru

328 FLINTOFF 1990, s. 580–581.

329 *Cognomen Pacuvius* je oského původu, Luciliovo rodiště mělo oský charakter a oské osídlení, oská slova se vyskytují v Luciliiových fragmentech (1209 W a 1237 W), v *Hor. sat.* 1, 5, 54 je jedním z vypravěčových společníků na cestě Osk. (FLINTOFF 1990, s. 581–582.) Oské prvky a jména u Lucilia srov. MRAS, KARL. 1928. *Randbemerkungen zu Lucilius' Satiren.* WS, 46, s. 78–82.

330 WARMINGTON 1936, s. 322.

331 Gell. 1, 24, 4. Překlad autorky: „Mladíku, i když pospícháš, žádá tě tento kámen, abys na něj pohlédl a přečetl si, co je na něm psáno. Zde jsou pochovány kosti básníka Marka Pacuvia. Chtěl jsem, aby sis toho byl vědom. Buď zdrav.“

332 Jedná se zejména o sebeočerňování a vůbec líčení sebe sama, které je pro satiru typické. (FLINTOFF 1990, s. 585–589.)

„[...] it is interesting to see how many features of later satire we discover here: the depiction of the writer himself in a disadvantaged position; the quasi-dramatic situation; the cheeky re-handling of serious words and matters to take them humorous [...]“ (FLINTOFF 1990, s. 589.)

333 FLINTOFF 1990, s. 590 uvádí jako možné ohlasy *Iuv.* 1, 60 a *Hor. sat.* 1, 6, 126.

334 Pacuv. 2–3 W. Překlad autorky: „Okřídleným vozem pádí po nebeské klenbě.“

335 Pacuv. 7–8 W. Překlad autorky: „Odtud jsme utekli před zuřivostí Salacie [moře].“

336 Fulg. *serm. ant.* 12: *Pacuvius in Seudone comedia indult [...]* (Překlad autorky: „Pacuvius ve své komedii *Seudon* uvádí na scénu [...]“)

337 Fulgentius zmiňuje Pacuvia celkem třikrát. Rozboru těchto míst se věnuje VALSA 1957, s. 56–58.

338 Lucil. 844 K. Překlad autorky: „Zasmušilost z nějakého spleťitého Pacuviova úvodu.“

o Orestovi.³³⁹ Horatius³⁴⁰ o něm hovoří pouze jednou, stejně tak Persius.³⁴¹ Iuvenalis sice ve své dvanácté satíře oslovuje jakéhosi Pacuvia, ale o básníka se v tomto případě nejedná.³⁴² U Quintiliana je Pacuvius zmiňován v souvislosti se skládáním slov,³⁴³ jako tvůrce tragédií³⁴⁴ a jako autor, jehož verše bývají citovány ostatními spisovateli.³⁴⁵

Myslím, že s jistou dávkou opatrnosti lze připustit, že Pacuvius satiru skutečně psal a že se jednalo o stejný druh díla rozmanitého v námětech i metrech, jaké psal Ennius. I když bývá tradičně řazen za Ennia, je třeba vzít alespoň v úvahu myšlenku navrženou E. Flintoffem, že pořadí těchto dvou autorů mohlo být opačné. Vzhledem k neexistenci prokazatelných fragmentů Pacuviova díla a velmi malému množství dochovaných Enniových zlomků však nelze záležitost pořadí, a tím ani prvenství v literární satíře přiřknout žádnému z nich.

3.3 Shrnutí

S diatribou má satira (zejména ta poluciliovská) společné nabádání, moralizování a pokus o zlepšení světa. S jambem pojí satiru důraz kladený na osobnost básníka, přímočaré vyjadřování a jemu odpovídající styl. A stejně jako komedie vychází i sa-

339 SCHIERL 2006, s. 8.

340 Hor. *epist.* 2, 1, 55: *ambigitur quotiens, uter utro sit prior, aufert / Pacuvius docti famam senis [...]* (Překlad: „Při sporu, kdo je as lepší, kmet Pacuvius má slávu pro svou učenost [...]“)

Pacuvia pak navíc ještě zmiňuje Pseudo-Acronův komentář k Horatiovu verši, v němž Pacuvius ani výslovně jmenován není. *Schol. Hor. sat.* 1, 4, 60: *Non ut si soluas. Idest non ita inuenias, quemadmodum si soluas uersus Ennii aut Pacuuii, qui etiam soluti altitudinem et tumorem poematis optinent.* (Překlad autorky: „Ne, jako když uvolníš – tedy nevymyslíš to tak, jako kdybys uvolnil Enniovy či Pacuiovy verše, které nsvázané také drží vznešenost a nadutost básně.“)

341 Pers. 1, 77: *sunt quos Pacuvius que et verrucosa moretur / Antiopa [...]* (Překlad: „Kdo by se dnes ještě obíral [...] Pacuviem a zkostrbatělou Antiopou [...]“)

342 Iuv. 12, 111; 12, 121; 12, 128. V českém překladu Zdeňka K. Vysokého je toto jméno nahrazeno obecným „kdo“ či „muž“.

343 Quint. *inst.* 1, 5, 67: *ceterum etiam ex praepositione et duobus vocabulis dure videtur struxisse Pacuvius.* (Překlad: „Ostatně zdají se tvrdá i slova složená z předpony a dvou slov u Pacuvia.“)

344 Quint. *inst.* 10, 1, 97: *Tragoediae scriptores veterum Accius atque Pacuvius clarissimi gravitate sententiarum, verborum pondere, auctoritate personarum. Ceterum nitor et summa in excolendis operibus manus magis videri potest temporibus quam ipsis defuisse: virium tamen Accio plus tribuitur, Pacuvium videri doctorem qui esse docti adfectant volunt.* (Překlad: „Mezi starými autory tragédií jsou nejslavnější Accius a Pacuvius hloubkou myšlenek, vážou slov a důstojností postav. Že jejich dílům chybí formální elegance a poslední propilování, to je spíš nedostatek doby než jich samých. Víc síly se připisuje Acciovi, ti, kteří sami usilují o to, aby byli učení, chtějí, aby byl Pacuvius považován za učenějšího.“)

345 Quint. *inst.* 1, 8, 11: *nam praecipue quidem apud Ciceronem, frequenter tamen apud Asinium etiam et ceteros, qui sunt proximi, videmus Enni, Acci, Pacuvi, Lucili, Terenti, Caecili et aliorum inseri versus [...]* (Překlad: „Vidíme přece, zejména u Cicerona, ale často i u Asinia a ostatních, kteří jsou jim nejbližší, jak vkládají do svých děl verše Enniovy, Acciovy, Pacuiovy, Luciliovy, Terentiovy, Caeciliovy a jiných [...]“)

tira z dobových reálií. Obě literární formy kritizují, upozorňují, nabádají. R. Rosen dokonce nalézá společné rysy jambu a komedie; tento *psogos* by pak mohl být pokládán za znak, který nejenže vzájemně propojuje jamb s komedií, ale lze ho vysledovat i v satíře.³⁴⁶

Naevia za předchůdce satiry jako žánru pokládat nelze, i když se ve spojitosti s jeho působením v římské literatuře začínají objevovat rysy, jako je básníková osobnost, jež jsou pro žánr satiry charakteristické. Jako představitelé „rozmanité“ satiry jsou Ennius a Pacuvius nerozlučně spjati s jednou fází satiry jako žánru, či spíše určité satirické tendence v rámci celého historického vývoje literatury. S nimi tato etapa vzniká a zároveň pravděpodobně zaniká. I když se z jejich sbírek dochovalo jen velmi málo zlomků a jejich činnosti v tomto žánru je věnován pouze velmi skromný počet zmínek antických autorů i badatelů působících v posledních několika desetiletích, je jejich tvorba stěžejní pro pochopení kontextu historického vývoje žánru satiry. Je pravděpodobné, že oba napsali básnickou sbírku, která byla pozdějšími autory označována jako satira či *satura*. Kdo z nich ji napsal jako první, se už asi nikdy nepodaří určit. Pro další rozvoj žánru je však důležité, že autoři této „rozmanité“ satiry byli, pokud víme, přinejmenším dva, protože to dokazuje přijetí čtenářskou obcí, a tím i určitou kontinuitu žánru. Zmínky u pozdějších gramatiků tedy naznačují, že se „rozmanitá“ satira etablovala, upevnila a vytvořila tradici.

Tato tradice však Enniem a Pacuviem patrně končí, resp. končí jimi jedna krátká, nikoli však nevýznamná kapitola v dějinách satiry jako žánru. „Rozmanitá“ satira vyznačující se mnohostí meter a námětů zaniká a na její místo nastupuje s Luciliem nová satira, kritická, která se etabluje v plnohodnotný žánr. Ennia s Pacuviem, natož Naevia do této tradice řadit nelze, nicméně je třeba vnímat je jako jedny z prvních, kteří zaznamenali literární potenciál zatím neetablovaného žánru a začali mu „prošlapávat cestičku“ v ustavující se latinské literatuře.

346 R. Rosen přichází s tezí, že komičtí básníci pokládali jamb za přímého literárního předchůdce svého vlastního díla. (ROSEN, RALPH M. 1988. *Old Comedy and the Iambographic Tradition*. Atlanta, Ga.: Scholars Pr., s. 7.)

4 VZNIK ŽÁNRU

Na základě Quintilianova výčtu³⁴⁷ lze tvrdit, že satira získala v antice své místo v literární hierarchii vedle eposu, elegie, tragédie a dalších žánrů. V rámci literárních kategorií byla na stejné úrovni, i když nikdy nedosáhla takového ocenění kritiků jako tragédie či epos. Znamená to, že v 1. století n. l. už byla etablovaným žánrem, musela tedy zákonitě vzniknout před tímto datem. Římská literatura se začíná datovat rokem 240 př. n. l., takže žánr satiry vznikl někdy během dvou století před rokem nula.

Dochované práce o literární teorii,³⁴⁸ které předcházejí tomuto datu, satiru neuvádějí.³⁴⁹ Horatius sice píše svou poetiku až po vzniku satiry, ale také o ní nemluví, což může být dáno jednak zaměřením knihy, a jednak tím, že teprve s Horatiem žánr satiry „zakotvil“ v římské literatuře a díky Persiovi potvrdil svou životaschopnost. Slovo *satura* se sice pro žánr začalo pravděpodobně používat až v 1. století př. n. l., jak již bylo řečeno výše,³⁵⁰ nicméně žánr jako takový vznikl ještě předtím, než byl pojmenován, a to ve 2. století př. n. l., jež bylo pro římskou společnost obdobím velkých změn.

347 Quint. *inst.* 10, 1, 93nn. Konkrétně tuto pasáž zmiňují v části 5 Římská satira.

348 Literární teorie byla v antice, stejně jako další vědní obory, zpočátku součástí filozofie. Své kořeny má v kosmologii a kosmogonii, teorii lidské činnosti u sofistů, a v učení o duši u Platóna a novoplatoniků. (POSPÍŠIL 1998, s. 12.)

349 O možném obsahu Varronova spisu *De compositione satutarum* se zmiňují níže na s. 81.

350 Viz s. 30.

4.1 Druhé století př. n. l.

Osud satiry je s prostředím, do kterého tento typ literatury jeho autoři zasazují, resp. v němž se její tvůrce pohybuje, spjat pevněji, než osud kteréhokoli jiného žánru. Proto se na následujících stránkách pokusím obecně přiblížit velmi dynamicky se vyvíjející situaci 2. století př. n. l.

4.1.1 Politická a společenská situace po druhé punské válce

V římské republice nastává po konci druhé punské války (201 př. n. l.) období velkých společenských změn. Navzdory komplikacím v Hispánii a na severní hranici republiky se Řím stává hegemonem v západním Středomoří. Římská politika vůči východu je zpočátku opatrná. Ale když řecké kmeny prosí o pomoc v boji proti Makedonii, která mimochodem spolupracovala s Hannibalem, senát i přes všeobecnou nechuť k dalšímu válečnému tažení vyhlašuje Makedonii válku, kterou nakonec vyhrává. Velitel T. Quinctius Flaminius pak dává řeckým městům svobodu a v podstatě celé Řecko jásá nad šlechtností Říma.

Znovu se však objevuje nesvornost řeckých měst, a to nejprve při válce se syrským králem Antiochem III. a poté v třetí makedonské válce, kterou Řím zahájil na popud Pergamského království. Definitivní konec řeckých městských států jako samostatných obcí formálně nastane roku 146 př. n. l., kdy Řím poráží Achajský spolek. V tomto roce dochází k totálnímu zničení dvou kdysi významných a vzkvétajících měst – Kartága a Korintu.

Díky zajatcům se římská společnost ještě více helenizuje. První Řekové samozřejmě přišli do Říma již dříve, ale teprve v tomto období dochází k masivnějšímu „útok“ řecké kultury na římskou. Aemilius Paulus – vítěz v makedonské válce – je v pramenech označován jako filhelén, stejně jako jeho syn Scipio Aemilianus, který byl adoptován do rodiny Corneliů, a stal se tak vnukem slavného Africana. Vojensky krácel v jeho šlépějích, byl to on, komu se po vleklých bojích podařilo nakonec dobýt Numantii³⁵¹ a kdo vyvrátil Kartágo.

Moc drží ve svých rukou senát – v podstatě několik aristokratických rodů. Senátorům ale začíná díky možnosti provozovat obchod konkurovat nová vrstva obyvatel, a to jezdcí. Senátorskému stavu obchodovat nepřísluší, a tak z rozšíření

351 Bitva u Numantie je krásným příkladem těsného provázání vyšších kruhů tehdejší společnosti. Hispánské město Numantia bylo Římany bezúspěšně obléháno od 50. let 2. století př. n. l. Vojáci začali být postupně nedisciplinovaní, ztráceli motivaci. Obléháním byl roku 134/133 př. n. l. pověřen Scipio Aemilianus, senát mu však k tomu neposkytl žádné prostředky. Scipio tedy vypsál dobrovolné odvody a vytvořil si také 500člennou *cohors amicorum*, kohortu přátel a klientů, na které se mohl spolehnout. Složení této skupiny bylo nanejvýš zajímavé: kromě tehdy neznámého C. Maria do ní patřil budoucí nepřítel Římanů Jugurtha, básník C. Lucilius i C. Gracchus, jehož bratr v té době prosazoval v Římě své reformy.

trhů profituje tento, v pořadí druhý stav. Zprvu více obchodují Řekové a Italikové než Římané. Jezdci jsou také mnohdy členy společenství publikánů,³⁵² která zajišťují velké zakázky, na něž si stát sám netroufne, jako je např. zásobování armády či výběr daní.

S těmito změnami se samozřejmě mění i společnost – zemědělství přestává být nejdůležitějším zaměstnáním, i když je na něj neustále kladen velký důraz. V podstatě zaniká vrstva svobodných občanů – malých zemědělců, kterou oslabily odvody vojsk. Bývalí vojáci se nemají kam vrátit a většinou už po dlouhé vojenské službě ani neumějí hospodařit. Rostou města – obyvatelé se do nich stahují z venkova – a posiluje se klientský systém, který je nadále rozšiřován i v provinciích. Aristokracie si spráteluje domácí rody – vzniká nový druh klientelismu. Původní klienti – zemědělci – se stávají vojáky a za svého patrona začínají považovat svého vojevůdce, což později vyústí v nesmírnou moc armády.

4.1.2 Náboženská a kulturní situace

Náboženství je plné nových vlivů. Některým se senát snaží bránit (Bakchanálie), ale zejména proto, že nad nimi nemá patřičný dohled, což ho naplňuje nejistotou. Lidé se více obracejí na bohy sami, kdežto dříve tuto funkci zastával pontifik nebo *pater familias*. V politickém životě se náboženství pomalu dostává do pozadí. Naopak v osobním životě některých lidí začíná být důležitější než dřív. Staré římské náboženství ve své původní formě ve 2. století př. n. l. postupně zaniká a přetváří se v náboženství, jež do sebe vstřebává duchovní představy celého tehdejšího středomořského světa.

Vznikají také nové chrámy, především ctností (*Honos, Virtus, Concordia [...]*). Kvůli určité představě o římanství a také vlastní slávě je nechávají stavět aristokraté, kteří jim věnují svou válečnou kořist.

Ve 2. století př. n. l. se v Římě začínají objevovat velké osobnosti politické a v menší míře i kulturní scény. Do této doby je známo jen velmi málo jmen vítězných vojevůdců, bitvy vyhrával římský národ, ale od Scipionova vítězství u Zamy, díky němuž získal přízvisko *Africanus*, se situace pozvolna mění. Druhé století př. n. l. je stoletím silných osobností, které však buď nepomýšlejí na to, že by se mohly ujmout vlády, nebo jim to systém neumožní tak jako o století později Caesarovi či Octavianovi. Velcí válečníci (jako Scipionové) jsou z politické scény odsunu-

³⁵² Publikáni státu dopředu zaplatili a pak si sami určovali výši daní. Nejhorší vykořisťování se pravděpodobně dělo v Asii (jak dokumentuje i Lucil. 656–657 K: *publicanus vero ut Asiae fiam, ut scripturarius / pro Lucilio, id ego nolo, et uno hoc non muto omnia*. Překlad autorky: „Stát se výběřím daní v Asii, daňovým úředníkem raději než být Luciliem, to já nechci, nevyměním všechno za tuhle jednu věc.“). Že se s podobným jednáním setkávali lidé stále častěji, dokládá také vznik nových soudů, z nichž jeden nese název *de repetundis*.

ti a v Římě v podstatě žádné slávy jako politici či řečníci nedosahují. Řečníci, kteří postřehli problémy v římském hospodářství a chtějí je napravit (bratři Gracchové), jsou kvůli obavám vyšších kruhů o svůj majetek zavražděni.

Díky čilejším stykům s Řeckem také dochází k hlubšímu poznání řecké kultury a její filozofie, která v Římanech probouzí jiné myšlení. Římský svět se helenizuje. Vládnoucí vrstvy ostře vystupují proti astrologům, matematikům i filozofům. Přesto do povědomí Římanů pomalu proniká filozofie. Z Řecka se dovážejí sochy, keramika, látky.

Římané se snaží přiblížit Řekům i v literatuře. Důraz ovšem kladou na „praktické“ stránky písemnictví, tj. především na řečnictví, právo a také na dějepisectví, v němž chtějí oslavit svou minulost. V tomto období lze pozorovat největší rozvoj dramatu. O tragédii toho není moc známo, komedie se jazykem velmi blíží mluvené latině.

Spisovatelské povolání ovšem není určeno vyšším vrstvám, stále je to něco, čemu se pravý Říman nevěnuje. Aristokraté se soustřeďují především na politiku. Postavení ve společnosti si totiž člověk (potažmo jeho rodina) musí získat zásluhami o stát; nestačí, že se narodí do dobré rodiny. Jednotlivé rody jsou mezi sebou úzce provázány. Jsou sice v neustálém sváru, ale jakmile někdo z jejich středu nesplňuje představu o tom, jak by se měl aristokrat chovat, semknou se, aby mu v nepatřičném chování zabránily. V průběhu 2. století př. n. l. však nastává i v tomto nazírání změna – literární činnosti se začínají věnovat i váženější obyvatelé republiky, např. Accius³⁵³ a Pacuvius.³⁵⁴ Lucilius jako příslušník nobility pak tento vývoj potvrdí.

Počátky římské literatury jsou poněkud odlišné od počátků většiny národních literatur. Římané přejímají literární systém od Řeků, aniž by přitom měli na tomto poli nějaké vlastní zázemí. Zároveň přejímají i pokročilé přemýšlení o literárním systému: „It might be claimed that they practised literary criticism, however rudimentary, before they practised literature, for they were faced with questions of what to imitate and how.“³⁵⁵ První osobnost římské literatury – Livius Andronicus – není římským občanem ani nikým vysoce postaveným. Je vhodné, že působí jako učitel. Římané se totiž potřebují naučit, jak jednotlivé žánry psát. Raná latinská poezie byla určena k poslouchání a ne ke čtení, teprve Ennius a Terentius dosáhli

353 Accius, jehož otec byl propuštěnec, se v Římě vypracoval na velmi váženého autora tragédií a jednoho z představitelů kolegia básníků.

354 Pacuvius byl svobodným římským občanem pocházejícím z jižní Itálie, který patřil k vyššímu stavu.

355 FANTHAM, ELAINE. 1990. The Growth of Literature and Criticism at Rome (I Livius Andronicus, Naevius, and Ennius; 3 Lucilius). In KENEDY, GEORGE ALEXANDER [ed.]. *The Cambridge History of Literary Criticism, Vol. I. Classical Criticism*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 220.

Římané nicméně nezačali utvářet systém své vlastní literatury dříve než za gramatika a filologa Aelia Stilonu a jeho žáka Vartona. (FANTHAM 1990, s. 221.)

takového věhlasu, že společnost uznala za vhodné zaznamenat jejich dílo pro studijní účely.³⁵⁶

4.2 Lucilius

Osobnost a dílo Gaia Lucilia se v uplynulém století staly předmětem několika obsáhlých publikací i velkého množství kratších článků. Badatelé se snažili tuto v 19. století poněkud pozapomenutou postavu římských literárních dějin „rehabilitovat“ a stanovit jí pevné místo v dějinách antické literatury. Důkladné prozkoumání Luciliova života také napomohlo k poznání dějinného vývoje poslední třetiny 2. století př. n. l. Luciliovo dílo se dočkalo několika edic a více či méně známé pasáže jsou pravidelně studovány a zmiňovány v současné odborné literatuře.

Téměř v každé práci tematicky zaměřené na satiru se čtenář dočte, že Lucilius prokazatelně stál na počátku satiry jako žánru. Luciliova osoba a jeho přínos pro žánr satiry jsou zmíněny ve větší či menší míře a hlavní část publikace se pak většinou soustředí na v úplnosti dochovaná díla autorů satiry – Horatia, Persia a Iuvenala. Co se týče prací zaměřených na Lucilia, za zmínku stojí starší publikace C. Cichoria,³⁵⁷ obsáhlá kniha N. Terzaghiho,³⁵⁸ monografie I. Mariottiho,³⁵⁹ případnou inspirací Lucilia v Kallimachově díle se zabývá M. Puelma Piwonka,³⁶⁰ souvislostmi mezi tvorbou Horatia a Lucilia G. C. Fiske³⁶¹ a přehled bádání předkládá J. Christes³⁶². Z novějších publikací je třeba zmínit Luciliovu konkordanci,³⁶³ přínosnou práci K. Haßové ohledně vzniku osobně laděné básně v Římě³⁶⁴ a sborník shromážděný G. Manuwaldovou.³⁶⁵

356 Ibidem, s. 221.

357 CICHORIUS, CONRAD. 1908. *Untersuchen zu Lucilius*. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung.

358 TERZAGHI, NICOLA. 1979. *Lucilio*. Hildesheim – New York: Georg Olms Verlag.

359 MARIOTTI, ITALO. 1960. *Studi Luciliani*. Firenze: La Nuova Italia.

360 PUELMA PIWONKA 1949.

361 FISKE, GEORGE CONVERSE. 1966. *Lucilius and Horace. A Study in the Classical Theory of Imitation*. Hildesheim: Georg Olms Verlag.

362 CHRISTES, JOHANNES. 1972. Lucilius. Ein Bericht über die Forschung seit F. Marx (1904/5). In TEMPORINI, HILDEGARD [ed.]. *ANRW I. 2*. Berlin & New York: Walter de Gruyter & Co, s. 1182–1239.

363 CHAHOUD, ANNA. 1998. *C. Lucilii Reliquiarum concordantiae*. Hildesheim: Georg Olms Verlag – Weidmann.

364 HAß, KARIN. *Lucilius und der Beginn der Persöhlchkeitsdichtung in Rom*. HERMES Einzelschriften – Band 99. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

365 MANUWALD, GESINE [ed.]. 2001. *Der Satiriker Lucilius und seine Zeit*. München: Verlag C. H. Beck.

4.2.1 Životopisná data

Otázka Luciliova data narození je sporná. S jistotou lze odmítnout rok 148 př. n. l. doložený u svatého Jeronýma, neboť z pramenů se dá odvodit, že se Lucilius se svým přítelem Scipionem Aemilianem zúčastnil tažení do Numantie v letech 134/133 př. n. l. a že zemřel v požehnaném věku roku 103/102 př. n. l. V úvahu tak přicházejí roky 168 př. n. l. a 180 př. n. l.³⁶⁶ Lucilius pocházel z města Suessa Aurunca na hranicích mezi Kampánií a Latiiem. Toto město bylo latinskou kolonií, nicméně je velmi pravděpodobné, že Lucilius měl římské občanství, protože jinak by si nemohl dovolit tak otevřeně mluvit o vznešených kruzích.³⁶⁷

Ač pocházel z urozené rodiny, která dosáhla poměrně vysokého postavení,³⁶⁸ sám se politické kariéře spíše vyhýbal, i když jako správný Říman absolvoval vojenský výcvik. Patřil do okruhu Scipiona Aemiliana,³⁶⁹ kde získal přátele, ale zároveň si kvůli němu nadělal i nepřátele, z nichž některé haněl ve svých satirách; napadal i osobnosti kulturní scény.³⁷⁰ Zajisté byl vzdělaný, protože se v jeho díle kromě inektiv objevují i témata zaměřená na gramatiku, ortografii či filozofii. Byl movitý, neboť vlastnil rozsáhlé statky.³⁷¹ Zdá se, že se nikdy neoženil a neměl děti.

4.2.2 Dílo

Ze třiceti knih Luciliových satir jsou dochovány početné zlomky (asi 1300 veršů). Protože jsou známy především díky gramatikům pozdějších dob, vztahuje se většina z nich ke gramatickým zvláštnotem. Problém představuje jejich pořadí, protože ne u všech je uvedeno, z jaké knihy pocházejí.³⁷² Přesto z nich lze alespoň obecně vyčíst, o čem Lucilius psal a jakým tónem. Způsob, kterým psal, bohužel nelze zcela

366 Podrobněji viz KRENKEL, WERNER. 1972. Zur Biographie des Lucilius. In TEMPORINI, HILDEGARD [ed.]. *ANRW I. 2*. Berlin & New York: Walter de Gruyter & Co, s. 1240–1259. KRENKEL 1970, s. 20.

Luciliův věk, především v souvislosti s tažením u Numantie, velmi podrobně analyzují MARIOTTI, ITALO – DELLA CORTE, FRANCESCO – KRENKEL, WERNER. 1968. L'età di Lucilio. *Maia*, 20, s. 254–270.

367 COFFEY 1976, s. 36.

368 Jeho bratr se stal vysokým státním úředníkem, sestra pak byla babičkou Pompeia Magna.

369 Podrobně o jejich vztahu, který byl spíše přátelstvím než vztahem v patronátu, viz RASCHKE, WENDY J. 1987. *Arma pro amico* – Lucilian Satire at the Crisis of the Roman Republic. *Hermes*, 115, s. 299–318.

370 Podrobněji k Luciliovým přátelům, nepřátelům a vztahům k nim viz KRENKEL 1970, s. 21–23; TERZAGHI 1979, s. 1–25.

371 Zdá se proto pravděpodobně, že se stavěl negativně proti snaze bratří Gracchů o pozemkovou reformu, i když neexistuje žádný zlomek, který by tuto domněnku potvrdzoval. (RASCHKE 1987, s. 313.)

372 Blíže k problematice (kromě úvodů k jednotlivým edicím) viz KRENKEL, WERNER. 1966. Irreversibles bei Lucilius. *WZ Rostock*, 4/5, s. 479–483, a CHRISTES, JOHANNES. 1971. *Der frühe Lucilius. Rekonstruktion und Interpretation des XXVI. Buches sowie von Teilen des XXX. Buches*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, s. 18–23.

objektivně posoudit, zdá se však, že měl velký rozsah ve výrazových rejstřících i stylech – od hovorové až vulgární řeči k učené promluvě, od přísloví a dialogu k deníku, listu. Na základě Horatiových zmínek a také vzhledem k tomu, že autoři 2. století př. n. l. jsou obecně vnímáni jako ti, jimž doba „nedovolovala“ dosáhnout velké vytříbenosti, se dá předpokládat, že jeho styl nebyl tak „uhlazený“ jako sloh jeho nástupců.³⁷³ Je také pravděpodobné, že byl příznivcem atticistické teorie a nesnášel nabubřelost asianismu.³⁷⁴ Zdá se, že byl zastáncem rozumového využití principů, přičemž přinejmenším teoreticky sledoval ideál označený jako *pura latinitas*.³⁷⁵ Jeho řeč je plná různých narážek,³⁷⁶ hovorových i odborných slov, přirovnání, vysokého i nízkého stylu – je zkrátka velmi rozmanitá. Podle A. Ronconiho je Luciliovým ideálem „immediatezza e sincerità, e quindi rispondenza della forma al contenuto, uno stile che rispecchi il carattere stesso, l’umanità dell’autore [...]“³⁷⁷

Lucilius zároveň do svých básní promítá svoji mnohostrannou osobnost.³⁷⁸ Píše o tom, co vidí, o čem přemýšlí a čím se baví ve svém volném čase. Rád by se zaměřil na vzdělaného čtenáře, ale žádného učence, na někoho, kdo si přečte jeho básně a zareaguje na ně (ať už chválou, či pohanou).

Z vyjádření literátů následujících generací lze vycítit, že Lucilius byl neobvyklým zjevem. Uvádím jen pár slovních spojení, která ho příznačně vystihují: Cicero o něm píše, že je *doctus et perurbanus*,³⁷⁹ Horatius oceňuje jeho vtip a duchaplnost,³⁸⁰ Quinti-

373 Lucilius podle Horatia (Hor. *sat.* 1, 4; 1, 10) plyne jako řeka, v níž jsou balvany – pokud se balvany odstraní, řeka poteče plynule, bez škobrtání. Více k Horatiovým narážkám včetně analogie řeky u Quint. *inst.* 9, 4, 7, viz FREUDENBURG, KIRK. 1993. *The Walking Muse. Horace on the Theory of Satire*. Princeton – New Jersey: Princeton University Press, s. 162.

Navzdory všem výtkám byl v 1. století př. n. l. pokládán za obratného stylistu. (FREUDENBURG 1993, s. 179.)

374 O atticismu, jeho anti-kompoziční teorii a spojení s Luciliem viz FREUDENBURG 1993, s. 156.

375 RONCONI, ALESSANDRO. 1963. Lucilio critico letterario. *Maia*, 15, s. 516.

376 Luciliovu obrazotvornost založenou na jevech vycházejících z přírody podrobně popsal MARTYN, JOHN R. C. 1996. Imagery in Lucilius. In MARTYN, JOHN R. C. [ed.]. *Juvenal: A Farrago. A collection of articles on the satires of Juvenal and on Roman satire*. Amsterdam: A. M. Hakkert Publisher, s. 135–174.

377 RONCONI 1963, s. 520.

378 BRAUND 1992, s. 13: „It is important when considering Lucilius’ self-presentation to realize that, like the later Roman satirists, he presents a multifaceted persona, at times the humble poet, at others the cynic preacher or the buffoon.“

379 Cic. *de orat.* 1, 16, 72; Cic. *de orat.* 2, 6, 25: *nam ut C. Lucilius homo doctus et perurbanus dicere solebat*. (Překlad autorky: „Jak měl ve zvyku říkat C. Lucilius, vzdělaný a velmi vtipný člověk.“)

Cic. *fin.* 1, 3, 9: *quem quidem locum comit multa venustate et omni sale idem Lucilius*. (Překlad autorky: „Tentýž Lucilius popisuje toto místo velmi vkusně a velmi vtipně.“)

Cic. *de orat.* 3, 43, 171: *qui elegantissime id facere potuit, Lucilius*. (Překlad autorky: „Lucilius, který to uměl dělat co nejvybraněji.“)

380 Hor. *sat.* 1, 4, 7nn.: [...] *facetus, / emunctae naris, durus componere versus*. (Překlad: „[...] vtipný, citění vytříbeného, však drsný v skladbě svých veršů.“)

Hor. *sat.* 1, 10, 64nn.: [...] *fuert Lucilius, inquam, / comis et urbanus, fuerit limatior idem* (Překlad: „Jak říkám, i když byl duchaplný a vtipný náš Lucilius, ať byl vytříbenější [...]“)

lianus zase jeho vzdělanost a svobodu vyjadřování,³⁸¹ Gellius ho označuje za znalce jazyka,³⁸² u Macrobia stojí *Lucilius, acer et violentus poeta*,³⁸³ Porphyrio mu přisuzuje vtip (*urbanitas*),³⁸⁴ Plinius Starší ho označuje slovy: *Lucilius, qui primus condidit stili nasum*.³⁸⁵ Tento „čich/nos na něco“ krásně vystihuje A. Ronconi: „Ché *nasus* è propriamente il fiuto, il senso critico, quello della *persona emunctae naris* che sente tutti gli odori e i sapori; e *nasutus* è anche per Fedro, 4, 7, I il critico dei suoi versi; senza dire che l'espressione *primus condidit* fa pensare piú a enunciazione teorica, normativa, che a un saggio delle proprie qualità [...]“³⁸⁶

4.2.2.1 Název

Ohledně titulu Luciliova díla se vedou dlouhé debaty, které se však nemohou nikdy dobrat uspokojivého výsledku. Název *Satura(e)* je nepravděpodobný a z ostatních výrazů,³⁸⁷ jimiž Lucilius označoval své „básničky“, se někteří badatelé kloní k pojmenování *Schedia*.³⁸⁸ I název *Sermones* připadá v úvahu, nejen proto, že ho k označení svého díla použil Horatius, ale také proto, že naznačuje (podobně jako *satura* či *schedia*) obsah práce.³⁸⁹ U. Scholz píše: „Das Wort *sermo* steht für jede Art von Gespräch und Unterhaltung, trägt aber in sich besonders die Konnotation einer Tätigkeit, die nicht zu Arbeit und Geschäft (*negotium*) gehört, diese vielmehr

381 Quint. *inst.* 10, 1, 94: *Nam et eruditio in eo mira et libertas atque inde acerbitas et abunde salis.* (Překlad: „Je v něm obdivuhodné vzdělání, svobodomyslnost a z toho vyplývající trpkost a šízravý vtip.“)

382 Gell. 6, 14, 6: *Vera autem et propria huiuscemodi formarum exempla in Latina lingua M. Varro esse dicit ubertatis Pacuvium, gracilitatis Lucilium, mediocritatis Terentium.* (Překlad autorky: „Pravdivé a charakteristické příklady různých stylů v latině jsou podle M. Varrona tyto: vážný styl u Pacuvia, prostý u Lucilia a střední u Terentia.“)

Gell. 18, 8, 10: *Lucilius adeo, vir adprime linguae Latinae sciens.* (Překlad autorky: „Potud Lucilius, muž zvláště znalý latinského jazyka.“)

383 Macr. *sat.* 3, 16, 17. Překlad autorky: „Lucilius, břitký a vášnivý básník.“

384 Porph. *Hor. sat.* 1, 3, 40: *Luciliana urbanitate usus, in transitu amaritudine <eu>m aspexit.* (Překlad autorky: „[Horatius] používal luciliovský vtip, na cestě ho zahrnul jízlivostí.“)

385 Plin. *nat.* 7, 1, 3. Překlad autorky: „Lucilius, který měl jako první cit pro kritické psaní.“

386 RONCONI 1963, s. 524.

387 Jsou to *poemata, ludus ac sermones, sermones* či *schedia*. K jednotlivým titulům srov. např. MARTYN JOHN R. C. 1996. *Satis saturae?* In MARTYN JOHN R. C. [ed.]. *Juvenal: A Farrago. A collection of articles on the satires of Juvenal and on Roman satire.* Amsterdam: A. M. Hakkert Publisher, s. 175–187.

388 INGERSOLL 1912, s. 64.

U. Scholz uvádí, že kromě Horatia, který Luciliovo dílo charakterizuje jako „narychlo spíchnuté verše“ (*Hor. sat.* 1, 4, 9nn.), používá ještě Petron. 4, 5 spojení *schedium Lucilianae humilitatis*. (SCHOLZ 1986a, s. 336.)

389 K tomuto titulu se přiklání ADAMIETZ, JOACHIM. 1986. *Lucilius.* In ADAMIETZ, JOACHIM [ed.]. 1986. *Die römische Satire.* Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, s. 69, který dodává, že „Lucilius [...] setzte sich mit der Wahl des neuen Titels *Sermones* programmatisch von Ennius ab“.

aufhält oder stört.“³⁹⁰ *Satura*, jak už bylo řečeno, se vztahuje k pestré rozmanitosti, *schedia* k nahodilosti či improvizaci a *sermones* zase naznačují, že se jednalo o všední, běžné rozhovory, kolem nichž se točí lidský život. Jednotlivé knihy, sestávající z jedné či více básní, snad měly vlastní tituly, z nichž jsou známy pouze názvy *Deorum concilium*, *Fornix* a *Collyra*.³⁹¹

Nejdůležitější pro linii vývoje žánru však je, jak Luciliovo dílo nazývali jeho žánroví nástupci a jaký název byl v obecném povědomí římských čtenářů – tím je jednoznačně satira. Jak už bylo řečeno výše, Luciliovo dílo se cituje, pokud je uvedeno, nejčastěji jako *Luc. satyrarum libro* či podobně.³⁹²

4.2.2.2 Metrum

Otázka metra je u Lucilia zásadní pro uspořádání jeho knih i pro konstituování žánru satiry. Je známo, že napsal třicet knih satir. Edice Luciliových zlomků, vydávané od počátku 20. století, neuvádějí knihy v tom pořadí, do jakého byly původně Luciliem uspořádány a, pravděpodobně od roku 132/1 př. n. l.,³⁹³ vydávány.³⁹⁴ S jistotou lze říci, že knihy nevyšly najednou, ba dokonce se zdá, že nejstarší byly před vydáním pouze předčítány soukromému publiku, tedy že byly už před vydáním veřejně známy.

Těchto třicet knih lze rozdělit do tří sbírek.³⁹⁵ nejstarší jsou knihy XXVI–XXX.³⁹⁶ Lze v nich vypožorovat, jak Lucilius hledal metrum, které by nejvíce odpovídalo jeho námětům. Logicky začal trochejským septenárem, jenž se nejvíce podobal mluvené řeči,³⁹⁷ pak přidal metrum vyskytující se v dramatech – jambický senár, až nakonec celou XXX. knihu složil metrem, u něhož už zůstal – daktylským hexametrem. Z tohoto hlediska je třeba ponechat stranou knihy XXII–XXV, které byly, jak se zdá, psány elegickým distichem, a jejichž náměty pravděpodobně ne-

390 SCHOLZ, UDO W. 2000. Die sermones des Lucilius. In BRAUN, MAXIMILIAN – HALTENHOFF, ANDREAS – MUTSCHLER, FRITZ-HEINER. [eds.]. *MORIBUS ANTIQUIS RES STAT ROMANA. Römische Werte und römische Literatur im 3. und 2. Jh. v Chr.* München – Leipzig: Saur, s. 223.

391 KRENKEL 1970, s. 28 či ADAMIETZ 1986, s. 69.

392 Viz s. 24.

393 KRENKEL 1970, s. 23. Ke stejnému datu se přiklání i RAMAGE – SIGSBEE – FREDERICKS 1974, s. 28.

394 „Moderní“ edice vycházejí z toho, jak Lucilia citují antičtí autoři, u nichž se zlomky jeho díla dochovaly. Tito autoři však měli pravděpodobně k dispozici takovou edici celého Luciliova díla, kterou uspořádali antičtí filologové až po jeho smrti podle meter jednotlivých básní.

395 Blíže k tomuto tématu a době vydání jednotlivých knih srov. např. KRENKEL 1970, s. 24–27.

396 Podrobněji se těmito knihami zabývá CHRISTES 1971 a SCHOLZ 1986a, s. 345–355.

397 „[...] einzig plausible Grund für die Trochäen-Wahl des Lucilius war die Tatsache, daß der trochäische Septenar, der versus quadratus, ein schon seit vorliterarischen Zeiten im Lateinischen eingeübter Vers war, der ‚zu skoptischer, spielbegleitender, kurzum zu jeder Art von leicht formbarer und nur eben nicht ganz prosaischer Stegreifrede‘ taugte.“ (SCHOLZ 2000, s. 221.)

byly satirické. Snad se jednalo o epigramy.³⁹⁸ Je pravděpodobné, že tyto drobné básně sesbírali a do třetího korpusu spojili, snad po Luciliově smrti, jeho přátelé Quintus Laelius Archelaus a Vettius Philocomus.³⁹⁹

Hexametr je metrem knih I–XXI, které lze pokládat za „pravé“, plnohodnotné satiry. Luciliovi se hexametr zalíbil pro jeho témata z každodenního života natolik, že ho používal ve všech svých dalších básních. Je to poněkud paradoxní a možná si Lucilius pro témata svých hovorů záměrně vybral metrum epiky, která vypravovala o bájných hrdinech. Hexametr vypovídal o historii – o té (soudobé) píše i Lucilius.⁴⁰⁰ Sbírka těchto XXI knih byla sestavena chronologicky a vydal ji sám Lucilius.⁴⁰¹

4.2.2.3 Témata

Množství Luciliových námětů je nepřehledné a všechny se vztahují ke každodennosti výše postaveného Římana: Lucilius píše o sobě, o svých přátelích i protivnících, o ženách, sexu, jídle, luxusu, typizovaných postavách (např. gladiátorech, lakomcích, zlodějích), literatuře, gramatice, nemoci, koních, cestování, pověrách atd. Podrobněji se budu dále věnovat těm tématům, která jsou podle mého názoru klíčová pro žánr satiry, tj. těm, která se v žánru vyskytují častěji nebo jsou výjimečná.

4.2.2.3.1 Program

Každý spisovatel, zejména v antice, jejíž literární tvorba byla silně ovlivněna znalostí předchozích prozaiků a básníků, se snaží vymezit vůči okolí a naznačit svému publiku, co od jeho díla může očekávat. Tato otázka je pak mnohem naléhavější u nově vznikajícího žánru, který stávající literární systém obohacuje o nové prvky.

Nejvíce programových prohlášení obsahuje první a poslední kniha první „edice“, tedy kniha XXVI⁴⁰² a XXX. Lucilius nepíše ani pro učence, ani pro nevzdělance,⁴⁰³

398 Např. Lucil. 581–582 K: *Servus neque infidus domino neque inutilis quaquam / Lucili columella hic situs Metrophanes*. (Překlad autorky: „Zde je pochovaný věrný a svému pánu užitečný otrok, opora Lucilia, Metrophanes.“)

399 RAMAGE – SIGSBEE – FREDERICKS 1974, s. 28.

400 SCHOLZ 2000, s. 222, uvádí, že Lucilius při popisování své současnosti využíval parodii, tedy „[...] Spannung zwischen dem Vertrauten und Erwarteten einerseits und andererseits dem nun unerwartet, ja unangemessen Gebotenen sowohl im Inhaltlichen wie auch der sprachlichen Form, macht den Reiz, die Überraschung und da Vergnügen aus [...]“

401 Varro *ling.* 5, 3: *Lucilius suorum unius et viginti librorum initium fecit hoc [...]* (Překlad autorky: „Lucilius začíná sbírku svých 21 knih takto [...]“)

402 Velmi podrobně knihu rozebírá CHRISTES 1971 (i knihu XXX); SCHOLZ 1986a, s. 345–355, a VRUGT-LENTZ, J. TER. 1966. Lucili ritu. *Mnemosyne*, 19, s. 349–358.

403 Lucil. 591–593 K: *[...] <ab indoctissimis> / nec doctissimis <legi me>; Man<ium Manil>ium / Persium<ve> haec legere nolo, Iunium Congum volo*. (Překlad autorky: „Že mě nemají číst ani nevzdělání, ani vzdělání; nechci, aby tohle četl Manius Manilius a Persius, chci, aby to četl Iunius Congus.“)

chce si vydobýt své místo na slunci,⁴⁰⁴ a přitom se objevuje topos, jehož prostřednictvím autor sebe a svou tvorbu záměrně podceňuje: „*quis leget haec?*“ *min tu istud ais? nemo, hercule.* „*nemo?*“⁴⁰⁵ [...] *evadat saltem aliquid aliqua, quod conatus sum.*⁴⁰⁶

Vyznává, že píše ze srdce, upřímně *cordipugis versibus*,⁴⁰⁷ *rem, populi salute et fictis versibus Lucilius / quibus potest, impertit, totumque hoc studiose et sedulo*,⁴⁰⁸ [...] *ego ubi quem ex praecordiis / ecfero versum [...]*⁴⁰⁹

4.2.2.3.2 Kritika⁴¹⁰

Snad největším tématem Luciliových satir je kritika, která si bere na mušku společnost, v níž autor žije. Lucilius vnesl do svého díla záměrnou, adresnou, útočnou a nevybíravou kritiku dobové společnosti. Zejména útoky na konkrétní adresáty⁴¹¹ jsou pro Lucilia typické. Většinou se jedná o jeho současníky, a to především politicky či literárně činné osoby. V menší míře kritizuje i obecné lidské typy, např. lakomce,⁴¹² příživníka,⁴¹³ šejdře⁴¹⁴ či zloděje.⁴¹⁵

Lucil. 594 K: *Persium non curo legere, / hic fuit enim, ut noramus, omnium fere nostrorum hominum / doctissimus, / Laelium Decimum volo / quem cognovimus virum bonum et non inlitteratum, sed nihil / ad Persium.* (Překlad autorky: „Nestarám se o to, jestli mě čte Persius / tento byl totiž, jak ho známe, z našich krajanů nejučenější/, chci, aby mě četl Decimus Laelius /toho známe jako statečného a velmi vzdělaného muže, kterého však nemůžeme srovnávat s Persiem/.“)

404 Lucil. 589–590 K: *nunc itidem populo <placere nolo> his cum scriptoribus:/ voluimus capere animum illorum [...]* (Překlad autorky: „Právě tak se nyní nechci společně s těmito spisovateli zalíbit lidu; chtěl jsem zaujmout jeho duši [...].“)

405 Lucil. 2 K. Překlad autorky: „Kdo bude tohle číst? To se mě ptáš? Nikdo, proboha. ‚Nikdo?‘“

406 Lucil. 625 K. Překlad autorky: „[...] ať vyjde aspoň někdy něco, o co jsem se pokusil.“

407 Lucil. 976 K. Překlad autorky: „Se srdcem bijícím verši.“

408 Lucil. 735–736 K. Překlad autorky: „Lucilius se zasloužil o blaho republiky smyšlenými verši, které napsal, jak jen mohl, pilně a upřímně.“

409 Lucil. 626–627 K. Překlad autorky: „[...] Já když ze srdce vynáším nějaký verš [...].“

410 Relativně nové přehledné shrnutí podal ve svém článku CLASSEN, CARL JOACHIM. 1996. Grundlagen und Absicht der Kritik des Lucilius. In KLODT, CLAUDIA [ed.]. *Satura lanx. Festschrift für W. A. Krenkel zum 70. Geburtstag*, Hildesheim – New York: Georg Olms Verlag, s. 11–28.

411 Dva příklady za všechny:

Lucil. 415–417 K: *Lucius Cotta senex, crassi pater huius, Paceni, / magnus fuit trico nummarius, solvere nulli / Lentus [...]* (Překlad autorky: „Starý Lucius Cotta, otec tohoto tlustocha, Pacenie, byl velký šejdř v peněžních záležitostech, pohotový v tom nikomu neplatit [...].“)

Lucil. 117–118 K: *bronus Noviltanus: dente adverso eminulo hic est / rinoceros velut Aethiopus [...]* (Překlad autorky: „Tlustá huba z Noly: se zubem vyčnívajícím do dálky, vypadá jako etiopský nosorožec [...].“)

Ostatní adresné zlomky s překladem do českého jazyka viz ČÍŽKOVÁ 2008, s. 52–53 a 76–77.

412 Lucil. 246–249 K: *cui neque iumentum est nec servus nec comes ullus: / bulgam, et quidquid habet nummorum, secum habet ipse, / cum bulga cenat, dormit, lavit. omnia in una / sunt homini bulga: bulga haec devincta <la>certo est.* (Překlad autorky: „Ten, který nemá ani dobytek, ani otroka, ani žádného společníka: sám má stále při sobě peněženku a nosí si s sebou všechny peníze. S peněženkou jí, spí, myje se; v jediné peněžence má všechno: tu peněženku má přivázanou k paži.“)

Jednu z nejdůležitějších oblastí Luciliových útoků představuje obecně politika. Lucilius se negativně vymezuje vůči ucházení o úřad (*ambitio*),⁴¹⁶ soudnímu procesu,⁴¹⁷ nepřátelům Scipiona Africana či ruchu na fóru. Následující zlomek ilustruje úpadek římské politiky, vzestup pletichaření, špinavých her; autor zde poukazuje na krizi hodnot.⁴¹⁸

*nunc vero a mani ad noctem, festo atque profesto
totus item pariterque die populusque patresque
iactare indu foro se omnes, decedere nusquam,
uni se atque eidem studio omnes dedere et arti,
verba dare ut caute possint, pugnare dolose,
blanditia certare, „bonum“ simulare „virum“ se,
insidias facere, ut si hostes sint omnibus omnes.*⁴¹⁹

Podle E. Schäfera je život ve městě, potažmo Řím samotný, vlastním námětem satirických básní, neboť všechny satiry, vyjma III. knihy s básní *Iter Siculum*, se mohou odehrávat v hlavním městě republiky.⁴²⁰

413 Lucil. 693 K: *viginti domi an triginta an centum cibidicas alas*. (Překlad autorky: „Zda živíš doma dvacet nebo třicet nebo sto budižkníčemů.“)

414 Lucil. 1298–1299 K: *quidni? et scruta quidem, ut vendat, scrutarius laudat, / praefractam strigilem, soleam, inprobos, dimidiatam*. (Překlad autorky: „Proč ne? I kdejaký vetešník chválí obnošené věci, aby je prodal, rozbité škrabátko, rozpůlený sandál, ten neřád!“)

415 Lucil. 750–751 K: *omnia viscatis manibus leget, <omnia sumet,> / omnia, crede mihi: p res se<cum> auferet omnis*. (Překlad autorky: „Všechno sebere ulepenýma rukama, všechno šlohne, všechno, věš mi: sakryš, stručně – odnese všechno.“)

Lucil. 779 K: *Agite agite fures mendaci argutamini*. (Překlad autorky: „Pohněte, pohněte hbitýma rukama, zloději, žebráci.“)

416 Lucil. 1127–1128 K: *aurum atque ambitio specimen virtutis utrique est / tantum habeas, tantum ipse sies tantique habearis*. (Překlad autorky: „Zlato a ctižádost jsou pro oba vzorem statečnosti; kolik máš, tolik jsi sám a za takového jsi pokládán.“)

Více k *ambitio* viz KÜHNERT, FRIEDMAR. 1966. „Ambitio“ in der römischen Satire. *WZ Rostock*, 4/5, s. 485–487.

417 Podrobně MANTOVANI, DARIO. 2007. Un giudizio capitale nelle satire di Lucilio (vv. 784–790 M. = fr. XXVIII 29 Ch.). *Athenaeum*, 95, s. 561–596.

418 Podrobnou analýzu provedla DEGL' INNOCENTI PIERINI, RITA. 1990. Le battaglie del foro (per l'esegesi e la collocazione dei vv. 1228 ss. M. di Lucilio). *Maia*, 42, s. 249–255.

419 Lucil. 1252–1258 K. Překlad autorky: „Teď však, od rána do noci, o svátcích i v pracovní dny, všechen lid i senátoři, všichni do jednoho chvátají na fórum, nikam neodcházejí, všichni se odevzdali jednomu a témuž úsilí a námaze: aby mohli beztréstně říkat slova, lstivě bojovat, zápatit v lichocení, předstírat dobráky, intrikovat, jako kdyby všichni byli nepřáteli všech.“

420 SCHÄFER, ECKART. 2001. Lucilius und die Stadt Rom. In MANUWALD, GESINE [ed.]. *Der Satiriker Lucilius und seine Zeit*. München: Verlag C. H. Beck, s. 177–187.

Lucilius je ojedinělým zjevem na římské literární scéně také proto, že kritizuje sám sebe.⁴²¹ Vypovídá to nejen o skutečnosti, že si byl vědom, že jeho dílo nezbudí u kritizovaných nadšení,⁴²² ale i o tom, jak pevnou pozici musel mít a jak si byl sám sebou jistý. Rozhodně to svědčí o jeho velkém sebevědomí. Proto se zdá být úsměvnou historka, podle níž se měl Lucilius soudit s komickým básníkem, který ho urazil na jevišti.⁴²³

Velkou skupinu představují zlomky s literární tematikou, které – kromě vážných zamyšlení nad literárněkritickou problematikou,⁴²⁴ ortografií⁴²⁵ a terminologií (*poema* a *poesis*)⁴²⁶ – obsahují také rezolutní vymezení vůči komedii,⁴²⁷ tragédii,

421 Lucil. 597 K: *Facile deridemur; scimus capital esse irascier.* (Překlad autorky: „Snadno snášíme, že se nám vysmívají; víme, že rozlobit se je hrdelní zločin.“)

Lucil. 608 K: *quidni? Et tu idem inlitteratum me atque idiotam dices.* (Překlad autorky: „Proč ne? Tys mě také nazval nevzdělaným pisálkem.“)

Lucil. 892–893 K, viz pozn. 305.

Lucil. 1095 K: *omnes formonsi, fortes tibi, ego inprobis: esto.* (Překlad autorky: „Pro tebe jsou všichni krásní a bohatí, jen já jsem neřád: dejme tomu.“)

422 Lucil. 623 K: *<nostra> nunc ignobilitas his mirum ac monstrificabile.* (Překlad autorky: „Drsná prostota <mé básně> je pro tyto lidi něco podivného a obudného.“)

423 *Rhet. Her.* 2, 13, 19: *C. Caelius iudex absoluit iniuriarum eum, qui Lucilium poetam in scaena nominatim laeserat.* (Překlad autorky: „Soudce C. Caelius osvobodil bez trestu toho, který na scéně jmenovitě urazil básníka Lucilia.“)

Je možné, že se jednalo o básníka Afrania: „Daß die Komödie gemeint ist, zeigt Cic. *rep.* 4, 11, 13 = Donat. *de com.* 5, 1 (1, 22, 19 Wessn.): *Comoediam esse Cicero ait imitationem vitae, speculum consuetudinis, imaginem veritatis*; p. 23, 1 Wessn.: *Atque esse comoediam cotidianae vitae speculum*; S. Rosc. 16, 47; vgl. *Frg.* 1096. Der Gegner des Lucilius ist also Verfasser von Komödien um 125 v. Chr., mit Lucilius verfeindet (zu *Frg.* 634–35. 964–65), führt einen unsittlichen Lebenswandel (*Frg.* 1104) und benutzt die Prologe zur persönlichen Polemik (*Frg.* 1092; vgl. zu *Frg.* 634–35): Alles weist auf Afranius.“ (KRENKEL 1970, s. 591 a 593.)

424 Více viz: FANTHAM 1990, s. 220–227; KRENKEL, WERNER. 1957/8. Zur literarischen Kritik bei Lucilius. *WZ Rostock*, 2, s. 249–282; RONCONI 1963, s. 515–525; SCHMIDT, ERNST A. 1977. Lucilius kritisiert Ennius und andere Dichter. Zu Lucilius fr. 148 Marx. *MH*, 34, s. 122–129.

425 Např. Lucil. 344–348 K: *‘a’ primum est, hinc incipiam, et quae nomina ab hoc sunt [...] / deinde- / ‘aa’ primum longa, ‘a’ brevis syllaba; nos tamen unum / hoc faciemus et uno eodemque ut dicimus pacto / scribemus pacem Pacideianum, aridum, acetum, / Αρεε Αρεε Graeci ut faciunt.* (Překlad autorky: „A’ je první, od něj začnu a od těch jmen, která jím začínají [...] Nejprve ‘aa’ pro dlouhou, ‘a’ pro krátkou slabiku; my však z toho učiníme jedno [písmeno], a jak řikáme, shodně budeme psát ‘pacem Pacideianum, aridum, acetum, jako Řekové Ares, Ares.’“)

Lucil. 353–357 K: *Iam ‘pueri venere’, ‘e’ postremum facito atque ‘i’ / ut ‘pueri plures fiant; ‘i’ si facis solum, / ‘pupilli pueri Lucili’, hoc unius fiet. / ‘Mendaci’ ‘furique’ addes, ‘e’, cum dare furei / iusseris.* (Překlad autorky: „Dále ke slově ‘chlapci přišli’ dej nakonec ‘e’ a ‘i’, aby bylo chlapců víc. Když tam dáš samotné ‘i’, ‘pupilli pueri Lucili’, bude to jen jeden [gen. sg.]. Přidej ‘e’ k ‘mendaci a furi’, pokud to přikážeš dát zloději.“)

Lucil. 372–373 K: *atque, ‘accurrere’ scribas / ‘d’ ne an, ‘c’ non est quod quaeras eque labores.* (Překlad autorky: „Není třeba, aby ses ptal nebo se trápil, zda máš psát ‘accurrere’ s ‘d’ nebo ‘c’.“)

426 Lucil. 376–385 K, viz pozn. 317.

427 W. Krenkel považuje za fragmenty, které jsou zaměřeny proti Afraniově, tyto: Lucil. 1106 K: *sicuti te, qui ea, quae speciem vitae esse putamus.* (Překlad autorky: „Tak jako ty, který to, co pokládáme za životní vzor.“) Lucil. 634–635 K, viz pozn. 444. Lucil. 1104 K: *quem sumptum facis in lustris*

eposu⁴²⁸ a přehnanému používání řeckých slov. Nejvíce kritizuje tragické básníky, zejména Accia a Pacuvia.⁴²⁹ Vadí mu jejich styl, formální výstavba dramatu, ztvárnění scény, vedení argumentace, zobrazování vzdálené reality, působení na publikum, básnický záměr.⁴³⁰ Lucilius se tradičně brání nařčení z toho, že nechce psát „velkou“ literaturu. Na svou obranu uvádí, že by rád čerpal z pramene Múz,⁴³¹ že měl v úmyslu psát i epiku.⁴³² Co se týče vážné poezie, vymezuje se vůči ní, resp. vůči Enniovi,⁴³³ jehož dílo *Annales* paroduje v básni *Concilium deorum*.⁴³⁴ Ennia sice kritizuje kvůli nevytříbenosti a nedokonalé formální propracovanosti veršů, ale na druhou stranu ho obdivuje pro jeho schopnost přiblížit se monumentalitě Homérova stylu.⁴³⁵ Další oblastí, na kterou se Lucilius kriticky zaměřuje, je přehnané používání řeckých slov⁴³⁶ a přílišné přejímání řeckých způsobů⁴³⁷ – afektované

circum oppida lustrans. (Překlad autorky: „Jaké máš výdaje v nevěstincích, když obcházíš kolem cirku a stájí.“) Lucil. 1092 K: *summatim tamen experiar rescribere paucis*. (Překlad autorky: „Přece se pokusím přehledně odespsat několika slovy.“)

428 Lucil. 482–485 K: *Multa homines portenta in Homeri versibus ficta / monstra putant; quorum in primis Polyphemus ducentos / Cyclops longus pedes; et porro huic maius bacillum / quam malus navi in corbita maximus ullast*. (Překlad autorky: „Lidé se domnívají, že mnohé zjevy v Homérových verších jsou vymyšlené nestvůry; z nich především kyklop Polyfémus vysoký 200 stop; a potom jeho hůlka větší než největší stěžeň nějaké nákladní lodě.“)

429 Lucil. 604 K: *nisi portenta anguisque volucris ac pinnatos scribitis*. (Překlad autorky: „Ledaže píšete o obludách a okřídlených létajících hadech.“)

Lucil. 747 K: *quare pro facie, pro statura Accius [...]* (Překlad autorky: „Proto Accius, odpovídající svému vzhledu a postavě [...]“)

Lucil. 844 K, viz pozn. 338.

Lucil. 1068 K: *cui sua committunt mortali claustra Camenae*. (Překlad autorky: „Kterému smrtelníku svěří Múzy své klíče.“)

430 Podrobně viz MANUWALD, GESINE. 2001. Lucilius und die Tragödie. In MANUWALD, GESINE [ed.]. *Der Satiriker Lucilius und seine Zeit*. München: Verlag C. H. Beck, s. 151–165.

431 Lucil. 1064 K: *quantum haurire animus Musarum e fontibus gestit*. (Překlad autorky: „Jak moc touží duše čerpat z pramenů Múz.“)

432 Lucil. 1065; 1066; 1067 K: *haec virtutis tuae <c>artis monumenta locantur; et virtute tua et claris conducere cartis; et te his versibus interea contentus teneto*. (Překlad autorky: „Tyto vzpomínky na tvou statečnost budou umístěny na těchto stránkách“; „tvé statečnosti a slavným spisům přísluší“; „a zatím se spokoj s těmito verši.“)

433 Podrobně CHRISTES, JOHANNES. 2001. Lucilius und das Epos. In MANUWALD, GESINE [ed.]. *Der Satiriker Lucilius und seine Zeit*. München: Verlag C. H. Beck, s. 51–62.

434 Podrobněji viz WASZINK, J. H. 1957. Zur ersten Satire des Lucilius. *WS*, 70, s. 322–328. RICHTER 1962, s. 307–309.

435 RONCONI 1963, s. 522–524.

436 Lucil. 16–17 K: *porro, clinopodas, lychnos que ut diximus semnos / ante pedes lecti atque lucernas [...]* (Překlad autorky: „Dále jsme vznešeně říkali ‚klinopodas‘ a ‚lychnos‘ tomu, čemu dříve ‚nohy postelet‘ a ‚lampy‘ [...]“)

Lucil. 18 K: *[...] arutaenae que, inquit, aquales*. (Překlad autorky: „[...] a říká, že ‚aruténa‘ je ‚vědro‘.“)

437 Lucil. 89–95 K: *Graecum te, Albu, quam Romanum atque Sabinum / municipem Ponti, Tritani, centurionum, / praeclarorum hominum ac primorum signiferumque, / maluisti dici. Graece ergo praetor Athenis, / id quod maluisti, te, cum ad me accedis, saluto: / „chaere“, inquam, „Tite“. Lictores, turma omnis chorusque: /*

vyjadřování, jež se v jeho době stalo jakousi módou.⁴³⁸ Sám pak řecká slova používá, nicméně vždy záměrně.⁴³⁹ Dá se říci, že co se týče literatury, kritizuje Lucilius to, co je v rozporu s realitou.

K ženám obecně nemá Lucilius moc dobrý vztah. Velebí minulost, kdy ženy zpracovávaly vlnu,⁴⁴⁰ ale na svých současnicích nenechává nit suchou,⁴⁴¹ nedochoval se jediný zlomek, v němž by se o ženách vyjadřoval pochvalně.⁴⁴² Humorně působí fragment, v němž zároveň s kritikou žen z vyšší společnosti figuruje i kritika eposu.⁴⁴³ Nejznámější Luciliovou básní tohoto „genderového okruhu“ je jeho

„*chare, Tite. Hinc hostis mi Albucius, hinc inimicus.* (Překlad autorky: „Chtěl bys být, Albuacie, raději nazýván Řekem než Římanem, Sabinem, krajanem z kapitánů Pontu, Tritanu, přeslavných, znamenitých lidí a vlajkonošů. Proto tě zdravím, jak jsi chtěl. Já, prétor v řeckých Athénách, když mě potkáš, řeknu: ‚Chaire Tite.‘ Liktoři i celý můj doprovod řeknou jako sbor: ‚Chaire, Tite.‘ Od té doby mě Albucius nemá rád, od té doby je mým nepřitelem.“)

438 Více viz BAIER, THOMAS. 2001. Lucilius und die griechischen Wörter. In MANUWALD, GESINE [ed.]. *Der Satiriker Lucilius und seine Zeit*. München: Verlag C. H. Beck, s. 37–50.

439 BAIER 2001, s. 49.

RASCHKE, WENDY J. 1990. The Virtue of Lucilius. *Latomus*, 49, s. 355: „[...] an interest in Greek culture is widespread and desirable, but only admissible if it does not result in the undermining of traditional Roman values and the *mos maiorum*.“

440 Lucil. 243–244 K: „*Chauno meno*“ *inquit balba, sororem / lanificam dici siccam atque abstemiam ubi audit.* (Překlad autorky: „‚Mně je vše přístupné,‘ říká koktavá [žena], jakmile slyší, že sestra je přadlenou vlny, prostou a střídmou.“)

Lucil. 638 K: *cribrum, incerniculum, lucernam, laterem in telam licium.* (Překlad autorky: „[Dříve si žena přála] síto, řešeto, lampu, závaží na tkalcovský stav a osnovní nit.“)

441 Lucil. 502–503 K: *cum tecum est, quidvis satis est; visuri alieni / sint homines, spiram, pallas, redimicula promit.* (Překlad autorky: „Když je s tebou, cokoli postačí; když ji mají vidět cizí muži, předvádí falešné copy, nejlepší kabát a stužky.“)

Lucil. 639–640 K: *depoclassere aliqua sperans me ac deargentassere, / decalauticare, eburno speculo despeculassere.* (Překlad autorky: „Nějaká [žena] věří, že utratím peníze za pohár, stříbro, šátek, zrcadlo ze slonoviny.“)

Lucil. 1007–1008; 1009; 1010; 1011 K: *aut cum iter est aliquo et causam commenta viai / aut apud aurificem, ad matrem, cognatam, ad amicam; aut operatum aliquo in celebri cum aequalibus fano; lana, opus omne perit: pallor tiniae omnia caedunt; iuratum se uni, cui sit data deque dicata.* (Překlad autorky: „Nebo když si vymyslí, že je někam cesta a důvod jít ven, buď ke zlatníkovi, k matce, příbuzné, k přítelkyni“; „nebo vykonat s jí podobnými obětí v nějakém předlidském chrámu“; „vlna, všechna její práce bere za své: plesnivina a šatní moli vše ničí“; „přisáhá, že tomu jedinému, kterému byla dána a přislíbena.“)

442 Ženy jako *dulce malum* viz KORZENIEWSKI, DIETMAR. 1976. *Dulce Malum. Ein unbeachtetes Sprichwort und das Lucilius-Fragment 1097M. Gymnasium*, 83, s. 289–294.

443 Lucil. 541–547 K: *num censes calliplocamon callisphyron ulla / non licitum esse uterum atque etiam inguina tangere mammis, / conpernem aut varam fuisse Amphitryonis acoetin / Alcmenam atque alias, <He>lenam ipsam denique – nolo / dicere: tute vide atque disyllabon elige quodvis- / <κου>ρην eupatereiam aliquam rem insignem habuisse, / verrucam, naevum, punctum, dentem eminulum unum?* (Překlad autorky: „Myslíš si snad, že se prsa ženy s krásnými kadeřemi a nádhernými kotníky nemohou dotýkat jejího břicha a klína; že Amfitryónova žena Alkméné neměla nohy do X nebo do O a ostatní, dokonce i samotná Helena – ne, to nechci říct; podívej se na to sám a vyber jakékoli dvojslabičné slovo – že dívka zplozená urozeným otcem by nebyla ničím nápadná – neměla bradavici, mateřské znaménko, dolíček, jeden malý vyčnívající zoubek?“)

satira na manželství, která je namířena proti Q. Metellovi Macedonicovi, jenž chtěl uzákonit, aby se Římané ženili za účelem plazení dětí.⁴⁴⁴

Jedno z nejnepřítějších témat satiry vůbec představuje jídlo. „Eating is perfect for satire; utterly trivial yet the place where class, social codes, and personal habits come under scrutiny. [...] issues of ‚taste‘ (*sapio*), discrimination, distinction, propriety, the limits of meagerness and excess become primary.“⁴⁴⁵ Luciliova kritika luxusních pochoutek dokládá, jak se během 2. století př. n. l. změnila společnost, resp. jak moc zbohatla nobilita, která si mohla dovolit zaplatit horentní sumy za jídlo,⁴⁴⁶ jež nebylo v podstatě ničím jiným než důkazem, jak se mají dobře a co všechno si mohou dovolit.⁴⁴⁷ Dokládá to i zákon proti luxusu, který se toto počínání snažil ovlivnit. Někdy se žádost po dobrém bydle změnila až v posedlost a člověk

444 Lucil. 634–635 K: *Homines ipsi hanc sibi molestiam ultro atque aerumnam offerunt; / ducunt uxores, producunt quibus haec faciunt liberos.* (Překlad autorky: „Sami muži si způsobují tuhle mrzutost, ba přímo trápení; berou si ženy a přivádějí na svět děti, kvůli kterým to všechno podstupují.“)

Lucil. 643 K: *quapropter deliro et cupidi officium fungor liberum.* (Překlad autorky: „Proto jsem bláznivý a plním povinnost toho, kdo touží po dětech.“)

BERGER, ADOLF. 1946. Note on Gellius, N. A., I, 6. *AJPh*, 67, s. 320–328, uvažuje o manželství jako o instituci nezbytné k posílení státu.

GEORGE, DAVID B. 1988. Lucilius 676M, Metellus, and His *Munus*. *CJ*, 83, s. 298–300, navrhuje dvě možná čtení slova *munus* s významem ‚hra‘: „Prchal jsem z Říma před gladiátorskými hrami“ či ‚povinnost‘: „před povinnostmi oženil se a plodit děti“. Jedná se o zlomek 631–632 K: *rediisse ac repedasse, ut Romam vitet, / gladiatoribus [...] / Sanctum ego a Metellorum <Anxur> iam / repedabam munere.* (Překlad autorky: „Prchal jsem z Říma před dary Metellů [...] Kvůli darům Metellů jsem se teď stáhl do posvátného Anxuru.“)

HELDMANN, KONRAD. 1979. Zur Ehesatire des Lucilius. *Hermes*, 107, s. 339–344, verš (Lucil. 634–635 K) dopodrobna rozebírá a navrhuje, že se zčásti jedná o povzdech na adresu bohů, kteří to dopustili. Odpovídá však jen, že lidé si mohou za své starosti sami, že si sami utvářejí svůj život – žení se při plném vědomí, a nemají tedy právo obviňovat bohy a osud.

445 HOOLEY 2007, s. 21.

446 Lucil. 448–449 K: *hoc fit idem in cena; dabis ostrea milibus nummum / empta [...] (Překlad autorky: „Totéž se stává při večeři; budeš podávat ústřice koupené za tisíce sesterců [...]“)*

447 Např. Lucil. 53–54 K: *ad cenam adducam, et primum hisce abdomina tunni / advenientibus prava dabo cephalaeaque acarnae.* (Překlad autorky: „Přivedu [je] k večeři, dám příchozím nejprve břicha tuňáků, každému jedno, a kousek hlavy mořského okouna.“)

Lucil. 55 K: *occidunt, Lupe, saperdae te et iura siluri.* (Překlad autorky: „Lupe, sardinky a sledová omáčka tě zahubí.“) V tomto zlomku se objevují hned dvě dvojsmyslná slova: *Lupus* (vlastní jméno a název pro mořského okouna) a *iura* (právo a omáčka).

Lucil. 1193–95 K: *ingere praeterea, adferri quod quisque volebat. / illum sumina ducebant atque altitium lanx, / hunc pontes Tiberinus duo inter captus catillo.* (Překlad autorky: „Kromě toho připravit a přinést, co kdo chtěl; onoho uspokojil vepřový buček a mísa naplněná vykrmenou drůbeží, druhého vyhlášená ryba z Tiberu, chycená mezi dvěma mosty.“)

Lucil. 1294 K: *quem praeclearus helops, quem Aegypto sargus movebit.* (Překlad autorky: „Kterého pohání vyhlášený jeseter nebo cejn z Egypta.“)

Lucil. 1305 K: *quod sumptum atque epulas victu praeponis honesto.* (Překlad autorky: „Protože dáváš přednost utrácení a hodování před počestným životem.“)

Dalším předmětem kritiky je luxusní zboží, např.: Lucil. 14 K: *praetextae ac tunicae: Lydorum opus sordidu<lu>m omne.* (Překlad autorky: „Praetexty a tuniky, všechno špinavá lýdská práce“) či Lucil. 257

je schopen jí vše obětovat.⁴⁴⁸ Kromě bohatých hostin⁴⁴⁹ kritizuje Lucilius i hostinu, která je příliš skromná.⁴⁵⁰ Krásným příkladem vzájemného mísení různých námětů je zlomek, v němž se mluví o Laeliuvi, šťovíku i nenažrancích:

*o lapathe, ut iactare, nec es satis cognitus qui sis.
in quo Laelius clamores sophos ille solebat
edere, compellans gumias ex ordine nostros
„o Publi, o gurges Galloni, es homo miser“, inquit,
„cenasti in vita numquam bene, cum omnia in ista
consumis squilla atque acupensere cum decimano.“
[...] bene cocto et
condito, sermone bono et, si quaeris, libenter.⁴⁵¹*

4.2.2.3.3 Virtus fragment

Nelze nezmínit nejdelší zachovaný fragment z Luciliovy tvorby, který pojednává o *virtus*.⁴⁵² Je chápán především jako definice *virtus* a je často dáván do souvislosti

K: *pluma atque amphitapoe et si aliud quid deliciarum*. (Překlad autorky: „Prachový polštář a oboustranně uzlíkatá příkrývka a vše ostatní, co je přepychové.“)

448 Lucil. 177 K: *[...] qui edit se hic comedit me*. (Překlad autorky: „[...] ten, který snědl sebe, hltá teď mě.“)

Lucil. 1053 K: *conficit ipse comestque*. (Překlad autorky: „Tráví a hltá sám sebe.“)

449 K hostinám u Lucilia viz SHERO, L. R. 1929. Lucilius's cena rustica. *AJPh*, 50/1, s. 64–70; Süss, WILHELM. 1927. Zu Lucilius. *Hermes*, 62, s. 342–356, kde se Luciliova hostina srovnává s Horatiovou a Petroniovou.

450 Lucil. 132; 133; 134–135 K: *ostrea nulla fuit, non purpura, nulla peloris; asparagi nulli [...]; [...] nam mel regionibus illis / incrustatus calix, ruta caulis habetur*. (Překlad autorky: „Nebyla [tam] žádná ústřice, žádný nachovec, žádná škeble; žádný chřest; [...] neboť v těch krajinách je za sladkost považován pohár potažený vrstvou špíny a lodyha routy.“)

451 Lucil. 1130–1137 K. Překlad autorky: „Ó šťovíku, jak se o tobě mluví, aniž je dostatečně známo, jaký jsi! Moudrý Laelius měl ve zvyku tě jíst a opěvovat, když nás jednoho po druhém plínil coby labužníky. ‚Ó Pulie, ó nenažranče Gallone, jsi ubožák!‘ říká. ‚Nikdy v životě jsi nejedl dobře, když všechno promarníš na tyhle kraby a obrovského jesetera.‘ [...] s dobře uvařeným a okořeněným jídlem, dobrou konverzací, opravdu s ochotou.“

452 Lucil. 1342–1354 K: *Virtus, Albine, est, pretium persolvere verum / quis in versamur, quis vivimus rebus, potesse, / virtus est homini scire id quod quaeque habeat res, / virtus, scire, homini rectum, utile quid sit, honestum, / quae bona, quae mala item, quid inutile, turpe, inhonestum; / virtus, quaerendae finem re scire modumque, / virtus, divitiis pretium persolvere posse, / virtus, id dare quod re ipsa debetur honori, / hostem esse atque inimicum hominum morumque malorum, / contra defensorem hominum morumque bonorum, / hos magni facere, his bene velle, his vivere amicum, / commoda praeterea patriam prima putare, deinde parentum, tertia iam postremaque nostra*. (Překlad autorky: „Ctnost, Albine, je moci zaplatit skutečnou cenu za to, čím jsme se zabývali a jak jsme žili; ctnost je pro člověka vědět to, co která věc znamená; ctnost je vědět, co je správné, užitečné a čestné pro člověka a také jaké věci jsou dobré a jaké špatné, co je nepotřebné, špatné, nečestné; ctnost je znát konec a míru při hledání peněz; ctnost je schopnost nahlížet na své bohatství vzhledem k jeho hodnotě; ctnost je dát to, co si vyžaduje sama čest, být nepřítelem a pro-

se stoickým učením a filozofem Panaitiem, který přizpůsobil stoické ideály římským potřebám a realitě.⁴⁵³ W. Raschkeová však navrhuje, že by se mohlo jednat o doklad tehdy módního mluvení o ideálech.⁴⁵⁴ *Virtus* byla spojena s vyššími kruhy římské společnosti. Ty původně směřovaly k tomu, aby uspěly ve veřejném životě a získaly si slávu svými činy, to vše ve prospěch republiky.⁴⁵⁵ Zbohatnutí Říma během 2. století př. n. l. vedlo k tomu, že peníze začaly ve větší míře ovlivňovat veřejný život nejen v Římě, ale také v nově vznikajících provinciích, a to zejména tak, že je jedinci využívali ve vlastní prospěch, nikoli ve prospěch celku.⁴⁵⁶ W. Raschkeová ukazuje, že „the choice of vocabulary has a strongly political tone and such antithetical terms as *utile/inutile, honestum/turpe, bona/mala* bring us close to the factionalism of Republican Rome“.⁴⁵⁷ Naopak W. Görler má za to, že Lucilius mluví sám za sebe a že se jedná o kus satirické básně zajímavé tím, že reflektuje dobovou filozofickou debatu.⁴⁵⁸ Je také možné, že fragment vyzníval ironicky.⁴⁵⁹

S filozofií souvisí moralizování, které někteří autoři považují za další typický rys satiry. Má se jednat zejména o pokus učinit prostřednictvím svých básní společnost lepší. Lucilius si podle W. Richtera nárokuje právo pranýřovat hříchy a falešné ambice svých současníků, a nutit je tak, aby se změnil: „So wird für ihn das Aussprechen der Wahrheit, gerade auch der unerwünschten, ein Akt freundschaftlicher Hilfe, Hilfe nun freilich nicht in einer Notlage von außen, sondern in der permanenten Unzulänglichkeit der Menschen, die eben den Ranzen mit den eigenen Fehlern auf dem Rücken tragen.“⁴⁶⁰ Není třeba se domnívat, že by Lucilius propagoval nějakou filozofickou školu či chtěl napravovat společnost. C. J. Classen v jeho fragmentech sice nachází poměrně silný smysl pro etiku (bez důrazu na konkrétní filozofickou školu): „So setzt er durch seine Zeitkritik nicht nur sittliche Maßstäbe für Dichtgattung, mit der er versucht, die sittlichen Maßstäbe seinen Zeitgenossen und späteren Generationen zu vermitteln [...]“⁴⁶¹ nicméně je patrné, že Luciliovým primárním zájmem nebylo „hříchy“ napravovat, ale poukázat na ně.

tivníkem špatných lidí a mravů, a naproti tomu zastáncem dobrých lidí a mravů, těch (posledních) si velmi cenit, přát jim jen dobré, žít s nimi v přátelství, kromě toho myslet v první řadě na zájmy vlastní, pak na zájmy rodičů a až nakonec na zájmy vlastní.“)

453 RASCHKE 1990, s. 352–353.

454 RASCHKE 1987, s. 317–318.

455 RASCHKE 1990, s. 356.

456 Tezi, že jde v tomto fragmentu o bohatství, zastává SCHOLZ 2000, s. 233.

457 RASCHKE 1990, s. 361.

458 GÖRLER, WOLDEMAR. 1984. Zum virtus-fragment des Lucilius (1326 – 1338 Marx) und zur Geschichte der stoischen Güterlehre. *Hermes*, 112, s. 467–468.

459 Důvody viz GRATWICK 1982, s. 163.

460 RICHTER 1962, s. 306–307.

461 CLASSEN 1996, s. 28.

4.2.2.4 Osobitý styl

Lucilius vybočoval z řady předchozích spisovatelů nejen tím, že hodně mluvil o sobě, svých názorech a pocitech, ale také proto, že psaní, popř. učení nebylo jeho povoláním. Nepotřeboval se živit literaturou, tudíž pro něj nebylo stěžejní, aby se jeho tvorba někomu zalíbila natolik, že by ho podporoval pomocí patronátu. Můžeme prostě konstatovat, že se zkrátka rád písemně vyjadřoval o svém okolí.

Píše o společnosti, ve které se pohybuje, i když je dochováno jen překvapivě málo zlomků (kromě cesty na Sicílii), v nichž by hovořil o svých pozemcích, své práci, tedy obecně o tom, co bylo jeho „povoláním“. Psaní tedy pro něj bylo „oddechovou“ činností, kterou provozoval ve svém volném čase. Dochované zlomky ukazují, jaká byla tehdejší společnost očima konzervativního, výše postaveného a zámožného muže, který se však do jisté míry vymykal dobovým měřítkům, protože nepracoval pro blaho státu ani se nechtěl chopit příležitosti, kterou neklidná doba skýtala, ani se stát slavným, ve smyslu využít stát a jeho mechanismy ve svůj prospěch. I když patřil ke Scipionovým přátelům, vyjadřoval své vlastní názory, které souvisely s jeho postavením i „staromilským“ vnímáním. Prosazoval sice *mos maiorum*, stavěl se do role zastávce římanství, ale nebyl zkosnatělý – velmi dobře se vyznal v moderní literatuře i soudobé politice.

Z Luciliova díla výrazně promlouvá jeho osobnost – uplatňuje se v podstatě všude a neváhá stavět do popředí sebe sama, což je pro římskou literaturu do Lucilia něco neobvyklého. S Luciliem se v Římě zrodila osobně laděná báseň.⁴⁶² K. Hařová to pokládá za natolik důležitý zvrat v dějinách literatury, že se odvažuje navrhnout změnit její klasifikaci, přičemž nová epocha má začínat právě Luciliem jako prvním básníkem, který „ist nicht mehr bereit, seine dichterische Schaffenskraft in den Dienst staatlicher Interessen zu stellen, er identifiziert sich nicht mehr mit der ‚Öffentlichen Sache‘, er ist niemandes Sprachrohr“.⁴⁶³

4.2.3 Žánr satiry

Kým a čím se nechal Lucilius při psaní inspirovat? Je samozřejmé, že jako vzdělaný příslušník nobility měl přehled o řecké literatuře. Nejčastěji se badatelé snaží nalézt spojení (podobně jako u Ennia a jeho díla) mezi Luciliem a Kallimachem.⁴⁶⁴

462 Velmi podrobně, v konfrontaci s Catullem jako prvním básníkem vyjadřujícím své osobní názory, jehož dílo je zachováno, rozebírá osobně laděnou báseň (*Persönlichkeitsdichtung*) a okolností (zvláště politicko-společenskou situaci) jejího vzniku HAB 2007.

463 HAB 2007, s. 235.

464 Zastáncem těsného spojení mezi Luciliem a Kallimachem je PUELMA 1949. K ovlivnění helénismem se vyjadřuje také BAGORDO, ANDREAS. 2001. Lucilius und Kallimachos. In MANUWALD, GESINE [ed.]. *Der Satiriker Lucilius und seine Zeit*. München: Verlag C. H. Beck, s. 24–36, který Puelmovy závěry vyvrací.

Vztah mezi Kallimachem, Luciliem a Horatiem vidí také R. Scodelová, která se ve svém článku snaží osvětlit Horatiovo pojetí satiry v závislosti na těchto dvou literátech a uvádí, že „Horace was constantly determined to emphasize his independence, but although *nullius addictus iurare in verba magistri*, and consistently scornful of those who were mere followers – thus placing himself firmly on the side of basic Callimachean principles – he implies that the true carrier of a tradition is not the slavish imitator but the poet who adapts his master in the same spirit in which the master adapted his own predecessors“.⁴⁶⁵ V potaz se musí vzít i Archilochos a jeho jamb, stará řecká komedie a diatriba, o nichž jsem psala v předešlé kapitole. Co se týče římského prostředí, je pravděpodobné, že kromě fescennijských veršů a triumfálních průvodů byl Lucilius inspirován i prozaickými spisy (hlavně autobiografickými žánry či listy)⁴⁶⁶ a Enniem.

Jsou autoři, kteří předpokládají velký vliv Ennia na Lucilia,⁴⁶⁷ ale rozdíl mezi jejich tvorbou (do té míry, do jaké je lze vzhledem k fragmentárnímu dochování posoudit) jsou tak markantní, že vidět v Luciliově Enniova nástupce je velmi sporné. U. Scholz, který se pokusil rekonstruovat Varronův spis *De compositione saturarum*, předkládá tezi, že už Varro důkladně rozlišoval mezi Enniovou a Pacuviovou saturou, která byla sbírkou rozmanitých básní (*poemata*), na jedné straně, a jednotně psanou *poesis Luciliana* na straně druhé.⁴⁶⁸ Je jisté, že Lucilius Ennia důkladně znal a stejně jako ostatní vzdělání Římané na něj pohlížel jako na významnou osobnost římské kulturní scény, která se proslavila díky svému nadání.⁴⁶⁹ Na druhou stranu neváhal Ennia kritizovat,⁴⁷⁰ Enniovy chyby však vnímá jako záležitost doby (podobně Horatius o Luciliově). Rozdíly jsou patrné i v přístupu obou básníků k jejich vlastním dílům. Ennius chce i u svých menších prací dostat požadavkům vyšší poezie, ví, že je v psaní dobrý, kdežto Lucilius nemá žádné básnické nároky, jeho dílo vychází z jeho sebeuvědomění.⁴⁷¹ Zdá se, že Lucilius nechce navázat na Enniovu sbírku *Satura(e)*, ať už jako pokračovatel, či vylepšovatel.⁴⁷²

465 SCODEL, RUTH. 1987. Horace, Lucilius and Callimachean Polemic. *HSPH*, 91, s. 214–215.

466 Výčet udává HAB 2007, s. 50–51.

467 „Nach den Worten des Horaz [Sat. I, 10, 53ff.] hat Lucilius dem Ennius gegenüber genau so handelt, wie sich Horaz selbst zu Lucilius stellt: er tadelt seinen Vorgänger, bezeichnet sich aber doch als *inventore minor* (48). Auch Lucilius erkennt die Überlegenheit des Ennius an (*maiore!*), obwohl er ihn kritisiert [...]“ (SUERBAUM 1968, 339.)

468 SCHOLZ 1986a, s. 363.

469 Viz pozn. 317, v níž Lucilius přirovnává Enniovy *Anály* k Homérově *Íliadě*.

470 Podrobněji o Luciliově vztahu k eposu a Enniovi viz CHRISTES, JOHANNES. 2001. Lucilius und das Epos. In MANUWALD, GESINE [ed.]. *Der Satiriker Lucilius und seine Zeit*. München: Verlag C. H. Beck, s. 51–62.

471 HAB 2007, s. 50.

472 SCHOLZ 2000, s. 221.

Je jisté, že Lucilius se může pokládat za zakladatele žánru především proto, že Horatius napsal (samozřejmě s novým přístupem) podobné dílo, v němž označil Lucilia za svého předchůdce.⁴⁷³

4.3 Shrnutí

Lucilius je prvním satirikem – dokládají to jeho nástupci tím, jak se vůči němu vymezují. Ve své tvorbě si počíná novátorsky, zkouší, co by se nejvíc hodilo k popisu věci, které viděl kolem sebe. Píše z vlastní vnitřní potřeby, navíc ho pravděpodobně žene touha kriticky se vyjadřovat o svém okolí. Svou pozici publiku nijak násilně nevnučuje. S Luciliem se v Římě rodí osobně laděná báseň.

Je s podivem, že se Lucilius vzdává politické kariéry a zároveň nechce vědomě budovat tu literární. Spokojí se s tím, že jako majitel rozsáhlých pozemků se díky svému postavení může vyjadřovat vůči zbytku společnosti otevřeně a svobodně. To vše ovšem s vědomím, že je Říman a jako takový by se měl chovat.

Luciliovy satiry jsou překvapivě všeobecné a neobsahují velké ideje. Lucilius nemluví (alespoň v dochovaném materiálu) mnoho o svém povolání, tedy o správě pozemků a nemovitostí, ani o závažných politických událostech své doby, tj. o pozemkových reformách bratří Gracchů či Mariově vojenské reformě.⁴⁷⁴ Luciliovo dílo se setkalo s velkou odezvou, neboť nutilo okruh svých čtenářů, kteří patřili obecně k nobiletě, aby se vůči němu vymezili – aby se jím bavili, zamýšleli se nad ním, nebo pobuřovali.

S Luciliem vzniká svébytný žánr, a je to právě otevřená kritika, která představuje jeden ze základních stavebních kamenů tohoto nového literárního útvaru. Pro Lucilia jsou typické osobní invektivy, které ovšem v žánru římské satiry s jeho osobou končí, protože po něm už nepanovalo takové společenské klima, které by tento druh útoků na konkrétní žijící osobnosti dovolovalo. Naopak v dnešní době je osobní invektiva jedním z charakteristických rysů satiry, resp. satirických tendencí v různých žánrech. Další základní charakteristikou žánru je hexametrum, které si Lucilius po období experimentování zvolil. S Luciliem také vstupuje na scénu básník, který se nedrží v pozadí, popř. si nemyslí, že by byl hoděn chvály, ale jde s kůží na trh, dává všanc sebe sama i své názory. Osobní výpověď se pro něj stala obsahem i cílem díla, byla to jeho osoba, jeho zážitky, jeho pohled na svět, jeho mínění.⁴⁷⁵

473 Podrobně se tomuto vymezení vůči zakladateli žánru budu věnovat v kapitole 5 Římská satira.

474 GRATWICK 1982, s. 164, z toho usuzuje, že jeho dílo „were not the satire of a social reformer with a consistent standpoint and a long-term plan“.

475 HАВ 2007, s. 50.

5 ŘÍMSKÁ SATIRA

5.1 Jak je žánr definován

Má práce vychází z teze, že římská satira je žánr. Někteří tvrdí, že satira je vnímána jako žánr pouze proto, že ji lze v rámci literární teorie jen obtížně někam jinam zařadit.⁴⁷⁶ Ch. Witke se vyjadřuje v zásadě v totožném smyslu: „[...] satire is a literary genre which is hard to define to everyone's satisfaction, including that of the satirist himself.“⁴⁷⁷

Satiru pokládám za žánr, který vznikl u Římanů, i když v něm lze nepochybně vysledovat odkazy k řeckým literárním formám, které mu předcházely. Známý Quintilianův výrok *satura quidem tota nostra est, in qua primus insignem laudem adeptus Lucilius quosdam ita dedit os sibi adhuc habet amatores, ut eum non eiusdem modo operis auctoribus, sed omnibus poetis praeferre non dubitent*⁴⁷⁸ tak lze vnímat jako vědomé vyjádření toho, že římská satira nemá žádné přímé řecké předchůdce. Quintilianovým výrokem se zabývalo mnoho badatelů. Diskutovalo se o řadě problémů, především o tom, co tím vlastně vzdělaný rétor myslel. Je třeba zdůraznit, že slovo *satura* se zde objevuje v kontextu literárních žánrů, takže je jisté, že Quintilianus míní slovem *satura* žánr. Antický učenec uvádí v citované pasáži literární žánry a jejich hlavní řecké a latinské představitele. Z názorného srovnání jednotlivých žánrů podle jejich představitelů, jež provedl C. A. van Rooy, vyplývá, že v římské li-

476 FREUDENBURG 2001, s. 1.

477 WITKE 1970, s. 1. Podle Ch. Witkeho existují dvě možnosti, jak se o zařazení pokusit, a to zeptat se: Co je satira? Co satira dělá?

478 Quint. *inst.* 10, 1, 93. Překlad: „Satirická poezie je zcela naše; v ní jako první dosáhl znamenitou chválu Lucilius a má ještě dnes tak oddané čitatele, že neváhají stavět ho do výše nejen než autory tohoto druhu, ale než vůbec všechny básníky.“

teratuře nenachází Quintilianus paralelu ke staré komedii a v řecké zase k satíře.⁴⁷⁹ Je nanejvýš zajímavé, že tyto dva žánry k sobě nepřičítal, ačkoli je známo Horatiovo doznání, že se Lucilius nechal starou komedií inspirovat. Jak už bylo řečeno výše,⁴⁸⁰ řecká satira jako žánr neexistovala. I další Quintilianova zmínka dokládá, že satira byla vnímána jako etablovaný žánr, protože ji známý rétor zařadil do výčtu důležitých literárních forem.⁴⁸¹

Dalším autorem, který tuto domněnku potvrzuje, je Diomedes: *satira dicitur carmen apud Romanos nunc quidem maledicum et ad carpenda hominum vitia ar|chaeae comoediae caractere compositum, quale scripserunt Lucilius et Horatius et Persius. Et olim || carmen quod ex variis poematibus constabat satira vocabatur, quale scripserunt Pacuvius et Ennius.*⁴⁸²

5.2 Specifika žánru

Obtíže, spjaté se studiem žánru satiry a jeho specifika, spočívají v tom, že není plně dochován materiál, ze kterého lze vycházet, existují pouze zmínky o autorech satir, o nichž není kromě jména známo cokoli jiného, navíc označení satira se používá jak pro menippskou satiru, tak pro satiru veršovanou i psanou prózou a s určitostí není znám ani význam slova *satura*, ze kterého označení pro tuto literární kategorii vychází. Je nicméně třeba položit si otázku, co spojovalo autory satir a jejich díla. Za římské satiriky jsou obecně považováni Lucilius, Horatius, Persius a Iuvenalis, lehce se přihlíží ještě k Enniovi a k Pacuviovi, z jehož satir se však nic nedochovalo. Co mají tedy tyto spisovatelé společného? S. Fredericks v předmluvě své knihy cituje názor německého badatele, který v jejich dílech žádné společné znaky nenachází: „The German scholar Wilamowitz went to the extreme of suggesting that ‚There really is no Roman satire; there is only Lucilius, Horatius, Persius, Juvenal.‘“⁴⁸³ Toto tvrzení je ovšem poněkud extrémní a uvádím je zde pouze jako příklad toho, v jak velkém rozpětí se názory na římské satiriky pohybuje. Jak už vyplývá z výše uvedených tvrzení o obtížnosti zařazení satiry do literární teorie i o různorodosti jejích autorů, bude poměrně náročné určit hranice žánru.

Za zmínku snad stojí i skutečnost, že patronkou literárního útvaru satiry není žádná z devíti kanonických Múz, což může souviset s tím, že satira jako literární

479 ROOY, C. A. VAN. 1955. Quintilian X, 1, 93 Once More. *Mnemosyne*, 8, s. 308.

480 Viz kapitola 3.1 Řecký svět.

481 Quint. *inst.* 10, 1, 93nn. vyjmenovává tyto literární formy (či pojmenovává jejich tvůrce): *elegia, satira, iambus, lyrici, tragoedia, comoedia, historia, oratores, philosophia*.

482 Diom. 3, 485. Překlad autorky: „Satirou se u Římanů nazývá pomlouvačná báseň, která je zaměřena přinejmenším nyní na kritizování lidských chyb na způsob staré komedie; tu napsali Lucilius, Horatius a Persius. Ale dříve se satirou nazývalo poetické dílo složené z různých básní; to napsali Pacuvius a Ennius.“

483 RAMAGE – SIGSBEE – FREDERICKS 1974, s. 2.

útvár nemá svůj původ v řecké literatuře, v níž Múzy jako řecké bohyně figurují. Podle Horatia má satira (stejně jako román)⁴⁸⁴ Múzu *pedestris*,⁴⁸⁵ což, jak poznamenává K. Freudenburg, „is an oxymoron: muses do not walk, they fly. The idea of poetic prose is equally incongruous, for to make poetry of prose is to destroy all that made it prosaic, the unregulated, free-flowing character that differentiates prose from poetry. Their mixture, then, is odd and impossible [...] a genre that has always prided itself in oxymorons [...]“.⁴⁸⁶

J. Adamietz píše, že „diese Gestalt kam der den Römern eigenen Freude an Spott und Witz, ihrer Empfindlichkeit für moralische Verhaltensweisen und den sozialen und politischen Bedingungen der Zeit, d. h. den lebhaften Auseinandersetzungen um Macht und Einfluß mit ihren persönlichen Anfeindungen, entgegen“.⁴⁸⁷

R. Hooley definuje starověkou satiru takto: „[...] Roman verse satires are hexameter poems composed in a certain conversational register that *generally* turn on some kind of criticism.“⁴⁸⁸ Obecně považuje satiru za jeden z nejzákladnějších stylů lidského vyjádření; satira „is always interesting to us because it is always about us, our habits, our manners, our leaders, our enemies, our sins, our absurdities“.⁴⁸⁹

K. Freudenburg poukazuje na „zvláštní“ náhled na autory satir – pojímá je jako „a separate chapters in a special, generically encoded story of Rome’s lost, and much lionized, Republican identity, an identity that was heavily influenced, and emblemized, by Lucilius“.⁴⁹⁰

F. Mueckeová uvádí, že „Roman satire came into being through the combination of the negative critical element (satire as a suprageneric mode) with a kind of writing determined only by a very loose set of formal and thematic characteristics, a hybridization of genres, essentially a mixture of serious and comic, high and low“.⁴⁹¹

C. A. van Rooy pokládá satiru za „simply a combination – but in sense of an aggregate, for it has no unity of its own – of elements borrowed or adapted from Greek literature (mainly didactic and moralising topics) and elements due to personal achievement“.⁴⁹²

Autoři knihy *Roman satirists and their satire* pokládají za určující žánrové znaky satiry osobnost básníka, rozmanitost, kritiku a neformální hexametru.⁴⁹³

484 KRENKEL 1966, s. 471.

485 Hor. *sat.* 2, 6, 17.

486 FREUDENBURG 1993, s. 183.

487 ADAMIETZ 1986, s. 1.

488 HOOLEY 2007, s. 3.

489 Ibidem, s. 2.

490 FREUDENBURG 2001, s. 3.

491 MUECKE 2005, s. 34.

492 ROOY 1965, s. 43.

493 RAMAGE – SIGSBEE – FREDERICKS 1974, s. 3–4.

Ch. Witke nahlíží na satiru v souvislosti s náboženstvím a filozofií a za velmi typickou charakteristiku považuje její užitečnost; satira nechce jen bavit, chce publiku představit určitý etický kodex, a dát mu tak návod, jak má jednat.⁴⁹⁴ Satirik chce podle něj přesvědčit, a proto je i rétoem. Zaměřuje se na všechny lidi, kteří s ním sdílejí dobu a jazyk, tedy jednu kulturu.⁴⁹⁵ „Satire is a transcript of reality selected by the intellectual and philosophical or religious point of view of the satirist, and at the same time satire is that reality transmitted by imaginative reflection poetically developed.“⁴⁹⁶

C. M. Schlegelová považuje satiru za žánr, který „flirts with verbal violence and his literary-genetic roots in speech genres of attack and coercion (iambic verse and magical incantation) [...] satire is a genre that does harm and makes people afraid [...]“.⁴⁹⁷

V následujících řádcích se pokusím určit, jaké náležitosti má dílo mít, aby ho bylo možno žánrově zařadit jako římskou satiru. Chtěla bych tedy, na základě děl kanonických autorů římské satiry, vytvořit určitý model, podle něhož by mělo být možné tento žánr bezpečně určit.

5.3 Charakteristiky žánru

V rámci této subkapitoly píší o nejdůležitějších charakteristikách žánru satiry. Všechny rysy, jež zde uvádím, jsou pro satiru v jejím raném žánrovém stadiu, které označuji jako římskou satiru, dominantní. Některé konstatní znaky se postupným vývojem žánru do dnešních dob stávají variabilními a zůstávají určujícími právě pro tento (popř. jiný) typ satiry.⁴⁹⁸

5.3.1 Pestrost

Nejvýraznějším rysem satiry, který je zároveň nejvíce určující, stejně jako nejvíce matoucí charakteristikou, je pestrá rozmanitost. Už z názvu žánru – *satira*, který byl vysvětlen v předchozích kapitolách, je patrná široká škála nepřeborných možností, jež žánr svému tvůrci umožňuje. Původně tento termín označoval rozmanitost ve všech oblastech – tématech i formě. Odkazuje tak na původní význam slova

494 WITKE, 1970, s. 2.

495 Ibidem, s. 12.

496 Ibidem, s. 15.

497 SCHLEGEL 2005, s. 4.

498 Nejpatrnější je to v případě metra. Římská satira byla vždy psána hexametrem (s přihlédnutím k Luciliovým raným básním, které jsou psány jinými metry).

a osvětluje, proč si ho pravděpodobně Ennius zvolil za titul své sbírky různých básní. Tento rys rozmanitosti byl dále „usměrňován“ vlastním zaměřením básníka, který se dle své přirozenosti soustřeďoval na témata jemu blízká. Pestrost zůstala satíře do dnešních dob – její náměty reprezentují celou škálu toho, s čím se člověk ve svém životě setkává a co ho trápí, popouzí, rozčiluje, či rozesmává. Jak případně uvádí C. J. Classen, „es war diese *varietas*, die es der Satire erlaubte, Jahrhunderte lang zu überleben bzw. immer neu belebt zu werden“.⁴⁹⁹ Každý autor si podle své vůle vybíral (a dodnes vybírá), o čem bude ve svém díle psát.

5.3.1.1 Témata

Náměty jednotlivých básníků jsou velmi rozmanité. Nejpestřejší škálu témat, do té míry, do jaké to lze z dochovaných zlomků odhadnout, představuje Lucilius. Nejméně pestrý je Persius, jehož šest básní je prodchnuto stoickým učením. Pokusila jsem se najít určitá společná témata, jež se dají nalézt u většiny autorů satir, ne-li u všech z nich. Nejsnáze rozpoznatelným tématem, které je společné všem satirikům bez výjimky a vyskytuje se, kromě Horatia (u něhož se jedná o čtvrtou a desátou satiru z první knihy a první satiru z druhé knihy), v prvních básních jejich sbírek, je literární program jednotlivých autorů. Tomu se věnuji o několik řádků níže, neboť to není ani tak projev rozmanitosti, jako osobnosti básníka.

Typickým námětem satiry je jídlo, respektive hostina ať už opulentní, či skromná. Satirou v souvislosti s jídlem se zabývá kapitola „3 Black Pudding: Roman Satire“ z knihy *The Loaded Table*. Kromě tří hlavních představitelů (Horatius, Persius, Iuvenalis) se v úvodu soustřeďuje na možný původ slova *satura* v prostředí gastronomie a navozuje představu satiry zhmotněné ve vykrmeném těle (s. 124).⁵⁰⁰

Hojné fragmenty jsou dochovány z Luciliova díla – typické je přezíravé *vivite lucrones, comedones, vivite ventris*.⁵⁰¹ V Horatiově díle se nachází popis nejrozličnějších gastronomických lahůdek včetně doporučení, kde na ně pěstovat suroviny,⁵⁰²

499 CLASSEN 1993, s. 266. Zároveň se však domnívá, že *varietas* mohla i za její zánik: „Doch scheint es gerade dieses Element der Uneinheitlichkeit gewesen zu sein, das Fehlen eng gezogener Grenzen und eindeutig festliegender Formen und Ziele, das schließlich das Ende der Satire herbeiführte. Als die Autoren nicht nur die lateinische Sprache zugunsten ihrer jeweiligen Muttersprache aufgaben, sondern auch keinen Grund mehr sahen, auch nur an den losen Zügeln des Genos [...]“ (CLASSEN 1993, s. 267.)

500 GOWERS, EMILY. 1993. *The Loaded Table. Representations of Food in Roman Literature*. Oxford: Clarendon Press, s. 109–219.

501 Lucil. 67 K. Překlad autorky: „Žijte, žroutí, hýřilové, žijte, bachory.“

502 Jako příklad může sloužit kapusta. Hor. sat. 2, 4, 15nn.: *cole suburbano qui siccis crevit in agris / dulcior: inriguo nihil est elutius horto*. (Překlad: „Kapusta na suchých polích, jež vzrostla, je chutnější nežli z předměstí – bez chuti zcela je ze zahrad zavlažovaných.“)

a rad, k čemu se co hodí,⁵⁰³ jak vypadá hostina přiměřená⁵⁰⁴ i přehnaně opulentní u Nasidiena,⁵⁰⁵ jež byla předlohou Petroniovi a jeho snad nejslavnější hostině všech dob nazvané *Cena Trimalchionis*. Zajímavou pochoutku představuje ryba ulovená na zvláštním místě, o níž se mimo Persia zmiňují všichni satirici.⁵⁰⁶ Kromě barvitěho popisu pochoutek jsou občas k dokreslení celé situace připojeny i portréty hostů.⁵⁰⁷

Námětem satir je i obžerství, mnohdy parodované a přivedené k naprostému extrému, kdy hladovec pozře sám sebe: [...] *qui edit se hic comedit me*,⁵⁰⁸ popř. si na vybrané lahůdky půjčí: *egregius cenat melius que miserimus horum / et cito casurus iam perlucante ruina. / interea gustus elementa per omnia quaerit / nunquam animo pretiis obstantibus; interius si / attendas, magis illa iuvant quae pluris ementur*,⁵⁰⁹ a kvůli svému žaludku se zadluží, což mívá smutný konec: [...] *quis enim te deficiente crumina / et crescente gula manet exitus, aere paterno / ac rebus mersis in ventrem fenoris*

503 Šťovík se hodí při střevních obtížích: Hor. sat. 2, 4, 27nn.: *si dura morabitur alvus, / mitulus et viles pellent obstantia conchae / et lapathi brevis herba, sed albo non sine Coo*. (Překlad: „A jestli tě zácpa bude snad týrat, mlži a laciné škeble té potuže tě zbaví, a rovněž šťovík s drobnými listky, však bílým kojským to zapij!“)

Objevuje se i věhlasná rybí omáčka. Hor. sat. 2, 4, 37nn.: *nec satis est cara piscis averrere mensa / ignarum quibus est ius aptius et quibus assis / languidus in cubitum iam se conviva reponet*. (Překlad: „Nestačí se stolu v krámě si smést ty nejdražší ryby, nevíš-li, pro které líp se omáčka hodí a které upéci, aby se host, již sytý, zas přichystal k jídlu.“). Rovněž Hor. sat. 2, 4, 63nn.: *est operae pretium duplicis pernoscere iuris / naturam*. (Překlad: „Také se vyplatí znát, jak dvojitou omáčku dělat.“)

504 Hor. sat. 2, 2 prostřednictvím prostého venkovana mluví o umírněnosti a chválí ji.

505 Ibidem, 2, 8.

506 Ibidem, 2, 2, 31nn.: *unde datum sentis lupus hic Tiberinus an alto / captus hiet, pontis ne inter iactatus an amnis / ostia sub Tusci*? (Překlad: „Odkud víš ale, zdali tento okoun, jež teď se tu šklebí, snad chycen v Tibeře anebo v moři, zda mezi mosty či v ústí etruské řeky se zmítal?“) Pokračuje výčtem dalších ryb. Objevuje se parma, kambala, jeseter.

Iuv. 4, 23nn. líčí příběh o chycení velké ryby za vlády Domitiana: *hoc tu / succinctus patria quondam, Crispine, papyro? / hoc pretio squamae? potuit fortasse minoris / piscator quam piscis emi; provincia tanti / vendit agros, sed maiores Apulia vendit. / quales tunc epulas ipsum glutuisse putamus / induperatorem, cum tot sestertia, partem / exiguam et modicae sumptam de margine cenae*. (Překlad: „Crispine, za rybu vydáváš tolik, ač nosivals kdysi papyrus rodný kol beder? Snad přišel by levněji rybář nežli ta jediná ryba! Vždyť za tuhle sumu si koupíš pozemky v provincii a zvláště rozsáhlé v kraji apulském [...] Nemáme potuchy ani, jak nákladně krmě vstřebal samotný císař, když spolykal takové sumy (pouhy to zlomeček hodů, jen z okraje hostiny skrovné) příživník mocného dvora a šašek v nachovém hávu, teď ovšem rytířů předák, ač s hlasným kdys voláním doma prodával krajanské sumce, však zboží jen špatného druhu!“)

507 Některým se vysmívá: Hor. sat. 2, 8, 23nn.: *Porcius infra, / ridiculus totas semel absorbere placentas*. (Překlad: „A Porcius pod ním – vzbuzoval veselí tím, že koláče celé tam hltal.“)

Hor. sat. 2, 8, 33nn.: *tum Vibidius Balatroni: / „nos nisi damnose bibimus, moriemur inulti,“ / et calices poscit maiores*. (Překlad: „„Když se tu nezpijem, zákon jak káže, bez pomsty zemřem.“ A žádá hned poháry větší.“) Nakonec se hostiteli za jeho mnohomluvnost hosté pomstí tím, že prchnou, aniž by ochutnali předkládané dobroty.

508 Lucil. 177 K, viz pozn. 448.

509 Iuv. 11, 12nn. Překlad: „V dluzích kdo tone až po krk, ten nad jiné vybraně kvasí, třebaš je úpadku blížek a četně v něm trhlíny zejí. Ještě však lahůdky shání i v povětří, na zemi, v moři, nerozhoduje cena. Ba naopak, všimni si dobře, čím víc zaplatit musí, tím zvýší jen požitek z jídla.“

*atque / argenti gravis et pecorum agrorumque capacem?*⁵¹⁰ I Horatius říká, že obžerství je špatné, a oprávněně se ptá, proč jíst páva, když upečená slepice vypadá stejně.⁵¹¹ Požívačnicka výstižně definuje Iuvenalis: *quibus in solo vivendi causa palato est.*⁵¹²

Dalšími náměty satiry jsou peníze, majetek, chamtivost a hromadění peněz, které se staly palčivým tématem zejména v 1. století n. l. Následující verše dokládají, že peníze byly předmětem tužeb mnoha lidí, kteří se neštíteli uchýlit k žádným špatnostem, aby jich dosáhli, dokonce o ně prosili i bohy, třebaže si jinak vůbec zbožně nepočínali: *illa sibi introrsum et sub lingua murmurat; O si / Ebulliat patruus, praeclarum funu! et: O si / Sub rastro crepet argenti mihi seria dextro / Hercule! pupillum ve utinam, quem proximus heres / Impello, expungam! namque est scabiosus, et acri / Bile tumet;*⁵¹³ *Prima fere vota et cunctis notissima templis / divitiae, crescant ut opes, ut maxima toto / nostra sit arca foro.*⁵¹⁴

Majetek také slouží k posuzování hodnoty člověka: *aurum atque ambitio specimen virtutis utriusque est / tantum habeas, tantum ipse sies tantique habearis;*⁵¹⁵ *quia tanti quantum habeas sis.*⁵¹⁶ Hostitel si neváží hostů, nýbrž jejich majetku, činí rozdíly mezi tím, co servírují jemu a co jeho hostům: *Aspice quam longo distinguat pectore lancem / quae fertur domino squilla et quibus undique saepta / asparagis, qua despiciat convivium cauda, / dum venit excelsi manibus sublata ministri! / sed tibi dimidio constrictus cammarus ovo / ponitur exigua feralis cena patella.*⁵¹⁷ Také přátele je nutno si

510 Iuv. 11, 38nn. Překlad: „Začne-li jmění se tenčit a mlsnost tvá poroste dále, jakýpak konec tě čeká, až dědictví, majetek všechnen stráví to lačné tvé břicho, jež úroky, stříbrné věci, pozemky všechny i stáda, vše všecičko nadobro zhltně?“

511 Hor. sat. 2, 2, 23nn.: *Vix tamen eripiam, posito pavone velis quin / hoc potius quam gallina tergere palatum, / corruptus vanis rerum, quia veneat auro / rara avis et picta pandat spectacula cauda.* (Překlad: „Když je však předložen páv, pak stěží tě udržím, abys nechtěl si raději jím než slepicí podráždit patro: nicotný důvod tě svádí, že zlatem se platí ten vzácný pták, jenž vzbuzuje podiv svým rozpjatým vějířem barev.“)

512 Iuv. 11, 11. Překlad: „Vidí vždy v životě jediný účel: jen dobře se najíst.“

513 Pers. 2, 9nn. Překlad: „Tamto už v duchu a naspodu jazyka mumlá: ‚Ó, kéž by dodýchal strýc! To bych vystrojil nádherný pohřeb! Ó, kéž by pod motykou tak hrncem stříbra mi zacínkal, dejž to Herkules! Sirotko, za nímž jsem já jako nejbližší dědic na řadě, toho jen škrtnout; má svrab a zkysanou žlučí naběhl celý.“

Pers. 2, 45nn.: *Rem struere exoptas caeso bove, Mercurium que / Arcensis fibra: da fortunare Penates, / Da pecus et gregibus fetum!* (Překlad: „Jmění si rozmnožit dychtíš; i poraziš býka a vyzýváš Merkura nad jeho játry: ‚Dej štěstí a zdar mému domu, požehnej skotu, dej mláďata stádům.“)

514 Iuv. 10, 23nn. Překlad: „Zbohatnout hlavní je přání a v chrámech se ozývá všady, aby nám majetek rostl a abychom pokladnu měli největší na celém foru!“

515 Lucil. 1127–1128 K, viz pozn. 416.

516 Hor. sat. 1, 1, 62. Překlad: „Tak ceněn jsi, jaké máš jmění.“

Také Iuv. 3, 143nn.: *Quantum quisque sua nummorum servat in arca / tantum habet et fidei.* (Překlad: „Jakou kdo v pokladně nasbírádal sumu, jen s takovou může důvěrou počítat nyní.“)

517 Iuv. 5, 80nn. Překlad: „Pohleď, tam na míse nesou už pánovi mořského raka: dlouhé tělo se vyjímá skvěle v té záplavě chřestu, která jej zdobí, a ohon – jak pyšně jím seshora shlíží v hodovní síň, když nad hlavou hostů jej sluhové nesou! Tobě však předloží bídného ráčka – půl vajíčka k němu – na misce

vybírat s ohledem na případné dědictví: *dominus tamen et domini rex / si vis tunc fieri, nullus tibi parvulus aula / luserit Aeneas nec filia dulcior illo. / iucundum et carum sterilis facit uxor amicum.*⁵¹⁸ Bohatým se snadněji odpouští: *namque ibi fortunae veniam damus. alea turpis, / turpe et adulterium mediocribus: haec eadem illi / omnia cum faciant, hilares nitidi que vocantur. / nostra dabunt alios hodie convivia ludos.*⁵¹⁹

Návody k tomu, jak se stát bohatým, patří k oblíbeným Iuvenalovým i Horatiovým tématům: kvůli bohatství nutno snášet i potupu,⁵²⁰ majetek lze nejnázve získat pomocí dědictví: [...] *captes astutus ubique / testamenta senum [...]*⁵²¹ Bohatství se zkrátka pro lidi stalo modlou.⁵²²

Jednou z největších neřestí spojených s penězi je lakomství a chamtivost: *non propter uitam faciunt patrimonia quidam, / sed vitio caeci propter patrimonia vivunt.*⁵²³ Lakota je největší šilenství: *danda est ellebori multo pars maxima avaris. / nescio an Anticyram ratio illis destinet omnem.*⁵²⁴ I když se částečně jedná o smyšlená jména, uvádí Horatius jako příklady lakomců Staberia,⁵²⁵ Opimia,⁵²⁶

docela malé jak při chudých pohřebních hodech [...]“ V podobném duchu píše Iuvenalis celou báseň, rozdíly uvádí mezi víny a poháry (Iuv. 5, 39nn.), vodou, obsluhujícím personálem (Iuv. 5, 52nn.), chlebem (Iuv. 5, 94nn.), rybami (Iuv. 5, 103nn.), přičemž vše uzavírá tím, že když se někdo neumí proti takovému zacházení postavit a odmítnout ho, tj. nepřijít, zasluží si takovou hostinu i patrona.

518 Iuv. 5, 137nn. Překlad: „Chceš-li však páнем se stát, ba kralovat samému pánu, dbej jenom pečlivě o to, by maličký Aeneas tobě nikde v paláci si nehrál, ni dcerka, nad něho sladší! Drahým a milým je přítel, jenž doma má neplodnou ženu.“

519 Iuv. 11, 176nn. Překlad: „V tomhle případě ovšem se bohatství odpouští vždycky. Hanbou je cizoložství a hráčství, jimž propadá chudšas, tropí-li zámožní totéž, jsou skvělí a veselí lidé.“

520 Hor. sat. 2, 5, 15nn.: *„qui quamvis periturus erit, sine gente, cruentus / sanguine fraterno, fugitivus, ne tamen illi / tu comes exterior, si postulet, ire recuses.“ / „Ut ne tegam spurco Damae latus? haud ita Troiae / me gessi certans semper melioribus.“* *„Ergo / pauper eris.“* *„Fortem hoc animum tolerare iubebo.“* (Překlad: „Ať je krivopřísežník, ať zbrocen je bratrskou krví, bez rodu, uprchlý otrok, přec neváhej, bude-li přát si, abys mu průvodcem byl, jít po levé straně.“ *„Co, já mám chránit špinavci Damovi bok? Vždyť tak jsem se ani před Trójou nechoval – vždy jsem jen s lepšími zápasil.“* *„Nuže, zůstaneš chudým!“* Pak vyzvu svou chrabrou mysl to snášet.“)

521 Hor. sat. 2, 5, 23nn. Překlad: „Hleď všude prohnane slídit po různých závětech starců.“ V následujících verších toto doporučení pak podrobně rozvádí.

522 Iuv. 1, 112nn.: *quandoquidem inter nos sanctissima divitiarum / maiestas, etsi funesta Pecunia templo / nondum habitat, nullas nummorum ereximus aras.* (Překlad: „Je u nás v posvátné účtě bohatství: chrám ti jen chybí, ty Mamone kletý, a také oltáře nemáme dosud, jimž určeno Penězům sloužit.“)

523 Iuv. 12, 50nn. Překlad: „Často se majetek shání ne proto, že životu slouží, naopak, žije se slepě jen vášní, jak rozmnožit statky.“

524 Hor. sat. 2, 3, 82nn. Překlad: „Je třeba *lakomcům* největší dávkou dát čemeřice, snad celou úrodu z Antikyry jim určuje léčení.“

525 Hor. sat. 2, 3, 91nn.: *quoad vixit, credidit ingens / pauperiem vitium et cavet nihil acrius, ut, si / forte minus locuples uno quadrante perisset, / ipse videretur sibi nequior.* (Překlad: „Co živ byl, pokládal vždycky chudobu za hroznou neřest a nebál se ničeho více, než aby sobě sám se nejevil marnotratníkem, kdyby snad náhodou zemfel byt o halěf chudší.“)

526 Hor. sat. 2, 3, 142nn.: *Pauper Opimius argenti positi intus et auri, / qui Veientanum festis potare diebus / Campana solitus trulla vappam que profestis, / quondam lethargo grandis est oppressus, ut heres / iam circum*

Avidiena⁵²⁷ a Fufidia,⁵²⁸ a budí tak dojem, že kritizuje podobně konkrétně a jmenovitě jako Lucilius. Lakomce nemá nikdo rád, protože miluje jen peníze: *non uxor saluum te vult, non filius; omnes / vicini oderunt, noti, pueri atque puellae. / miraris, cum tu argento post omnia ponas, / si nemo praestet, quem non merearis amorem?*⁵²⁹

Peníze jsou u satiriků považovány za něco, co je sice dobré mít, ale čeho je třeba užívat s mírou, přehnaně po nich netoužit a být spokojen s tím, co člověk má; pokud to jde, tak vypomoci tomu, kdo je nemá.⁵³⁰ Když však hromadění majetku zastře člověku mysl, žene se do zkázy: *sed plures nimia congesta pecunia cura / strangulat et cuncta exuperans patrimonium census / quanto delphinis ballaena Britannica maior.*⁵³¹ Patrně často se stávalo, že potomci prohrýžili majetek svých předků, kteří jmění shromáždili s velkou námahou a odříkáním: *mihi festa luce coquatur / Urtica et fissa fumosum sinu put aure, / Ut tuus iste nepos olim satur auferis extis, / Quum morosa vago singultiet inguine vena, / Patriciae immetat vulvae? mihi trama figurae / Sit reliqua, ast illi tremat omento popa venter?*⁵³² Rozmařilost vede k další neřesti – k zbytečnému „vylepšování“ obyčejných věcí: *haec sibi corrupto casiam dissolvit olivo, / Haec Calabrum coxit vitiatum murice vellus, / Haec bacam conchae rasisse et stringere venas / Feruentis massae crudo de pulvere iussit.*⁵³³

loculos et clavis laetus ovans que / curreret. (Překlad: „Opimius, ten chudšas, ač zlato a stříbro měl v truhlách, který i v sváteční dny byl zvyklý jen laciné víno z hliněné nádoby pít a ve všední den jenom slivky, kdysi spavostí těžkou byl zachvácen, takže už dědic s veselým jástem běhal kol pokladnic jeho a klíčů.“)

527 Hor. sat. 2, 2, 55nn.: *Au<math>\langle\>*idienus, / cui ,Canis' ex vero ductum cognomen adhaeret, / quinquennis oleas est et silvestria corna / ac nisi mutatum parcat defundere vinum et, / cuius odorem olei nequeas perferre, licebit / ille nepotia, natalis alios ve dierum / festos albatus celebret, cornu ipse bilibri / caulibus instillat, veteris non parcus aceti. (Překlad: „Tak lakomec Avidienus, na němž lpí příjmení ‚pes‘ tak potupně, právem mu dané, pojíždá lesní dřínky a olivy pět roků staré, nalévá zkydlé víno a sám vždy na salát kape z dvoiliberního rohu jen slzičku oleje, jehož zápach nelze už snést, jen nešetří starého octa, ať už v slavnostním šatě buď svatební dozvuky slaví, ať už narozeniny neb jiné sváteční chvíle.“)

528 Hor. sat. 1, 2, 12nn.: *Fufidius vappae famam timet ac nebulonis / dives agris, dives positus in fenore nummis. / quinas hic capiti mercedes execat atque / quanto perditior quisque est, tanto acrius urget.* (Překlad: „Třetí, Fufidius, se bojí zlé pověsti hýřila, hejska, ač je bohatý statky a úroky z půjčených peněz: úroků šedesát procent ten vydře, a čím který dlužník je na tom hůř, tím nelibostněji ho tiskne ten lichvář.“)

529 Hor. sat. 1, 1, 84nn. Překlad: „Všichni chovají nenávisť k tobě: tví sousedé, hoši i dívky. Divíš se, že pak nikdo, když peníze nade vše si ceníš, lásku ti neprojevuje? Vždyť té si ty nezasluluješ!“

530 Pers. 6, 27nn.; 6, 31nn.: *ast vocat officium: trabe rupta Bruttia saxa / Prendit amicus inops [...] nunc et de caespite vivo / Frange aliquid, largire inopi [...]* (Překlad: „Tu však povinnost volá: to ztroskotat přítel, je žebrák [...] tož nyní z bujného lánu něco ukroj, dej chudšasovi [...])“)

531 Iuv. 10, 12nn. Překlad: „Velkou však většinu lidí jen peníze, s přílišnou péčí schráněné, do zkázy ženou a statky, jež přesáhnou míru ostatních, jako by v moři se srovnával s velrybou delfín.“

532 Pers. 6, 69nn. Překlad: „Což pro mne se v svátek má vařit kopřiva s půlkou uzené hlavy a s natrhlym uchem, aby jednou tvůj vnuk se krmil husími játry, a když v neklidném pyji mu nabíhá dotěrná žíla, do klína patricijky se vytřepal? Ze mne by byla kost a kůže, a jemu by sádlem se panděro třásl?“

533 Pers. 2, 65nn. Překlad: „To si v oleji skořici taví a tím ho jen kazí, vlnu kalabrijskou si zhyzdilo vařením v nachu, ono si dalo z lastury perlu vyrvat a žíly žhavého kovu vysoukat z rudy a syrové drti.“

Negativně jsou v básních vnímáni cizinci, převážně Řekové. Stejně jako Lucilius se vůči všemu řeckému vymezují všichni jeho nástupci. Horatius se staví zejména proti kontaminování latiny řeckými slovy.⁵³⁴ U Lucilia jde především o nepřiměřená pojmenování latinských věcí řecky, a tím pádem snahu vypadat učeně a chovat se podle poslední módy; podobně mluví i Persius: *Ecce modo heroas sensus afferre videmus / Nugari solitos graece, nec ponere lucum / Artifices nec rus saturum laudare;*⁵³⁵ a Iuvenalis: *cum posces, posce Latine.*⁵³⁶ Za života Lucilia se patrně užívání řečtiny a napodobování řeckých způsobů omezovalo na úzký okruh vyšších vrstev, nicméně, jak dokládá Iuvenalis, o dvě stě let později se tato „neřest“ rozšířila i do nižších tříd: *rusticus ille tuus sumit trechedipna, Quirine, / et ceromatico fert niceteria collo.*⁵³⁷ Také ženy se přesprávilš zajímaly o řecký jazyk a řecký životní styl: *nam quid rancidius quam quod se non putat ulla / formosam nisi quae de Tusca Graecula facta est, / de Sulmonensi mera Cecropis? omnia Graece: / cum sit turpe magis nostris nescire Latine / hoc sermone pavent, hoc iram, gaudia, curas, / hoc cuncta effundunt animi secreta: quid ultra? / concumbunt Graece. dones tamen ista puellis: / tu ne etiam, quam sextus et octogensimus annus / pulsat, adhuc Graece? non est hic sermo pudicus / in vetula. quotiens lascivum intervenit illud / zoe kai psyche.*⁵³⁸ Dokonce i Řím je u Iuvenala považován

534 Hor. sat. 1, 10, 20nn.: *at magnum fecit, quod verbis graeca latinis / miscuit.* ‘o seri studiorum, quine putetis / difficile et mirum, Rhodio quod Pitholeonti / contigit? ,at sermo lingua concinnus utraque / suavior, ut Chio nota si conmixta Falerni est.’ / *cum versus facias, te ipsum percontor, an et cum / dura tibi peragenda rei sit causa Petilli? / scilicet oblitus patriaeque patrisque Latini, / cum Pedius causas exsudet Poplicola atque / Corvinus, patriis intermiscere petita / verba foris malis, Canusini more bilinguis. / atque ego cum Graecos facerem, natus mare citra, / versiculos, vetuit me tali voce Quirinus / post mediam noctem visus, cum somnia vera: / ,in silvam non ligna feras insanius ac si / magnas Graecorum malis implere catervas.* (Překlad: „Byl to však významný čin, že přimísil k latinským slovům řecká. – Ó zpozdlil znalci, vy vskutku za těžké máte, za hodné podivu to, co se Pitholeontovi z Rhodu zdařilo? – Sladší však bývá řeč složená z jazyků obou, jako když chijským vínem se zpříjemní falernské, trpké.‘ Ptám se tě: zdali jen tehdy, když vytváříš verše, či také máš-li před soudem vést při Petiliovu, tak těžkou? Zatímco Poplicola a Corvinus pachtí se s vzornou latinskou soudní řečí, ty patrně z myslí bys pustil otcinu, Latína otce, a chtěl bys raději vplétat v domácí slova i cizí jak v území oboujazyčném. Když jsem já, rozený Ital, i řecké veršičky skládal, tu se mi po půlnoci, kdy sny jsou pravdivé, zjevil Quirinus, praotec Říma, a takto mi zakázal pokus: ‚Nosit do lesa dříví by nebyl nerozum větší, než kdybys rozmnožit chtěl to množství básníků řeckých.‘“)

Řecké je pro Horatia také změkčilé. Hor. sat. 2, 2, 10nn.: *si Romana fatigat / militia adsuetum graecari.* (Překlad: „Neb římské tě oslabí cviky, poněvadž řeckým jsi zvyklý [...]“)

535 Pers. 1, 69nn. Překlad: „Hérojské myšlenky, vida, teď učíme pronášet lidi, zvyklé po řecku žvatlat a kteří nesvedou popsat posvátný háj ani pochválit zírny venkov.“

536 Iuv. 11, 148. Překlad: „Svá přání mu latinsky pověz!“ (Tedy nikoli řecky, jak bylo v módě.)

537 Iuv. 3, 67nn. Překlad: „Hůř, že i venkovan prostý už holduje, Quirine, řecké módě a na hrldo parfemované si trofeje věsí!“

538 Iuv. 6, 185nn. Překlad: „Jaký to jenom je hnus, že nemůže půvabná žena cítit se Římankou pravou, že musí se Řekyní tvářit, Athéňankou zdát sulmonska dcerka! Je řečtina v módě, třebaže větší je hanba, když našinec latinsky nezná. Ženy i bojí se řecky a řecky svou vyjádří radost, starost i hněv a všechno, co skrývají v nitru. Co ještě? Obcují dokonce řecky! – Snad mladým bys prominul tohle – ty však, jíž šestaosmdesátka už pomalu táhne, po řecku ještě si vedeš? Jak málo ta zábava sluší stařeně! Kdykoli v hovoru zazní to smyslně řecké: ‚Živote, duše! [...]‘“

za příliš řecký,⁵³⁹ Řekové jsou pro něj lidmi mnoha tváří,⁵⁴⁰ před kterými je třeba se mít na pozoru.⁵⁴¹

V satirách Persiových a Iuvenalových jsou cizinci považováni za darebáky: *hic Dama est non tressis agaso, / Vappa lippus et in tenui farragine mendax: / Verterit hunc dominus, momento turbinis exit / Marcus Dama: papae! Marco spondente recusas / Credere tu nummos? Marco sub iudice palles? / Marcus dixit: ita est; adsigna, Marce, tabellas.*⁵⁴² Mají dokonce přednost před pravými Římany a také hodně vydělávají.⁵⁴³

Zajímavou skupinu témat v satíře představují zmínky o židech. U Lucilia se nevyskytují vůbec. Doslovné zmínky o této skupině obyvatel se objevují u Horatia na konci tří satir z první knihy (čtvrté,⁵⁴⁴ páté⁵⁴⁵ a deváté⁵⁴⁶), přičemž autor

539 Iuv. 3, 60nn.: *non possum ferre, Quirites, / Graecam urbem – quamvis quota portio faecis Achai? / iam pridem Syrus in Tiberim defluxit Orontes / et linguam et mores et cum tibicine chordas.* (Překlad: „Já nemohu, občané, vidět město s náterem řeckým – ač skutečných Řeků je málo! Dávno v Tiberu proud už vtekl Orontés syrský: mrav s sebou přinesl cizí řeč i flétnu i struny napjaté šikmo, a především bubínky [...]“)

540 Iuv. 3, 74nn.: *ede quid illum / esse velis: quemvis hominem se cum attulit ad nos. / grammaticus, rhetor, geometres, pictor, aliptes, / augur, schoenobates, medicus, magus, omnia novit / Graeculus esuriens: in caelum iusseris, ibit.* (Překlad: „Pověz mi: čím je ten člověk? – V něm dříme možností tisíc! Gramatik skrývá se v něm i rétor, měřič a malíř, masér, akrobat, augur i lékař, mág, neboť všechno zná ten hladový Řek – i do nebe půjde, když řekneš.“)

541 Iuv. 3, 109nn.: *Praeterea sanctum nihil <illi et> ab inguine tutum: / non matrona laris, non filia virgo, neque ipse / sponsus levis adhuc, non filius ante pudicus. / horum si nihil est, aviam resupinat amici.* (Překlad: „Svatého není mu nic, nic jisto před jeho chtíčem: neujde vládkyně domu a neujde panenská dcera, snoubenec bezvousý ještě, ni syn, jenž dosud byl cudný. Nemá-li po ruce tyto, i babičku příteli svede.“)

542 Pers. 5, 76nn. Překlad: „Ten pacholek Dama je drahý i za as, krhavý z chlastu a šidí i koně o hrstku píce; ‚Otoč se!‘ řekne mu pán – pak čelem vpřed, a je z něho Marcus Dama. Ó dive! Když Marcus se zaručí, půjčt peníze by ses zdráhal? Když soudí Marcus, ty zbledneš? Marcus to řekl, to platí. Tu závěť zapečet, Marku.“

543 Iuv. 1, 100nn.: *ipso Troiugenas, nam vexant limen et ipsi / nobis cum. ‚da praetori; da deinde tribuno!‘ / sed libertinus prior est: ‚prior‘ inquit ‚ego adsum. / cur timeam dubitem ve locum defendere, quamvis / natus ad Euphraten, molli quod in aure fenestras / arguerint, licet ipse negem? sed quinque tabernae / quadringenta parant.‘* (Překlad: „Dá pravé potomky trojské zavolat hlasatelem / i ti se tu před prahem tísni zároveň s námi/: ‚Dej praetoru dřív, dej tribunu potom!‘ Propuštěnec má přednost. ‚Já‘, hlasí se, ‚přišel jsem dřív! Proč bych se zdráhal své pořadí hájit, či bál se snad, třebaš pocházím od Eufratu? To zženštilé otvory v boltcích prozradí, i kdybych lhal! Však z pěti svých obchodů stále čtyři sta tisíc mám příjmu!“)

544 Hor. sat. 1, 4, 140n.: *cui si concedere nolis, / multa poetarum veniat manus, auxilio quae / sit mihi – nam multo plures sumus –, ac veluti te / Iudaei cogemus in hanc concedere turbam.* (Překlad: „To je též jedna z mých chyb, těch běžných, a kdybys nechtěl mi odpustit ji, dav básníků četných se sběhne, aby mi na pomoc šel / vždýť většinu máme! / a tebe přimějeme jako židé též přistoupit k našemu spolku.“)

545 Hor. sat. 1, 5, 97n.: *[...] dein Gnatia Lymphis / iratis exstructa dedit risusque iocosque, / dum flamma sine tura liquescere limine sacro / persuadere cupit. credit Iudaeus Apella, / non ego; namque deos didici securum agere aevom / nec, siquid miri faciat natura, deos id / tristis ex alto caeli demittere tecto.* (Překlad: „Pak Gnatia, za hněvu nymf kdys stavěná, dala nám k smíchu a žertům vítaný podnět: toužili přesvědčit nás, že bez ohně rozehřívá se kadidlo v posvátném chrámu. Žid Apella v tohle ať věří, nikoli já, jenž poznal, že bohové klidně si žijí, a když nějaký zázrak si příroda stvoří, že z výšin nebes ho nesleslají k nám na svět mrzutů bozi.“) Apella bylo časté jméno židovského propuštěnce.

v těchto pasážích poukazuje zejména na jejich pověrečnost, lehkověrnost a snahu obrátit ostatní na svou víru. Vůči židům se negativně vymezuje i Iuvenalis.⁵⁴⁷

Otázky lásky a sexu mají v satíře rovněž četné zastoupení – její autoři nemají o ženách valného mínění.⁵⁴⁸ Neřestnému chování žen je věnována snad nejznámější a nejdelsí Iuvenalova satira číslo šest. Cizoložníky zrodil stříbrný věk a železný přidal další neřesti – znevažování manželství: *Viderunt primos argentea saecula moechos. / conventum tamen et pactum et sponsalia nostra / tempestate paras iam que a tonsore magistro / pectoris et digito pignus fortasse dedisti? / certe sanus eras. uxorem, Postume, ducis?*⁵⁴⁹ V této satíře rozmlouvá básník příteli manželství. Toho, kdo se chce ženit, označuje za blázna,⁵⁵⁰ vypočítává, koho ženy chtějí (jedná se hlavně o slavné tváře, tj. herce,⁵⁵¹ hudebníky⁵⁵² a gladiátory), což dokládá skandálním

546 Hor. sat. 1, 9, 67n.: *certe nescio quid secreto velle loqui te / aiebas mecum.* *memini bene, sed meliore / tempore dicam; hodie tricensima sabbata: vin tu / curtis Iudaeis oppedere? nulla mihi inquam / religio est.* (Překlad: „Vždyť jsi mi říkal, že se mnou chceš o čemsi potají mluvit! ‚Dobře to v paměti chováš, však ve chvíli vhodnější ti to řeknu – vždyť dnes je sobota, židovský svátek. Přec nechceš na židy s obřízkou kašlat! – Já výčitky svědomí nemám.“)

547 Iuv. 1, 3, 13n.: *nunc sacri fontis nemus et delubra locantur / Iudaeis, quorum cophinus fenumque supellex;* (Překlad: „Pronajat nyní háj i s pramenem, svatyní starou, Židům, jimž košík a seno jsou doplňkem k životu nutným.“) Jízlivá narážka na židovský zvyk uchovávat teplé jídlo v košíku se senem na sobotu.

Iuv. 6, 542n.: *cum dedit ille locum, cophino fenoque relicto / arcanam Iudaea tremens mendicat in aurem, / interpres legum Solymarum et magna sacerdos / arboris ac summi fida internuntia caeli. / implet et illa manum, sed parcius; aere minuto / qualiacumque uoles Iudaei somnia uendunt.* (Překlad: „Když on ze scény zmizí, tu Židovka stařím už sešlá opustí seno i košík a do ucha šeptá a žebrá, protože rozumí židovským naukám a mocnou je kněžkou stromu; tlumočí věrně, co vůlí je samého nebe. Dostane na dlaň i ona, však skrovněji. Za malý peníz prodají Židé své výklady ke snům, jak přát si jen budeš.“)

Iuv. 14, 96n.: *quidam sortiti mentuentem sabbata patrem / nil praeter nubes et caeli numen adorant, / nec distare putant humana carne suillam, / qua pater abstinuit, mox et praeputia ponunt; / Romanas autem soliti contemnere leges / Iudaicum ediscunt et seruant ac metuunt ius, / tradidit arcano quodcumque uolumine Moyses: / non monstrare uias eadem nisi sacra colenti, / quaesitum ad fontem solos deducere uerpos.* (Překlad: „Ti, jimž se dostalo otce, jenž úzkostně světívá šábes, zvedají k obloze oči a božstvu se klanějí nebes, jako lidského masa se varují ochutnat vepře, jehož se zdržoval otec, a záhy se obřezat dají. K zvyklostem římským a řádům vždy dávají najevo odpor, židovské zákony střeží a úzkostně dbalí jsou všeho, čím je zavázal Mojžíš se řídit i v svých tajemných knihách: uvést na pravou cestu jen tehdy, když souvřec zbloudí, ukázat hledaný pramen, jen obřezaný když žízní. Vinu má na všem jen otec: on světíval vždycky den sedmý zahálkou; v takový den se nechopil žádného díla [...]“) O exkluzivní povaze židovské pospolitosti, projevující se právě tak obětavostí a láskou mezi souvěrci, jako nepřátelstvím vůči všemu cizímu viz např. Tac. *Hist.* V, 5.

548 Sexualitě v satíře se podrobně věnuje v sedmé kapitole své publikace RICHLIN, AMY. 1983. *The Garden of Priapus. Sexuality and aggressiveness in Roman humor.* New Haven – London: Yale University Press, s. 164–209.

549 Iuv. 6, 24nn. Překlad: „Cizoložníky stříbrný věk už předtím byl poznal. Přesto i v nynější době ty s manželskou úmluvou spěcháš, zasnuby strojíš a holičským mistrem se necháš česat; možno, že na dívčí prst jsi navlíkl zasnubní prsten [...] Zdravý rozum jsi míval! A teď se chceš, příteli, ženit?“

550 Iuv. 6, 42nn.: *si moechorum notissimus olim / stulta maritali iam porrigit ora capistro, / quem totiens textit redituri cista Latini?* (Překlad: „Když přeje si bláhově hodit manželskou ohlávku na krk ten kdysi tak proslulý svůdce, který, jak herec, jsa v truhlici skryt, se častokrát třásl o život!“)

příběhem o patricijce Eppie.⁵⁵³ Také Messalina slouží za příklad ženské zkaženosti.⁵⁵⁴ Cizoložníky představuje i Horatius: *quidam notus homo cum exiret fornice, ‚macte / virtute esto‘ inquit sententia dia Catonis; / nam simul ac venas inflavit tecta libido, / huc iuvenes aequum est descendere, non alienas / permolere uxores. ‚nolim laudariet‘ inquit / ‚sic me‘ mirator cunni Cupiennius alti.*⁵⁵⁵

*Ženy fortem animum praestant rebus quas turpiter audent. / si iubeat coniunx, durum est conscendere navem: / tunc sentina gravis, tunc summus vertitur aer.*⁵⁵⁶ U Lucilia se dělají pro milence krásnými: *cum tecum est, quidvis satis est; visuri alieni / sint homines, spiram, pallas, redimicula promit.*⁵⁵⁷ Téměř totožně nařká Iuvenalis: *ad mo-*

551 Iuv. 6, 71nn.: *Urbicus exodio risum movet Atellanae / gestibus Autonoes: hunc diligit Aelia pauper. / solvitur his magno comoedi fibula; sunt quae / Chrysogonum cantare vetent; Hispulla tragoedo / gaudet.* (Překlad: „Urbicus vyvolá smích, když gesty ve směšné dohře znázorní Autonou; jej miluje Aelia chudá. Na cudnost komiků připlatí jedny – ne málo – a druhé Chrysogona zas připraví o hlas a Hispulla blázní po svém tragédu [...]“)

552 Iuv. 6, 76nn.: *accipis uxorem de qua citharoedus Echion / aut Glaphyrus fiat pater Ambrosius ve chorales.* (Překlad: „Ženu si bereš – a kitharód zatím Echión zplodí s ní dítky, či Glafyrus, flétnista sboru Ambrosius?“)

553 Iuv. 6, 82nn.; 6, 103nn.: *Nupta senatori comitata est Eppia ludum / ad Pharon et Nilum famosa que moenia Lagi / prodigium et mores Urbis damnante Canopo. / immemor illa domus et coniugis atque sororis / nil patriae indulsit, plorantes que improba natos / ut que magis stupeas ludos, Paridem que reliquit [...] qua tamen exarsit forma, qua capta iuventa / Eppia? quid vidit propter quod ludia dici / sustinuit? nam Sergiolus iam radere guttur / coeperat et secto requiem sperare lacerto. / praeterea multa in facie deformia, sicut / attritus galeae mediis que in naribus ingens / gibbus et acre malum semper stillantis ocelli / sed gladiator erat: facit hoc illos Hyacinthos.* (Překlad: „Eppia – senátorova choť! – až k Nilu a k Faru s gladiátorem prchla, až k pověstným Lagovým hradbám. Hříšnou morálku římskou sám Kanópus odsoudit musil. Nedbala domova, nedbala muže a nedbala sestry, lhotejná byla jí vlast a zradila nejen své dítky plačící bídně, leč – žasni! – i divadlo s Paridem samým [...] Co jen viděla na něm, že toužila ‚šermířkou‘ stát se? Hrdlo si dávno už holil ten její Sergius sladký, pro rány na paži doufal, že brzy i výslužby dojde. Nadto měl důkladně zhydženou tvář; zde uvádím příklad: čelo mu odřela přílba a uprostřed nosu mu seděl důkladný hrbol a z očí mu stále a odporně teklo. Ovšem byl gladiátor [...] A to přec z nich krasavce činí!“)

554 Iuv. 6, 115nn.: *respice rivales divorum; Claudius audi / quae tulerit. dormire virum cum senserat uxor / sumere nocturnos meretrix Augusta cucullos / ausa, Palatino <et> tegetem praeferre cubili / linquebat comite ancilla non amplius una.* (Překlad: „Pohled, jak vedou si sokové bohů, a poslyš, co zkusil Claudius! Jakmile tušila žena, že manžel už usnul, pohrdla císařským ložem, a toužíc se v pelechu válet, vzala si noční kápi. Tak nevěstka z císařské krve brala se z paláce tajně jen v průvodu jediné služky [...]“)

Iuv. 10, 329nn.: *elige quidnam / suadendum esse putes cui nubere Caesaris uxor / destinat. optimus hic et formosissimus idem / gentis patriciae rapitur miser exstinguendus / Messalinae oculis.* (Překlad: „Vdát se chce císaři žena [...] Co jejímu ženichu radíš? Příslušník starého rodu, muž krásný a právě tak zdatný, vyhlédnut Messalinou, je ubožák v záhubu vrhán!“)

555 Hor. sat. 1, 2, 31nn. Překlad: „Kterýsi věhlasný muž když vycházel z hampejzu, zvolal moudrý a vznešený Cato: ‚Bud’ sláva tvé ušlechtilosti! Neboť když naběhnou žily tou hanebnou smyslnou vášní, sem mají mladíci chodit a nesvádět manželky cizí!‘ Avšak Cupiennius, ten ctitel vznešených paní v bělostných oděvech, říká: ‚Já nechtěl bych takto být chválen!‘“

556 Iuv. 6, 97nn. Překlad: „Kdykoli jednáš špatně, tu projeví smělého ducha; jakmile nařídí manžel – hned na loď je obtížné vstoupit, vodu je odporně cítit [...]“

557 Lucil. 502–503 K, viz pozn. 441.

*echum lota veniet cute. quando videri / vult formosa domi? moechis foliata parantur, / his emitur quicquid graciles huc mittitis Indi.*⁵⁵⁸ Špatné ženy pohání chtíč.⁵⁵⁹

Žádná žena není dokonalá, a i když se takovou zdá, nedá se s ní vydržet, protože je pyšná.⁵⁶⁰ Lucilius líčí paradox ženské krásy vzhledem k mytologickým hrůdkám a dcerám předních mužů,⁵⁶¹ podobně Horatius uvádí, že ctnostné paní mohou pod dlouhým šatem, narozdíl od nevěstek, ukrývat nevzhledné tělo.⁵⁶² Horatius také prohlašuje, že láska je slepá: *Illuc praevertamur, amatorem quod amicae / turpia decipiunt caecum vitia aut etiam ipsa haec / delectant, veluti Balbinum polyplus Hagnae.*⁵⁶³

Kromě heterosexuálních vztahů se autoři satir samozřejmě dotýkají také otázky homosexuálních vazeb. Vzájemnou lásku žen vůbec nezmiňují,⁵⁶⁴ na mušku si berou pouze homosexuální vztahy mužů. Některé z těchto vztahů satirické hodnotí příznivě,⁵⁶⁵ k jiným se přidružují negativní konotace především v souvislosti se snahou o dosažení bohatství – chlapec se nabízí starému zhýralci jen proto, že v tom vidí zisk.⁵⁶⁶ Za vyhocený příklad uvedeného lze považovat muže, jenž vystu-

558 Iuv. 6, 464nn. Překlad: „K milenci přijde již s čistou pleť. Či chce se snad někdy zdát též půvabnou doma? Jen milencům zchystán je parfém [...]“

559 Iuv. 10, 318nn.: *sed tuus Endymion dilectae fiet adulter / matronae. mox cum dederit Servilia nummos / fiet et illius quam non amat, exuet omnem / corporis ornatum; quid enim ulla negaverit udis / inguinibus, sive est haec Oppia siue Catulla? / deterior totos habet illic femina mores.* (Překlad: „Z lásky tvůj Endymion snad naváže milostný poměr se ženou vdanou: i bez lásky záhy, když dostane peněz, Servilii též poslouží dobře a svlékne jí všechnu parádu s těla. Co odepře žena, když pochva jí zvlhne, ať se jí Oppia říká či Catulla anebo jinak? U ženy špatného druhu je veškerá morálka v chtíči.“)

560 Iuv. 6, 162nn.: *sit formosa, decens, dives, fecunda; vetustos / porticibus disponat avos, intactior omni / crinibus effusus bellum dirimente Sabina, / rara avis in terris nigro que simillima cycno: / quis feret uxorem cui constant omnia?* (Překlad: „Nechť je půvabná, slušná i bohatá, plodná, ať předky pradávné na odív v sloupové staví a nevinnost předčí Sabínských žen, jež s vlajícím vlasem kdys zmařily válku, zkrátka ať vzácným je na světě zjevem labutě černé: kdopak vydrží s ženou, jež dokonalost je sama?“) Jako příklad ctnostné ženy uvádí Corneliu, matku Gracchů, a Niobu.

561 Lucil. 541–547 K, viz pozn. 443.

562 Hor. sat. 1, 2, 94nn. Překlad: „Nemůžeš na ctnostné paní nic spatřit krom tváře. Co zbývá, není-li lehká to žena, šat ukrývá spuštěný k zemi.“

563 Hor. sat. 1, 3, 38nn. Překlad: „Teď však k milencům přejdeme: ti bývají úplně slepí k hyzdícím vadám svých družek, nebo dokonce v nich právě mají zalíbení jako Balbinus v Hagniných nádorech nosních.“

564 Iuv. 2, 47nn.: *[...] non erit ullum / exemplum in nostro tam detestabile sexu. / Tedia non lambit Cluviam nec Flora Catullam.* (Překlad: „Však přesto jen v pohlaví ženském podobných příkladů není, by vzbudily takový odpor! Maevia Cluvii nelíže klín, ni Catulle Flora.“) V tomto zlomku dochází k nesrovnalostem v osobních jménech, neboť překladatel vychází z jiné edice původního textu než autorka této práce.

565 Jedná se hlavně o svazky, v nichž dá muž přednost chlapci před ženou. Např.: Iuv. 6, 34nn.: *nonne putas melius, quod te cum fusio dormit / fusio qui noctu non litigat, exigat a te / nulla iacens illic munuscula, nec queritur quod / et lateri parcas nec quantum iussit anheles?* (Překlad: „Nemyslíš, že je to lepší, když s tebou spí mladičkův chlapec? Chlapec, jenž v noci se nepře a nechce, leží-li s tebou, vydírat na tobě dárky, a nezná stížností proto, že snad šetří svých sil a nesupíš, jak si to přeje.“)

566 Např. Iuv. 9, 33nn.: *nam si tibi sidera cessant, / nil faciet longi mensura incognita nervi, / quamuis te*

puje v obou zmíněných rolích (tj. zneužívá chlapce a sám je zneužíván),⁵⁶⁷ či ženu, která ve své touze vezme zavděk kýmkoli.⁵⁶⁸ Vyskytují se také muži, kteří své služby poskytují oběma pohlavím.⁵⁶⁹ Mravní zkaženost prostupuje celou společností.⁵⁷⁰

V protikladu k nezměrnému hodování,⁵⁷¹ lakomství, zkaženosti,⁵⁷² změkčilosti,⁵⁷³ homosexualitě⁵⁷⁴ a vedení jakéhokoli postoje do extrému,⁵⁷⁵ stojí „staré dobré

nudum spumanti Virro labello / viderit, et blandae assidue densae que tabellae / sollicitent, autos gar ephketai andra kinaidos. / quod tamen ulterius monstrum quam mollis avarus? (Překlad: „Když hvězdy ti nesvítí šťastně, copak ti pomůže úd i s celou svou nezvyklou délkou, kdyby i nahého Virro tě spatřil a žádostí slintal, kdyby i záplavy milostných psaní tě znovu a znovu dráždily – říká se přece, že *zvrhlík sám přiláká muže*. Není obldudy horší než zvrácený lakotný člověk!“)

567 Iuv. 2, 50: *Hispo subit iuvenes et morbo pallet utroque*. (Překlad: „Hispo napadá chlapce a dvojí schne neřestí v tváři.“)

568 Iuv. 6, 330nn.: *illa iubet sumpto iuuenem properare cucullo; / si nihil est, servis incurritur; abstuleris spem / servorum, veniet conductus aquarius. hic si / quaeritur et desunt homines, mora nulla per ipsam / quominus imposito clunem summittat asello*. (Překlad: „Káže hned jinochu, aby vzal kuklu a pospíšil za ní! Z nouze se vrhne i otrokům v náruč, a nelze-li doufat v jejich ochotnou pomoc, je na řadě zjednaný vodař; je-li však nutno ho shánět a není-li po ruce mužů, průtahu nechá, jen sehne svůj zadek a nastrčí oslu.“)

569 Iuv. 9, 25nn.: *notior Aufidio moechus celebrare solebas, / quod que taces, ipsos etiam inclinare maritos*. (Překlad: „Tu všude se nabízí žena; dokonce, mlčíš-li o tom, i samotných manželů užils!“)

570 Iuv. 1, 76nn.: *argentum vetus et stantem extra pocula caprum. / quem patitur dormire nurus corruptor avarae, / quem sponsae turpes et praetextatus adulter?* (Překlad: „Kdopak tu zamhouří oko, když hrabivou snachu sám svádí tchán, hoch cizoloží a nevěsty pozbyly studu?“)

571 Hor. sat. 2, 2, 89nn.: *rancidum aprum antiqui laudabant, non quia nasus / illis nullus erat, sed, credo, hac mente, quod hospes / tardius adveniens vitiatum commodius quam / integrum edax dominus consumeret. Hos utinam inter / heroas natum tellus me prima tulisset!* (Překlad: „Kance už páchnoucího si chválili předkové, ne snad proto, že neměli čich, spíš proto, že líp bylo, aby snědl ho, v rozkladu již, host pozdní, než za čerstva ještě hltavý majitel sám. Kéž mladičká Zem by mě byla zrodila tehdy, a já žil s těmito dávnými reky!“)

572 Iuv. 13, 22nn.: *quae tam fausta dies, ut cesset prodere furum, / perfidiam, fraudes, atque omni ex crimine lacrum / quaesitum et partos gladio vel pyxide nummos? rari quippe boni: numera, vix sunt totidem quot / Thebarum portae vel divitis ostia Nili*. (Překlad: „Najdeš tak veliký svátek, kdy nevyjde najevo krádež, prorada, podvod a zisk, jež zatížil kdejaký zločin, vražda dýkou či jedem, jíž člověk chce bohatství dojít? Poctivých je už tak málo, že stěží dosáhnou výše počtu thébských bran či ramen nilského ústí.“)

Iuv. 13, 38 a 53: *quondam hoc indigenae vivebant more, priusquam [...] improbitas illo fuit admirabilis aevo*. (Překlad: „Domácí usedlý lid kdys slynul těmito mravy [...] Byl špatný čin vzácností.“)

573 Iuv. 2, 124nn.: *segmenta et longos habitus et flammea sumit / arcano qui sacra ferens nutantia loro / sudavit clipeis ancilibus*. (Překlad: „Ozdobný lem a splývavý šat a svatební roušku bere si na sebe muž, jenž potřásal svatými štíty, spjatými řemenem s paží, až potil se!“)

574 Iuv. 2, 153nn.: *Curius quid sentit et ambo / Scipiadae, quid Fabricius manes que Camilli? / quid Cremerae legio et Cannis consumpta iuventus, / tot bellorum animae, quoties hinc talis ad illos / umbra venit?* (Překlad: „Co pocítí Curius asi, Scipionové, Fabricius, duch Camillův, onen kremerský hrdinný voj i ti, kdo podlehli u Kann, mrtví v tolika válkách, když k nim teď přijde si od nás takový nějaký stín?“) Oním stínem se myslí muž, který se oženil s mužem. Iuv. 2, 159: *traditur ecce viro clarus genere atque opibus vir*. (Překlad: „Vdává se za muže muž, jenž rodem je slavný i statky.“)

Iuv. 2, 166nn.: *aspice quid faciant commercia: venerat obses; / hic fiunt homines. nam si mora longior Urbem / induerit pueris, non unquam derit amator. / mittentur bracia, cultelli, frena, flagellum: / sic praetextatos*

časy“,⁵⁷⁶ kdy se žilo skromně,⁵⁷⁷ šetrně⁵⁷⁸ a prostě.⁵⁷⁹ Heslo satiriků a jejich moralizování by mohlo znít: umírněnost,⁵⁸⁰ střídmost, prostota, zlatá střední cesta:⁵⁸¹ *Quae virtus et quanta, boni, sit vivere parvo.*⁵⁸² V satirách se jejich autoři vracejí do dávných dob, někdy dokonce mytologických,⁵⁸³ k samé podstatě římanství, kdy

referent Artaxata mores. (Překlad: „Pohled, co dokáže styk! Sem kdysi jak rukojmí přišel: tady se formují lidé. Když hochům se dopřeje v Římě pobyt jen poněkud delší, zde pro všechny nápadník přijde [...] Odhodí domácí dýky i kalhoty, udidla, biče – vznešenou římskou mravnost si přinesou do vlasti zpět!“)

575 Jako příklad protipólů (v tomto případě se jedná o rozmařilost a skrblictví) může sloužit příběh dvou synů s rozdílným přístupem k životu. *Hor. sat. 2, 3, 168nn.: Servius Oppidius Canusi duo praedia, dives / antiquo censu, gnatis divisisse duobus / fertur et hoc moriens pueris dixisse vocatis / ad lectum: .postquam te talos, Aule, nuces que / ferre sinu laxo, donare et ludere vidi, / te, Tiberi, numerare, cavis abscondere tristem, / extimui, ne vos ageret vesania discors, / tu Nomentanum, tu ne sequerere Cicutam. / quare, per divos oratus uterque Penatis / tu cave ne minuas, tu ne maius facias id / quod satis esse putat pater et natura coeret.* (Překlad: „Servius Oppidius, dle dávného odhadu boháč, rozdělil v Canusiu prý dvěma svým synům dva statky, a když umíral, chlapce si přivolal k loži a řekl: ‚Když jsem tě viděl, Aule, jak nosíš nedbale v toze ořechy, kostky a je pak rozdáváš, prohráváš – ty však, Tiberie, je sčítáš a mrzutě v záhybech skrýváš, hrůza mě jala, že bude váš rozdílné šílenství trýznit: z tebe že stane se hýřil – a z tebe pak, synu můj, lichvář. Proto vás oba dva prosím, zde při našich otcovských bozích: ty se zmenšovat chraň a ty zas zvětšovat, co má otec váš za dostatečné a příroda určuje mez.“)

Také *Pers. 6, 19nn.: Solis natalibus est qui / Tingat olus siccum muria uaser in calice empta, / Ipse sacrum irrorans patinae pipper; hic bona dente / Grandia magnanimus peragit puer. Utar ego, utar, / Nec rhombos ideo libertis ponere lautus, / Nec tenues sollers turdorum nosse salivas.* (Překlad: „Jen o rodném dni jeden skropí suché zelí si lákem – a koupí ho mističku chytrák – pepř jak svátost sám na talíř trouští; a udatně druhý spořádá obrovské statky svým zubem. Chci užívat, jistě, ne však propuštěnce snad kambalou vybrané hostit nebo být odborník na to, jak jemná je z drozdice šťáva.“)

576 S. Braundová upozorňuje na to, že téma současného úpadku a chvála dávných dob se objevuje jako jedno ze čtyř hlavních typů *loci communes* v rétorické příručce (*de saeculo*) Seneky st. (BRAUND 1996, s. 46.)

577 *Pers. 5, 44: Unum opus et requiem pariter disponimus ambo / Atque verecunda laxamus seria mensa.* (Překlad: „Jeden úkol i spánek jsme stejně si rozvrhli oba, od vážných věcí jsme si odpočinuli při skromném stole.“)

578 Jako příklad umírněnosti uvádí Horatius Ofella. *Hor. sat. 2, 2, 112nn.: Quo magis his credas, puer hunc ego parvus Ofellum / integris opibus novi non latius usum / quam nunc accisis. videas metato in agello / cum pecore et gnatis fortem mercede colonum / ,non ego‘ narrantem ,temere edi luce profesta / quidnam praeter holus fumosae cum pede pernae. / ac mihi seu longum post tempus venerat hospes / sive operum vacuo gratus conviva per imbrem / vicinus, bene erat non piscibus urbe petitis, / sed pullo atque haedo; tum pensilis uva secundas / et nux ornabat mensas cum duplice ficu.* (Překlad: „Abys těm radám spíš věřil: já poznal jak hošik, že tento Ofellus skvěleji nežil dřív z majetku celého, než teď ze zmenšeného. Můžeš ho na malé výměrce pole s dětmi i s dobytkem spatřit jak zdatného nájemce, který říká: ‚Já ve všední den sám o sobě nejedl nic než nějakou zeleninu a kousek uzené kýty. Když však po dlouhé době mě navštívil host nebo soused, u stolu vítaný druh, v čas dešťů, kdy nebyla práce, dobře nám bylo i bez ryb kdes ve městě koupených, kdy jen kuře a kůzle jsme měli; jak zákusky sušené hrozny, ořechy zdobily stůl a napůl dělené fíky.“)

579 Iuvenalis v jedenácté satíře líčí skromnou hostinu za starých časů, kdy *Curius parvo quae legerat horto / ipse focus brevis torreat holuscula* (Iuv. 11, 78nn. Překlad: „Sám Curius na těsné peci zeliny k obědu chystal, jež nasbíral v zahrádce malé.“) a *sicci terga suis rara pendentia crate / moris erat quondam festis servare diebus* (Iuv. 11, 82nn. Překlad: „Uzený vepřový hřbet, jenž volně byl zavěšen v proutí, určen byl jedině k svátkům, jak prastarý obyčej velel.“). Zkratka *tales ergo cibi qualis domus atque supellex*. (Iuv. 11, 99. Překlad: „Zařízení i dům byl prostý a prostě se žilo.“)

být dobrým Římanem znamenalo dobře hospodařit na svém statku, tedy zabývat se zemědělstvím, popř. válčením, vyžadovala-li to situace,⁵⁸⁴ nežádat od přírody/bohů příliš mnoho, ale zároveň sobě ani nikomu potřebnému příliš neodpírat. Velmi často se objevují povzdechy⁵⁸⁵ a také myšlenka, že dříve k sobě měli lidé blíže – pomáhali si, teď se k sobě chovají lépe zvířata než lidé.⁵⁸⁶

Co se týče témat, dá se v dílech kanonických autorů římské satiry nalézt pět oblastí, jež jsou všem básníkům společné. První čtyři (jídlo, peníze, cizinci, láska/sex) jsou předmětem kritiky, páté téma („staré dobré časy“) slouží jako demonstrace ideálu, stojí v protikladu ke kritizovaným oblastem a mnohdy posiluje u čtenářů dojem, že kritizované chování či osoby jsou špatné.

580 Pers. 5, 109nn.: *es modicus uoti, presso lave, dulcis amicis? / iam nunc adstringas, iam nunc granaria laxes, / inque luto fixum possis transcendere nummum / nec gluttu sorbere saliuam Mercurialem?* (Překlad: „Krotíš svá přání a bydlíš skromně? Jsi k přátelům milý, podle potřeby buď zavřeš a hned zase otevřeš sýpky? V blátě uvízlý peněz jsi překročit hotov, a sliny když se ti sbíhají po merkurovsku, jen na sucho polknout?“)

581 Hor. sat. 1, 2, 24nn.: *dum vitant stulti vitia, in contraria currunt. / Malthinus tunicis demissis ambulat; est qui / inguen ad obscenum subductis usque facetus. / pastillos Rufillus olet, Gargonius hircum. / nil medium est. sunt qui nolint tetigisse nisi illas / quarum subsuta talos tegit instita veste; / contra alius nullam nisi olenti in fornice stantem.* (Překlad: „Hlupci, zatímco chrání se chyb, se do chyb opačných rítí. Zženštilce s tunikou na zem se prochází, jiný zas chodí s necudně vykasanou až k slabinám. Rufillus švihák šíří pastilek vůni, a jiný zas páchne jak kozel. Střední cesta nám chybí. Jsou muži, co žen by se netkli, nanejvýš vdaných, jimž sahá lem šatů až na samé paty, jiný zas chce jen tu, jež postává v páchnoucím pajzlu.“)

582 Hor. sat. 2, 2, 1. Překlad: „Učte se, přátelé, znát, jak ctnostné je prostý věst život [...]“ Celá druhá satira z druhé knihy pokračuje v tomto duchu, důležitá je umírněnost.

583 Iuv. 6, 1nn.; 6, 11nn.: *Credo Pudicitiam Saturno rege moratam / in terris visam que divi, cum frigida parvas / praeberet spelunca domos ignem que larem que / et pecus et dominos communi clauderet umbra [...] quippe aliter tunc orbe nouo caelo que recenti / vivebant homines, qui rupe et robore nati / compositi ve luto nullos habuere parentes.* (Překlad: „Za vlády Saturnovy zde na světě dlívala Cudnost. Dlouho ji vídali lidé v těch dobách, kdy jeskyně chladná skromný skýtala domov i krb i rodinný život, halic společným stínem i panstvo i stádečko jejich [...] Tehdy, když nový byl svět a svěží ještě i nebe, jinak žili si lidé, již vzešli z rozpuklých dubů anebo uměle z hlíny a neměli otců ni matek.“)

584 Iuv. 2, 73nn.: *vulneribus crudis populus modo victor et illud / montanum positus audiret vulgus aratris.* (Překlad: „Národ z dob dávných, jenž odložil radlici právě, anebo z boje se vrátil jak vítěz, jsa ranami poset!“)

585 Iuv. 5, 110nn.: *namque et titulis et fascibus olim / maior habebatur donandi gloria.* (Překlad: „Bývaly tenkrát doby, že v štedrosti viděli slávu daleko větší než v honosných jménech a úřadech čestných.“)

Iuv. 3, 312nn.: *felices proavorum atavos, felicia dicas / saecula quae quondam sub regibus atque tribunis / viderunt uno contentam carcere Romam.* (Překlad: „Povzdychneš: ‚Blažení dědové dědů! Ty blažené časy tenkrát, kdy králové vládli.“)

Pers. 1, 103nn.: *Haec fierent si testiculi vena ulla paterni / Viveret in nobis?* (Překlad: „Docházelo by k tomu, jen žilka z mužnosti předků kdyby v nás žila?“)

586 Iuv. 15, 159nn.; 15, 169nn.: *sed iam serpentum maior concordia. parcit / cognatis maculis similis fera [...] aspiciamus populus quorum non sufficit irae / occidisse aliquem, sed pectora, brachia, vultum / crediderint genus esse cibi.* (Překlad: „Hadi dnes více lnou k sobě než lidé a skvrnitá šelma šetří spíš příbuzných tvorů! [...] Teď už se setkáme s lidmi, jichž vzteku nestačí jenom jiného člověka zabít: jim tělo i ruce i tváře mohou spíš posloužit k jídlu.“)

5.3.1.2 Forma

Budeme-li hovořit o metru jako o formě jednotlivých poetických žánrů, byla původní rozmanitost začínajícího žánru satiry brzy potlačena.⁵⁸⁷ Daktylský hexametr se stal závazným metrem žánru za Horatia.⁵⁸⁸ Je zajímavé, že pro náměty z každodenního života a pro mnohdy kritická vyjádření psaná vulgárním jazykem se začal používat verš, kterého se užívalo k popisu nádhery honosných paláců a sídel, hrdinských skutků a nekonečných životních strastí. Je tedy více než pravděpodobné, že tato dvojznačnost byla Luciliovým záměrem, snad jakousi „poťouchlostí“, možná jen vzkazem řeckému publiku, že dokáže psát jejich metrem stejně dobře jako oni.

Tato původně, tj. v antice, konstantní složka žánru se v průběhu let stala variabilní (tedy z hlediska diachronního vývoje celého žánru od jeho počátků do dnešní doby byla proměnlivou vždy). Během středověku⁵⁸⁹ přestal být hexametr vyžadován jako jediné metrum přípustné pro satiru, což přispělo k jejímu zániku, resp. k její výrazné transformaci či spíše „rozpuštění“ do ostatních žánrů.

V širším pojetí je satira z hlediska formy ovšem různorodým žánrem. Velmi často jsou básně psány jako dopisy, objevuje se v nich dialog, monolog, téměř dramatické situace, parodie. Používá se hovorový i vznešený jazyk, cizí výrazy.

I když dialog v satirě zaujímá důležité místo, nevnímám ho jako zcela zásadní pro klasifikaci satiry jako žánru. Problematika dialogu jako formy je poměrně široká a badatelé na ni mají různé názory. Starší autoři (např. C. W. Mendell) zdůrazňují filozofický potenciál satiry a její morální podtext.⁵⁹⁰ Modernější práce (sborník *Cambridge Companion to Roman Satire* a S. Braundová⁵⁹¹) se přiklánějí spíše k podobnosti satiry a dramatu,⁵⁹² jejímž rysem je právě dialogická forma následovaná používáním jakýchsi masek (*personae*) a nezbytnou přítomností publika, od něž autor (či ona maska) očekává odpověď.⁵⁹³ Nejčastěji bývá dialog dáván do souvislosti s Lucilem⁵⁹⁴ a Horatiem, a to zejména proto, že své básně označili

587 Různými metry jsou složeny rané básně Luciliový a Enniova sbírka *Satura(e)*.

588 S touto praxí začal po prvotních pokusech s různými metry už Lucilius. Viz kapitola 4.2.2.2 Metrum.

589 BRAUND 1992, s. 57.

590 Zastánci filozofického proudu vidí v satirě především její morální podtext a dávají tak žánr do souvislosti s dialogem jako formou původně určenou pro filozofické prozaické spisy. Viz např. COFFEY 1976, s. 57–58; MENDELL 1970, s. 155.

591 Satira jako hybridní forma kombinuje formy dramatu a metrum epiky. (BRAUND 1996, s. 1.)

592 Nejlepší způsob, jak porozumět básním římské satiry, je představit si je jako představení či miniaturní dramata. (BRAUND 1996, s. 9.)

593 BRAUND 1996, s. 52.

594 Podrobně se Luciliovým dialogem zabývá STYKA, JERZY. 2000. Formen des Gattungswandels in der römischen Satire. In STYKA, JERZY [ed.]. *Studies in Ancient Literary Theory and Criticism*. Kraków: Księgarnia akademicka, Wydawnictwo naukowe.

jako *sermones*.⁵⁹⁵ Já vnímám dialog jako jednu z možných forem satiry, která nutí čtenáře/posluchače k hlubšímu zamyšlení nad postojem autora a zároveň báseň ozvláštňuje, dává jí spád (vskutku dramatický).

5.3.2 Básníková osobnost

Druhým, velmi výrazným rysem satiry je použití autobiografie, vyjadřování vlastního názoru a svázanost s dobovým prostředím. S tím opět souvisí výše zmiňovaná rozmanitost – každý autor je osobnost, která vychází z jiného prostředí (i když ve všech těchto případech z prostředí vyšší společnosti), žije v různé době, a tak píše malinko jinak, avšak stále o problémech, které pokládá za palčivé.

Satira je žánr, jenž je formován básníkovou osobností, která představuje jednu z výrazně utvářejících, nejzřetlejších a nejsnáze rozpoznatelných charakteristik žánru.⁵⁹⁶ Satira se také vyznačuje psaním o osobním životě. Zcela zřetelně v ní zaznívají názory autora, ať už přímo (promlouvá básník), nebo zprostředkovaně (pomocí „satirické persony“ či jiné postavy).

V recentních publikacích se zdůrazňuje zejména skutečnost, že satira nutí čtenáře zamyslet se nad tím, jak má vypadat prototyp pravého Římana. „[...] the satires of both Ennius and Lucilius constitute other stories about being Roman and what that might mean, played out on a more human scale.“⁵⁹⁷ K. Freudenburg uvádí, že v zrcadle, které satiričtí básníci nastavovali, si každý římský čtenář uvědomoval sám sebe z kulturního i politického hlediska.⁵⁹⁸ „The ‚genre question‘ is a question of the Roman self.“⁵⁹⁹

Obecně lze říci, že satira je žánr, který nutně potřebuje receptora – čtenáře či posluchače, který by na ni reagoval. I když její tvůrci záměrně skromně píší, že nepotřebují velké ohlasy, chtějí vybrané publikum zaujmout, jak bude patrné z následujících řádků. Navíc upozorňují na to, že pokud by je někdo napadl, nebudou váhat a pomocí tohoto žánru mu útok oplatí. Satira je tak nejen prostředkem, pomocí něhož lze poukázat na problémy či běžné záležitosti každodenního života, ale také nástrojem kritiky. Pomocí satiry chce zkrátka její autor vyvolat u svého publika reakci – pobavení, smích, podráždění, rozhořčení, hněv, zamyšlení se.

595 *Sermones* měly zpravidla dialogickou strukturu, ale ne vždy. (STYKA 2000, s. 217.)

596 HAB 2007, s. 10.

597 HOOLEY 2007, s. 6.

598 FREUDENBURG 2001, s. 3.

599 Ibidem, s. 4.

5.3.2.1 Programové básně, titul

Základní a mnohdy prvotní informací, kterou čtenář o díle dostává, je jeho název a autor. Názvy děl jednotlivých básníků jsem se zabývala v kapitole 2.2.1. Název díla, na tomto místě proto jen shrnu, co již bylo řečeno. Nelze určit, jak přesně pojmenovali své dílo Ennius, Pacuvius a Lucilius, i když existují určité náznaky, z nichž lze usuzovat na názvy některých sbírek, mezi nimi i *Satura(e)*. Horatius nazval své dvě knihy *Sermones*, Persiovým básním bylo dáno jméno *Saturae*, Iuvenalovým taktéž. Satirické dílo všech těchto autorů je nicméně následujícími gramatiky a literáty označováno za satiry (u Horatia objevuje i název *Sermones*). Je tedy nade vši pochybnost jasné, že oni básníci byli vnímáni jako představitelé jedné literární tradice, která měla dvě, resp. tři větve.⁶⁰⁰

Důležitou složkou při bádání o žánrové formě jsou programové básně kanonických autorů satiry. Představují způsob, jakým básníci dávali najevo čtenářům svůj záměr. A také jsou prostředkem, jak své názory a postoje ospravedlňovali před výtkami.⁶⁰¹ Zároveň se v nich básníci vřazovali do tradice (odvolávají se na Lucilia)⁶⁰² a částečně i pomocí konfrontace s ním vysvětlovali, jaký záměr mají oni.

Z dochovaného materiálu po Luciliově nevyplývá, že by se vymezoval proti někomu, koho by považoval za svého předchůdce, neboť před ním nikdo neskládal satirické básně v takové formě jako on. Lucilius pouze polemizuje s ostatními básníky – svými „kolegy“ – a vymezuje se vůči nim, resp. jejich dílům – cítí potřebu pevně ukotvit sebe a své dílo mezi jinými tvůrci a v literatuře. Programové básně Lucilia pocházejí především z prvních knih obou vydání, tedy z knih XXVI a I, které i přes fragmentární dochování naznačují témata, jež si Lucilius vytyčil.⁶⁰³ Popisuje vlastní představu potenciálního čtenáře, vymezuje se zvláště vůči soudobým literátům, chce psát o tom, co je mu blízké. Podobně jako u Horatia a Persia se i u Lucilia objevuje postava smyšleného partnera v rozhovoru, který básníka odrazuje od psaní satir.⁶⁰⁴ Lucilius chtěl zajisté pobavit, hlavním záměrem však byla kritika současníků.

S Horatiem se žánr satiry ustavuje. Právě on prohlašuje, že navazuje na Lucilia, a nazývá ho inventorem. Také Persius a Iuvenalis budou následovat tohoto příkladu a vymezí se vůči „zakladateli“. Horatiem a jeho programovými básněmi

600 Za satirika bývá označován i Varro Reatinus, autor menippských a patrně i veršovaných satir.

601 KRENKEL, WERNER. 1966. Römische Satire und römische Gesellschaft. *WZ Rostock*, 4/5, s. 471.

602 Na Lucilia se neodvolávali jen kanoničtí autoři římské satiry: „During the 1st century B.C., political lampoonists claimed him as their prototype; grammarians producing autobiographical poems called them ‚Satires‘; and writers of personal lyrics like Catullus patently adopted some of his successful devices.“ (ANDERSON, WILLIAM S. 1975. *Roman Satirists and their Tradition*. In FABIAN, BERNHARD [ed.]. *Satura, ein Kompendium moderner Studien zur Satire*. Hildesheim – New York: Georg Olms Verlag, s. 33–34.)

603 Píši o nich v kapitole 4.2.2.3 Témata.

604 VRUGT-LENTZ 1966, s. 350.

se zabývalo mnoho badatelů.⁶⁰⁵ Pokusím se pouze nastínit to, co je nezbytné pro klasifikaci žánru.

Programová prohlášení lze u Horatia nalézt hned ve třech básních. První nahlédnutí do satiry jako žánru přináší báseň 1, 4, v níž autor dává satiru do souvislosti se starou komedií⁶⁰⁶ a Luciliem, kterého ihned znevažuje, protože byl na staré komedii závislý⁶⁰⁷ a psal příliš velké množství veršů;⁶⁰⁸ zároveň však otevřeně přiznává, že píše podobné básně jako on.⁶⁰⁹ Stejně jako u ostatních satiriků se u Horatia vyskytuje topos „nepatrnosti“ žánru, který pro jeho bezvýznamnost nebude nikdo číst: *cum mea nemo / scripta legat, vulgo recitare timentis ob hanc rem, / quod sunt quos genus hoc minime iuvat, utpote pluris / culpari dignos.*⁶¹⁰ Na dalším místě ukazuje, že satira je o tepání lidských neřestí: *quemvis media elige turba: / aut ob avaritiam aut misera ambitione laborat; / hic nuptarum insanit amoribus, hic puerorum; / hunc capit argenti splendor, stupet Albius aere; / hic mutat merces surgente a sole ad eum quo / vespertina tepet regio, quin per mala praeceps / fertur, uti pulvis collectus turbine, ne quid / summa deperdat metuens aut ampliet ut rem. / omnes hi metuunt versus, odere poetas. / .faenum habet in cornu, longe fuge. dummodo risum / excutiat sibi non, non hic cuiquam parcat amico; / et quodcumque semel chartis illevertit, omnis / gestiet a furno redeuntis scire lacu que / et pueros et anus;*⁶¹¹ a že to v podstatě není žádná pořádná

605 Např. CLASSEN 1993, s. 246–268; LEEMAN, ANTON D. 1985. Horace und die anderen Satiriker über die Aufgaben der Satire. In LEEMAN, ANTON D. [ed.]. *Form und Sinn. Studien zur römischen Literatur (1954–1984)*. Frankfurt am Main – Bern – New York – Nancy: Verlag Peter Lang, s. 235–249, a SCODEL 1987, s. 199–215.

606 Hor. sat. 1, 4, 3nn.: *si quis erat dignus describi, quod malus ac fur, / quod moechus foret aut sicarius aut alioqui / famosus, multa cum libertate notabant.* (Překlad: „Kdo jako zlosyn a zloděj si zaslouží, aby byl kárán, kdo je záletník, vrah, neb čímkoli nechvalně známý, s velikou otevřeností těm všem tam právali prádlo.“)

607 Hor. sat. 1, 4, 6nn.: *hinc omnis pendet Lucilius, hosce secutus / mutatis tantum pedibus numeris que; / facetus, / emunctae naris, durus componere versus.* (Překlad: „Na nich závislý ve všem je Lucilius, v nich vzor měl, jenom pozměnil rozměr a rytmus. Byl vtipný, citění vytříbeného, však drsný v skladbě svých veršů.“)

608 Hor. sat. 1, 4, 9nn.: *nam fuit hoc vitiosus: in hora saepe ducentos, / ut magnum, versus dictabat stans pede in uno. / cum flueret lutulentus, erat quod tollere velles, / garrulus atque piger scribendi ferre laborem, / scribendi recte; nam ut multum, nil moror.* (Překlad: „V tom se dopouštěl chyby, že v hodině diktoval často dvě stě veršů /ten zázrak!/- a jak by je z rukávu sypal. Leccos bys odstranit chtěl, vždyť plynul jak zkalený přívál; velmi byl řečný, však líný nést námahu psaní, čímž míním *správného* psaní: jak *mnoho* on psával, já nedbám.“)

609 Hor. sat. 1, 4, 56nn.: *his, ego quae nunc, / olim quae scripsit Lucilius, eripias si / tempora certa modos que, et quod prius ordine verbum est / posterius facias, praeponeus ultima primis, / non, ut si solvas* (Překlad: „Však veršům, které teď píšu, a které Lucilius kdys psával, když odejmeš pevný rozměr a rytmus a vsuneš pak slovo pořadem přední na místo vzdálenější, a před začátek dáš konec, přece nenajdeš v tom básníka údy, jako když uvolníš třeba verš Enniův [...]“)

610 Hor. sat. 1, 4, 22nn. Překlad: „Kdežto mé spisy nečítá nikdo a já se je veřejně předčítat bojím, protože některým lidem ten druh se nelíbí: lidé obecně zaslouží hany.“

611 Hor. sat. 1, 4, 25nn. Překlad: „Hle, kohokoli si vyber z davu: buď lakotou stůně, neb ctižádost bědná ho trápí. Po lásce vdaných žen ten šílí, ten po lásce chlapců; jednoho poutá lesk stříbra a jiný

báseň, neboť se podobá všednímu hovoru,⁶¹² a proto se ani Horatius nepovažuje za básníka. Je ale správné odsuzovat tento literární druh?⁶¹³ Horatius své básně ani nechce vydat, čte je jen z donucení přátelům,⁶¹⁴ což je určité topos podceňování se. Brání své počínání, vždyť své poznámky pronášá jen v žertu: *ego si risi, quod ineptus / pastillos Rufillus olet, Gargonius hircum, / lividus et mordax videor tibi?*⁶¹⁵ *Laedere gaudes*,⁶¹⁶ obviňuje Horatia jeho protivník. A Horatius se brání tvrzením, že občas lze přece silnější slova odpustit.⁶¹⁷

Druhá Horatiova programová báseň je umístěna na konci jeho první knihy satir. I když zde opět zmiňuje, že Luciliovým vzorem byli autoři veseloher, kteří namísto břitkosti a sřízavé kritiky užívají spíš smířlivého vtípu,⁶¹⁸ je tato báseň věnována Luciliově. Hned na začátku se s ním Horatius srovnává, vyčítá mu jeho obsáhlost a překotnost⁶¹⁹ – těchto „neduhů“ se chce Horatius ve svém díle vyva-

nad bronzem žasne; jiný prodává zboží: jde z krajů, kde vychází slunce, k těm až, jež zahřívá večer, ba po hlavě řítí se do všech útrap jak zvířený prach – strach žene ho, aby snad něco nepozbyl ze svého jmění, neb touha ještě je zvětšit. Všichni ti bojí se veršů a k básníkům chovají zášť. „Pozor! Trká jak býk! Běž pryč! Ten nikoho ze svých přátel ušetřit nezná, jen sám když se otrásá smíchem. Co on načmárá jednou v svých papírech, bude chtít uvést ve známost všem, co z pekárny jdou a od studně domů, sluhům i babkám.“

612 Hor. sat. 1, 4, 39nn.: *primum ego me illorum dederim quibus esse poetis / excerptam numero. neque enim concludere versum / dixeris esse satis; neque, si qui scribat, uti nos, / sermoni propiora, putes hunc esse poetam. / ingenium, cui sit, cui mens divinior atque os / magna sonaturum, des nominis huius honorem.* (Překlad: „Za prvé z počtu těch, jež sám bych básníky nazval, vyloučím sebe. Vždyť ty přec neřekneš, to že už stačí, umět sestavit verš. Též nemyslíš, to že je básník, přišel-li někdo jak já, co je všednímu hovoru bližší. Dávaj čestné to jméno jen tomu, kdo nadán a kdo má jiskru božského ducha a schopnost vznešené mluvy.“)

613 Hor. sat. 1, 4, 64nn.: *nunc illud tantum quaeram, merito ne tibi sit / suspectum genus hoc scribendi.* (Překlad: „Však nyní jen o tom, zda tento druh skladeb v podezření máš právem [...].“)

614 Hor. sat. 1, 4, 71nn.: *nulla taberna meos habeat neque pila libellos, / quis manus insudet vulgi Hermogenis que Tigelli. / nec recito cuiquam nisi amicis id que coactus, / non ubivis coram ve quibuslibet.* (Překlad: „Nebude žádný krám ni výklad chovat mé knížky, [...] sám je však nikomu nečtu, leč přátelům, a jenom nucen, ne ale před kýmkoli a kdekoli.“)

615 Hor. sat. 1, 4, 91nn. Překlad: „Já však, když prohlásím žertem, že *mastni nejapný Rufillus voní a jiný zas páchne jako kozel*, závistným, kousavým zdám se?“

616 Hor. sat. 1, 4, 78. Překlad: „Však tobě,“ dí protivník, „dělá radost urážet lidi. Sám špatný schválně tak jednáš.“

617 Hor. sat. 1, 4, 103nn.: *Liberius si / dixerit quid, si forte iocosus, hoc mihi iuris / cum venia dabis.* (Překlad: „A řeknu-li volněji něco nebo snad ostřejším žertem, ty musíš to svolit a rovněž odpustit!“)

618 Hor. sat. 1, 10, 14nn.: *ridiculum acri / fortius et melius magnas plerumque secat res. / illi scripta quibus comoedia prisca viris est / hoc stabant, hoc sunt imitandi.* (Překlad: „Vždyť zpravidla závažné věci rázněji roztíná vtíp a lépe než přílišná břitkost. V tom byli autoři dávný děl veseloherních kdys mistři, v tom nám mají být vzorem.“)

619 Hor. sat. 1, 10, 11nn.: *Nempe in composito dixi pede currere versus / Lucili.* (Překlad: „O verších Luciliových jsem řekl, že o překot běží stopou nepravdělnou.“); a Hor. sat. 1, 10, 6nn.: *ergo non satis est risu diducere rictum / auditoris (et est quaedam tamen hic quoque virtus): / est brevitate opus, ut currat sententia, neu se / impediatur verbis lassas onerantibus auris.* (Překlad: „Proto nestačí jen, kdo smíchem roztáhne ústa posluchačům / i v tom však odstín je dokonalosti/: nutné je stručnosti dbát, aby myšlenka spěla, a při tom záplavou obtížných slov snad uši nám neznavovala.“)

rovat, ale chválí ho za to, že *sale multo urbem defricuit*,⁶²⁰ a dodává, že jistě i sám *inventor* by v jeho, tedy Horatiově době, své dílo předělal.⁶²¹ Stejně jako Lucilius oslovuje své potenciální čtenáře,⁶²² a obdobně jako jeho předchůdce odmítá obdiv davu a spokojuje se jen s potleskem vzdělců.⁶²³ Vymezení vůči ostatním literárním žánrům je také důležitou součástí programových básní. Horatius skládá hravé veršičky, jež nemají zaznít v chrámu Múz ani na divadle.⁶²⁴ Pak vyjmenovává důležité literární žánry⁶²⁵ a mluví o satíře: *hoc erat experto frustra Varrone Atacino / atque quibusdam aliis melius quod scribere possem, / inventore minor; neque ego illi detrahere ausim / haerentem capiti cum multa laude coronam*.⁶²⁶ Lucilius sice plynul jak zkalený proud, ale přestože se vysmíval Enniovi a Acciovi, nestavěl se nad ně,⁶²⁷ proto ho chce Horatius zkoumat.⁶²⁸

620 Hor. sat. 1, 10, 3nn.: *at idem, quod sale multo / urbem defricuit, charta laudatur eadem*. (Překlad: „Vždyť na téměř listě ho chválím za to, že nasolil městu tak vydatně štiplavým vtipem.“) Na jiném místě používá Horatius pro jízlivý vtip spojení *acetum Italum*. (Hor. sat. 1, 7, 31.)

621 Hor. sat. 1, 10, 67nn.: *sed ille, / si foret hoc nostrum fato delapsus in aevum, / detereret sibi multa, recideret omne quod ultra / perfectum traheretur, et in versu faciendo / saepe caput scaberet vivos et roderet unguis*. (Překlad: „Kdyby byl do naší doby jej [Lucilia] našivu uchoval osud, mnoho by obrousil z díla a zutínil vše, co se vleče za mezí dokonalosti, a jistě by při psaní veršů často si drbal hlavu a nehty si do krve hryzl.“)

622 Hor. sat. 1, 10, 78nn.: *men moveat cimex Pantilius aut cruciet quod / vellicet absentem Demetrius aut quod ineptus / Fannius Hermogenis laedat conviva Tigelli? / Plotius et Varius, Maecenas Vergilius que, / Valgius et probet haec Octavius optimus atque / Fuscus et haec utinam Viscorum laudet uterque / ambitione relegata! te dicere possum, / Pollio, te, Messalla, tuo cum fratre, simul que / vos, Bibuli et Servi, simul his te, candide Furni, / compluris alios, doctos ego quos et amicos / prudens praetereo, quibus haec, sint qualiacumque, / arridere velim, doliturus si placeant spe / deterius nostra. Demetri, te que, Tigelli, / discipularum inter iubeo plorare cathedras*. (Překlad: „Měl bych se Pantiliem, tou štěnicí, trudit a trápit, nebo že Demetrius mě za zády drbe a že mě uráží Fanius hloupý, host stálý u Tigellia? Nechat si Maecenas váží a Vergilius mých skladeb, Plotius, Varius, Fuscus a Valgius, jakož i drahý historik Octavius, nechť Viscové oba je chválí bez lichocení. I tebe já, Pollione, tu mohu jmenovat, rovněž tebe, můj Messalo s bratrem, i vás dva Bibule se Serviem, i, upřímný Furnie, tebe, jakož i přemnoho jiných svých přátel a znalců, jež schválně pominu. Kéž má tvorba, až jakákoli, vás těší, truchlil bych, kdyby se vám snad líbila méně, než doufám. Tebe však Demetrie a Tigellie, vás nechám naříkat v učebnách vašich a chodit kol sedadel dívkách.“)

623 Hor. sat. 1, 10, 73nn. a 76: *neque te ut miretur turba labores, / contentus paucis lectoribus [...] nam satis est equitem mihi plaudere*. (Překlad: „Také o obdiv davu se nesnaž, buď spokojen malým počtem čtenářů svých [...] Mně stačí jen vzdělců potlesk.“)

624 Hor. sat. 1, 10, 37nn.: *haec ego ludo, / quae nec in aede sonent certantia iudice Tarpa / nec redeant iterum atque iterum spectanda theatris*. (Překlad: „Já rozverně veršičky skládám, které nemají zaznít v Múz chrámě, kde Tarpa je soudí, ani nemají stále a stále být v divadlech hrány.“)

625 Hor. sat. 1, 10, 40nn. jmenuje Fundania jako představitel komedie, Polliona jako historika, Varia jako skladatele hrdinského eposu a Vergilia jako autora idyl.

626 Hor. sat. 1, 10, 46nn. Překlad: „Satiry, tento svůj obor, jež nadarmo zkoušel i Varro, jakož i někteří jiní, bych doved psát lépe než oni, třeba jsem menší než původce jeho a netroufal bych si z hlavy mu strhávat věnec, ježž nese s velikou slávou.“

627 Hor. sat. 1, 10, 53nn.: *nil comis tragici mutat Lucilius Acci? / non ridet versus Enni gravitate minores, / cum de se loquitur non ut maiore reprehens?* (Překlad: „Na Acciovi, autoru tragických her, nic Lucilius by nechtěl změnit, což nemá výsměch i pro Enniovy verše, nedosti vážné, až sám se nestaví nad ty, co kárá?“)

628 Hor. sat. 1, 10, 56nn.: *quid vetat et nosmet Lucili scripta legentis / quaerere, num illius, num rerum dura*

Třetí Horatiovou programovou básní je první satira z druhé knihy, v níž poprvé zaznívá pojmenování žánru.⁶²⁹ V této básni opět odmítá skládat epos kvůli nedostatku nadání,⁶³⁰ ale zároveň se vyznává z toho, že rád píše satiru: *me pedibus delectat claudere verba / Lucili ritu.*⁶³¹ Píše, co je hlavním námětem satiry Luciliem počínaje: *ille velut fidis arcana sodalibus olim / credebat libris neque, si male cesserat, usquam / decurrens alio neque si bene,*⁶³² a dodává, o čem bude psát sám: *quisquis erit vitae, scribam, color.*⁶³³ O Luciliově mluví hodně, tentokrát ho však nekritizuje kvůli stylu, ale na příkladech z jeho díla ukazuje, o čem je satira,⁶³⁴ a naráží na to, na co později i Persius a Iuvenalis, že si Lucilius mohl dovolit otevřenou kritiku: *primores populi arripuit populum que tributim.*⁶³⁵ Horatius nebude otevřeně útočit, ledaže by ho někdo napadl a on se jen bránil: *sed hic stilus haud petet ultro / quemquam animantem et me veluti custodiet ensis / vagina tectus,*⁶³⁶ *at ille, / qui me commorit (melius non tangere, clamo) / flebit et insignis tota cantabitur urbe.*⁶³⁷ Vůči případné kritice se Horatius zaštiťuje uměleckou hodnotou svých básní: *si mala condiderit in quem quis carmina, ius est / iudicium que.* *Esto, si quis mala; sed bona si quis / iudice condiderit laudatus Caesare?*⁶³⁸

negarit / versiculos natura magis factos et euntis / mollius ac si quis pedibus quid claudere senis, / hoc tantum, contentus amet scripsisse ducentos / ante cibum versus, totidem cenatus. (Překlad: „Co tedy brání i mně, jenž verše čtu Luciliově, zkoumat, zda nedala mu buď povaha jeho či drsnost doby, psát vyříbenější a plynější verše, než skládá ten, kdo spokojen tím, že dovede myšlenku vtěsnat do šesti stop, je rád, že napíše před jídlem dvě stě veršů a po jídle zas.“)

629 Hor. sat. 2, 1, 1: *Sunt quibus in satira videar nimis acer [...]* (Překlad: „Jedněm se zdá, že příliš jsem v satíře ostrý [...].“)

630 Hor. sat. 2, 1, 12nn.: *Cupidum, pater optime, vires / deficiunt; neque enim quivis horrentia pilis / agmina nec fracta pereuntis cuspidae Gallos / aut labentis equo describit vulnera Parthi.* (Překlad: „Já toužil bych, drahý můj otče, síly však nestačí mi; vždyť každý neumí lícit šiky s ostěpy vzhůru, ni Gally hynoucí s hrotem zlomeným v těle, neb Partha, jenž poraněn kácí se s koně.“) Horatius byl pak nabádán, aby psal oslavné básně, protože vše je lepší *quam tristi laedere versu / Pantolabum scurram Nomentanum ve nepotem.* (Hor. sat. 2, 1, 21nn. Překlad: „Než urážet kousavým veršem kašpara Pantolalu neb hýřila Nomentana [...].“)

631 Hor. sat. 2, 1, 27nn. Překlad: „Mně zase baví, když do stop a do veršů řadím svá slova po vzoru Luciliově.“

632 Hor. sat. 2, 1, 30nn. Překlad: „V své době svěřoval tajemství nitra jak přátelům věrným svým knihám, vždy se jen utkal k nim, ať neštěstí prožil či štěstí.“

633 Hor. sat. 2, 1, 60. Překlad: „Když Osud rozkáže, ať se jakkoli utváří život, chci psát.“

634 Hor. sat. 2, 1, 62nn.: *cum est Lucilius ausus / primus in hunc operis componere carmina morem / detrudere et pellem, nitidus qua quisque per ora / cederet, introrsum turpis, num Laelius aut qui / duxit ab oppressa meritum Carthagine nomen / ingenio offensi aut laeso doluere Metello / famosus ve Lupo cooperto versibus?* (Překlad: „Což Lucilius, když první básně tohoto druhu se odvážil skládat a lidem strhávat masky, v nichž zevnějším skvělí se nesli, však uvnitř hnusní, zda pohoršoval svým vtipem Laelia, nebo muže, jenž Afriku zdolal a právem má přijmení po ní, zda je rmoutilý verše, tak hanlivé, kterými sňhal Metella, jakož i Lupa?“)

635 Hor. sat. 2, 1, 69. Překlad: „A přece napadal prudce přední v národu muže, lid v celé šíři.“

636 Hor. sat. 2, 1, 39nn. Překlad: „Mé péro však nikoho z živých nenapadne již napřed, jen chránit mě bude, jak v pochvě ukrytý meč.“

637 Hor. sat. 2, 1, 44nn. Překlad: „Však kdo mě vyruší z klidu (lépe je nesahat na mne, jak vybízím!), ten ale potom zplácě a po celém městě mou písní se pověstným stane.“

Horatius žánr sice zkoumá a pomocí příkladů z Lucilia specifikuje, avšak na žádném místě ho podrobně nepopisuje. Jeho charakteristika žánru v podstatě spočívá ve vymezení vůči Luciliovi: chce psát v podobném duchu jako on, tj. o tom, co ho trápí, těší, popouzí, ale rozhodně chce zlepšit formu – uhladit a vypilovat jednotlivé verše. Neposuzuje, kdo je lepší autor, jen říká, že satira si zaslouží lepší styl a kompozici.⁶³⁹ S ohledem na vyjadřování svého předchůdce trvá na obecném právu kritizovat ostatní. Stejně jako u Lucilia se u Horatia představuje pestrá řada témat, z nichž některá přímo odkazují na inventora, různorodost forem, stylů i velké množství cílů, přesně tak, jak to požaduje charakter žánru.

Persius se žánrově vymezuje ve své první básni.⁶⁴⁰ Podobně jako Lucilius a Horatius hovoří v programové satíře o dobovém básnictví.⁶⁴¹ Z Persiova prologu, psaného choliambem, jednoznačně vyplývá jeho nechuť psát epiku, naopak chce psát po svém.⁶⁴² Odmítnutí vysoké poezie je věnován i začátek páté básně; Persius nechce psát tragickou⁶⁴³ či epickou poezii, jež by potřebovala „sto hrdel, aby mohla být vyřčena“.⁶⁴⁴ Naopak je pro něj podstatná běžná řeč a umírněnost: *Verba togae*

638 *Hor. sat.* 2, 1, 82nn. Překlad: „Je po právu souzen, kdo básně špatné by o někom složil! Nu budiž, kdo špatné. Však ten, kdo *dobře* složí a Caesar jak soudce ho pochválí? Kdo je čistý a napadne toho, kdo pohany hoden?“

639 Horatiův koncept se prosadil, což U. Scholz vidí jako jeden z důvodů pozdějšího zániku žánru: „Der Sieg des Horaz bedeutete freilich auch, daß die Geschichte der römischen *satira* – darin der Geschichte der römischen Liebeslegie vergleichbar – wegen den durch Horaz kanonisierten formalen und thematischen Beschränkung über kurz oder lang in einen Tod bringenden Leerlauf treiben mußte – daran konnten auch die Leistungen eines Persius und Juvenal nichts mehr ändern.“ (SCHOLZ 1986a, s. 365.)

640 Otázkou, zda je možné, aby první verš Persiových satír pocházel z Lucilia, se zabývají tito badatelé: HENS, DIETRICH. 1954. Ist das Luciliusfragment 9 (Marx) echt? *Philologus*, 98, s. 159–161. ZETZEL, J. E. G. 1977. Notes and Discussions. Lucilius, Lucretius, and Persius 1.1. *CPh*, 72, č. 1, s. 40–43.

641 *Pers.* 1, 13nn.; 1, 50nn.: *Scribimus inclusi, numeros ille, hic pede liber, / Grande aliquid, quod pulmo animae praelargus anhelet; / Scilicet haec populo pexus que toga que recenti / Et natalicia tandem cum sardoniche albus / Sede legnes celsa, liquido cum plasmate guttur / Mobile collueris, patranti fractus ocello [...] non hic est Ilias Atti / Ebria veratro? non si qua elegidia crudi / Dictarunt proceres? non quidquid denique lectis / Scribitur in citreis?* (Překlad: „Příseme zamčení, jedni veršem a bez rytmu druží, veledla, jež vysupí plíce jen bohaté na dech. Ovšem až obecnstvu to konečně – běloučký celý, ulízán, se sardonixem jak o rod-ném dni, v nové tóze, poddajné hrdlo si vykloktav napřed a vyladiv jemně – z vysoké židle přečteš, tu změkly oplzlým očkem [...] Není tam opilá čemerem černým *Ilias* Attiova a snad i přecpaným panstvem nadiktované elegičky a konečně všechno, co se načrtne na lůžku z citru?“)

642 *Pers. prologus* 1nn.: *Nec fonte labra prolui caballino, / Nec in bicipiti somniasse Parnasso / Memini, ut repente sic poeta prodirem. / Heliconiadas que pallidam que Pirenen / Illis remitto, quorum imagines lambunt / Hederae sequaces: ipse semipaganus / Ad sacra vatum carmen affero nostrum.* (Překlad: „Mně nepropláchl Koňský pramen úst, myslím, a na dvouhrbém Parnasu jsem sen neměl, že básník by se ze mne takto stal naráz; i bledničkovou Pírénu i Múz kopec těm druhým nechám, kolem jejichž bust břečtan se plazí; sám jsa venkovana půl, kladu k těm svátostinám pěvců vlastní zpěv navíc.“)

643 *Pers.* 1, 76nn.: *Est nunc Brisaei quem uenosus liber Acci, / sunt quos Pacuvius que et verrucosa moretur / Antiopa, aerumnis cor luctificabile fulta?* (Překlad: „Kdo by se dnes ještě obíral svaštělým svazkem Ak-ciovým či Pakuviem a zkostrbatělou *Antiopou*, jež na trudech utlala žalnému srdci?“)

644 *Pers.* 5, 1nn. zmiňuje osoby a místa spjatá s vysokým stylem básnictví. Jsou to Helikón, Thyestés

*sequeris iunctura callidus acri, / Ore teres modico, pallentes radere mores / Doctus et ingenio culpam defigere ludo.*⁶⁴⁵ Dalším typickým rysem satiry vyskytujícím se v první básni sbírky jsou povzdechy nad marností vlastního počínání, tedy psaní: *Quis leget haec? Mi n' tu istud ais? nemo hercule! Nemo?*⁶⁴⁶ Přesto nepopírá, že bude rád, když jeho básně oprávněně někdo pochválí.⁶⁴⁷ Jako své předchůdce Persius uvádí Lucilia a Horatia, čímž řadí sám sebe mezi autory satir.⁶⁴⁸ Následuje prohlášení, jak bude psát on.⁶⁴⁹ Cítí potřebu *Sive opus in mores, in luxum, in prandia regum / Dicere, res grandes nostro dat Musa poetae.*⁶⁵⁰ I Persius upozorňuje na to, že jeho verše nejsou líbivé, že pravda mnohdy není příjemná: *Sed quid opus teneras mordaci radere vero / auriculas? vide sis ne maiorum tibi forte / Limina frigescant; sonat hic de nare canina / Littera. Per me equidem sint omnia protinus alba; / Nil moror. Euge! omnes, omnes bene mirae eritis res. / Hoc iuvat? Hic, inquis, veto quisquam faxit oletum?*⁶⁵¹

a Prokné: *Vatibus hic mos est, centum sibi poscere voces, / Centum ora et linguas optare in carmina centum, / Fabula vno moesto ponatur hianda tragoedo, / Vulnera seu Parthi ducentis ab inguine ferrum. / Quorsum haec? aut quantas robusti carminis offas / Ingeris, ut par sit centeno gutture niti? / Grande locuturi nebulas Helicone legunto, / Si quibus aut Procnes, aut si quibus olla Thyestae / Fervebit saepe insulso coenanda Glyconi.* (Překlad: „Básníci mají ten zvyk, že žádají o stovku hlasů, přejí si sterá ústa a jazyků sto pro své písně, ať už zbášňují báj, kterou vykřičí truchlivý tragéd, anebo Parthovy rány, jak vytasí od boku šavli. ‚K čemu tohle? Chceš mohutnou báseň v tak velikých soustech servírovat, že sto bude nutno si namáhat hrdel? Kdo chce vznešeně psát, ať oblaka na Helikónu sbírá, má-li mu vřít Proknin či Thyestův hrnec, z něhož by víckrát se naobědval ten protiva Glykón.“)

645 Pers. 5, 14nn. Překlad: „Civilních slov se držíš a umíš je spojovat rázně, s mírou a vkusně otvíráš ústa, i do zrůdných mravů dovedeš dloubnout a hříchů jak při hře dát patřičnou ránu.“

Pers. 5, 17nn.: *Hinc trahere quae dicas, mensas que relinque Mycenis / Cum capite et pedibus plebeia que prandia noris. / Non equidem hoc studeo, bullatis ut mihi nugis / Pagina turgescat, dare pondus idonea fumo.* (Překlad: „[...] Odtud si ber, co říkáš, a Mykénám přenech ty hody s lidskými hnáty a hlavou a drž se lidových jídel.‘ Věřu že není můj cíl, abych hloupostmi v smutečném rouše přecpával stránky, a tak tomu dýmu dodával váhy [...]“)

646 Pers. 1, 2. Překlad: „Kdo bude tohle číst?‘ To říkáš mně? Věřu nikdo. ‚Nikdo?‘“

647 Pers. 1, 45nn.: *Non ego, quum scribo, si forte quid aptius exit / Quando haec rara avis est si quid tamen aptius exit, / Laudari metuam, neque enim mihi cornea fibra est.* (Překlad: „Já, když píši a něco mi z toho pěkného vyjde – když? to je vzácný pták – ale je-li to opravdu pěkné, chvály se nebudu bát, vždyť nemám kostěné nervy.“)

648 Pers. 1, 114nn.: *Secuit Lucilius urbem / Te Lupe, te Muci, et genuinum fregit in illis; / Omne vafer vitium ridenti Flaccus amico / Tangit et admissus circum praecordia ludit, Callidus excusso populum suspendere naso.* (Překlad: „To Lucilius, ten zřezal Město, Mucia, Lupa a zuby si vylámal na nich; u druhá na každou nectnost si mákl podšitý Flakkus, rozesmál ho a vítán se s jeho osrdím bavit, věda, jak vyčistit nos a nad obecněstvem ho krčít.“)

649 Pers. 1, 119nn.: *Me n' muttire nefas? nec clam? nec cum scrobe, nusquam? / Hic tamen infodiam: vidi, vidi ipse, libelle: / Auriculas asini quis non habet? hoc ego opertum, / Hoc ridere meum, tam nil, nulla tibi Vendo / Iliade.* (Překlad: „Já ani muk. Ani tajně? Ba ani do jámy? Nikde? Však já to zakopu tady: já viděl, knížečko, viděl oslí uši – a kdo je nemá? A tuhleťu švandu, tajnústku svoji, to holé nic bych za žádnou nedal Iliadu.“)

650 Pers. 1, 67nn. Překlad: „Třeba-li napadat mravy či přepych či hostiny králů, veliké možnosti dává teď našemu básníku Múza.“

651 Pers. 1, 107nn. Překlad: „Nač ale kousavou pravdou ta ouška citlivá drásat? Pozor, prosím, ať

Také u Iuvenala lze nalézt v první básni jeho osobní program. Hned na začátku zdůrazňuje vazbu na Lucilia – chce psát jako on: *Cur tamen hoc potius libeat decurrere campo, / per quem magnus equos Auruncae flexit alumnus, / si vacat ac placidi rationem admittitis, edam.*⁶⁵² Potýká se ovšem se stejným problémem jako jeho předchůdci, neboť otevřená Luciliovská kritika nebyla možná: *dices hic forsitan unde / ingenium par materiae? unde illa priorum / scribendi quodcumque animo flagrante liberet / simplicitas? cuius non audeo dicere nomen?*⁶⁵³ Proto bude raději psát o těch, kteří mu již nemohou ublížit: *ense semel stricto quotiens Lucilius ardens / infremuit, rubet auditor cui frigida mens est / criminibus, tacita sudant praecordia culpa. / inde irae et lacrimae. te cum prius ergo voluta / haec animo ante tubas. galeatum sero duelli / paenitet. experiar quid concedatur in illos / quorum Flaminia tegitur cinis atque Latina.*⁶⁵⁴ Doba je podle něj příhodná k psaní satir: *difficile est saturam non scribere.*⁶⁵⁵ Hned ze začátku líčí soudobou literární situaci, která ho „týrá“.⁶⁵⁶ Vyjmenovává některé nešvary – zamýšlí se nad tím, zda psát o nich, či spíše o epice, přičemž odkazuje (podobně jako Persius) i na Horatia a zároveň se vymezuje vůči vysoké poezii: *haec ego non credam Venusina digna lucerna? / haec ego non agitem? sed quid magis? Heracleas / aut Diomedas aut mugitum labyrinthi / et mare percussum puero fabrum que volantem, / cum leno accipiat moechi bona, si capiendi / ius nullum uxori, doctus spectare lacunar, / doctus et ad calicem vigilantanti stertere naso.*⁶⁵⁷ Bude psát zkrátka o tom: *quicquid agunt*

prahy mocipánů snad k tobě neochladnou, těm vrř jako psovi se ozývá z nosu! Pro mne a za mne, ať všecko je na místě bílé; už mlčím; všichni jste prima a všechněm zdar; jste hotový zázrak; stačí? Říkáš, že tady se nesmí neřádstvo dělat.“

652 Iuv. 1, 19nn. Překlad: „Proč se mi zlíbilo ovšem se vydati na onu dráhu, po níž řídil svůj vůz sám veliký aurunský rodák, povím vám, chcete-li slyšet a vlídně mé důvody přijmout.“

653 Iuv. 1, 150nn. Překlad: „Postačí na to mé síly? Mám volnost, již mívali staří, psátí podle své chuti, jak zachce se vzbouřené mysli? Koho pak jmenovat nechci [...]“

654 Iuv. 1, 165nn. Překlad: „Když však Lucilius, pln hněvu, jak s taseným mečem vyrazí, posluchač zrudne, ježž špatně svědomí mrazí, pot mu vyrazí uvnitř, kde tajné hříchy ho hnětou. Z toho je hněv jen a slzy. I uvažuji v mysli své o tom, dříve než polnice zazní. Je pozdě už litovat boje, jakmile nasadíš přílbu! – Chci zkusit, co o těch lze říci, kteří při cestách Flaminiové a Latínské tlejí.“

655 Iuv. 1, 30. Překlad: „Nelze přec satiru nepsat!“

656 Iuv. 1, 1nn.: *Semper ego auditor tantum? numquam ne reponam / vexatus totiens rauci Theseide Cordi? / impune ergo mihi recitaverit ille togatas, / hic elegos? impune diem consumpserit ingens / Telephus aut summi plena iam margine libri / scriptus et in tergo necdum finitus Orestes? / nota magis nulli domus est sua quam mihi lucus / Martis et Aeoliis vicinum rupibus antrum / Vulcani; quid agant venti, quas torqueat umbras / Aeacus, unde alius furtivae devehat aurum / pelliculae, quantas iaculetur Monychus ornos, / Frontonis platani convulsaque marmora clamant / semper et assiduo ruptae lectore columnae.* (Překlad: „Stále jen naslouchat budu? A ať jsem byl tisíckrát ztýrán Cordovým chraplavým hlasem, když *Théséidu* mně četl, nikdy se nepomstím za to? Tak bude mě beztréstně pořád přednášet jeden své veselohry a druhý své básně? Beztréstně zmarní můj čas hned rozvleklý *Télefos*, hned zas *Orestés* hustě psaný a po obou stranách a přece neukončený ještě? Ba dům svůj nikdo tak dobře nezná, jak já znám háj Martův a jeskyni Vulkánovu poblíž skal Aiolových! A věčným recitováním v sloupoví Frontonově i mramor i stromy se třesou, pukají sloupy a ozvěna řve, jak bojují větry, odkud kdo ukradl zlaté rouno, jak některé stíny přísně Aiakos soudí, jak ohromné Mónychos metá habry [...]“)

657 Iuv. 1, 51nn. Překlad: „Jak nemám si na vše to posvítit lampou venusijskou? A do toho práskat?“

*homines, votum, timor, ira, voluptas, / gaudia, discursus, nostri farrago libelli,*⁶⁵⁸ protože nelze nereagovat na nastalou společenskou situaci.⁶⁵⁹ *Tanto maiores humana negotia ludi.*⁶⁶⁰

Všichni autoři satir jednotně mluví o tom, že se nemohou věnovat epice či jiné vznešené literatuře,⁶⁶¹ protože nejsou hodni psát takovou poezii, neboť na to nemají dostatek talentu. Přesto tyto literární formy či jejich autory kritizují nebo parodují.⁶⁶² Raději tedy budou skládat verše o nešvarech své doby, o vlastních niterných pocitech, o svých radostech a strastech, o tom, co jim do cesty nachystá osud. Všichni se včleňují do literární tradice odkazem na Lucilia (u Persia a Iuvenala ještě na druhého v pořadí – Horatia). Z jejich narážek vyplývá, že nejvíce si na Luciliově díle, a hlavně na jeho osobnosti, cení otevřeně kritiky, kterou ovšem nemohou sami použít; pokusí se tedy o kritiku v nějaké jiné formě – umírněnou, skrytou, obecnou nebo své útoky zacílí na smyšlené či zemřelé osoby. Lucilius je především *ardens*,⁶⁶³ který má svobodu projevu (*libertas*).⁶⁶⁴ Nehodlají se nicméně svého práva vzdát, a kdyby se jim ho někdo snažil upřít, také ho napadnou.

V programových básních všech kanonických autorů se tedy vyskytují tyto tři prvky: odmítnutí skládat vznešenou poezii; přihlášení k otevřené Luciliově kritice a záměr psát o všedních, obyčejných věcech.

Či spíše mám líčit Herkulův život, či Diomédu, či labyrint s bykem, osud chlapce, jenž do moře spadl, a otčův let vzduchem, zatímco kuplířský manžel, když nedědí žena, sám shrábne majetek záletníkův jen za to, že dovedl vždycky včas se dívat k stropu a u číše naoko chrápat?“

658 Iuv. 1, 85nn. Překlad: „Všechno, co dělají lidé, jich přání, strachy a hněvy, rozkoše, radosti, sháňky, je náplní knížeky naší.“

659 Iuv. 1, 30nn.: *nam quis iniquae / tam patiens urbis, tam ferreus, ut teneat se, / causicidici nova cum veniat lectica Mathonis / plena ipso, post hunc magni delator amici / et cito rapturus de nobilitate comesa / quod superest, quem Massa timet, quem munere / palpat Carus et a trepido Thymele summissa Latino.* (Překlad: „Být lhostejný k bezprávím města, srdce mít zatvrzelé a dívat se s klidem, jak nesou obhájce Mathona naproti tobě v svých nosítkách nových rozvaleného, jak za ním jde udavač mocného druhu, který zahubí brzy i poslední z prořidlé šlechty, před nímž Massa se chvěje, jež Carus chlácholí dary, Latinus v strachu zas Thymelou svou, již posílá tajně?“)

660 Iuv. 14, 264. Překlad: „Sledovat pachtění lidské je divadlo daleko lepší.“

661 Částečně se také vymezují vůči tragédií.

662 Např. Iuv. 4, 34nn. epicky zpracoval příběh o rybě z Domitianovy doby: *incipit, Calliope – licet et considerare: non est / cantandum, res uera agitur: narrate, puellae / Pierides; prosit mihi vos dixisse puellas.* (Překlad: „Kalliopé, rač začít! I sednout lze. Věc není k zpěvu určena – je to jen skutečný příběh. Jej vyličte, dívky píerské! Tak jsem vás nazval – a za to mně věnujte přízeň!“)

663 Iuv. 1, 165nn.: *ense semel stricto quotiens Lucilius ardens / infremuit, rubet auditor cui frigida mens est / criminibus, tacita sudant praecordia culpa.* (Překlad: „Když však Lucilius, pln hněvu, jak s taseným mečem vyrazí, posluchač zrudne, jež špatné svědomí mrazí, pot mu vyrazí uvnitř, kde tajně hříchy ho hnětou.“) Hněv popohání i samotného Iuvenala: Iuv. 1, 45: *quid referam quanta siccum iecur ardeat ira.* (Překlad: „Je zbytečné říkat, jak v útrobach zprahlých hněv hárá.“)

664 Quint. *inst.* 10, 1, 94: *Nam et eruditio in eo mira et libertas atque inde acerbitas et abunde salis.* (Překlad: „Je v něm obdivuhodné vzdělání, svobodomyšlnost a z toho vyplývající trpkost a šířavý vtíp.“)

5.3.3 Zaměření na společnost

Satira je žánr, jenž vzniká ve společnosti, kterou je ovlivněn, ba dokonce formován, a zároveň ji ovlivňuje. Je spjat s prostředím, ve kterém autor žije, tvoří a jež chce svými díly změnit či donutit k zamyšlení. Objevuje se tedy především ve vyhrocených dobách.⁶⁶⁵ U. Scholz se domnívá, že satira jako *carmen maledicum et ad carpenda hominum vitia compositum* měla pomoci vysvětlit společenské poměry doby.⁶⁶⁶ Je nicméně důležité si uvědomit, že obraz římského života, který satira zprostředkovává, není zcela reálným zpracováním dobové skutečnosti, ale uměleckou tvorbou, jež reaguje na určité fenomény doby, které vykresluje tak, aby na čtenáře či posluchače co nejvíce zapůsobila.⁶⁶⁷

Různorodost satiry je dána osobností autora i společností, v níž žije a na kterou ve svých básních reaguje. Se společností souvisí také (stále přítomné) používání „obyčejného“ jazyka a výrazů z hovorové řeči. Je to dáno tím, že autor chce oslovit co nejširší publikum a také mluvit o „normálních“ věcech každodenního života. Je ovšem těžké říci, jak moc literární žánr určený vyšším vrstvám ovlivňoval širokou veřejnost. W. Krenkel se domnívá, že vztah mezi satirou a společností nebyl v antice zřejmě tak úzký a intenzivní jako v moderní době.⁶⁶⁸ Také S. Braundová zdůrazňuje, že tento produkt byl určen vyšším vrstvám bohatých Římanů vzdělaným v rétorice a epice, které uměly ocenit autorovo literární úsilí a narážky v jeho díle.⁶⁶⁹

Ke společnosti se autor staví většinou kriticky, což často vzbuzuje smích nebo působí jako moralizování. W. Krenkel se domnívá, „daß hier nichts mehr vom Willen zur Besserung und Erziehung eines Einzelnen zu gewahren ist oder davon, die Gesellschaft auf ein Übel nur deshalb aufmerksam zu machen, damit sie ihm aus dem Weg gehen kann: Das ist Invektive. Pamphlet, *carmen maledicum*; Ausfluß der kampferwühlten Jahre des Bürgerkrieges, ohne Sicherheit für Leben und

665 KRENKEL 1990, s. XV: „jede Epoche sozialer Umschichtungen, der Nährboden für Satirisches, satira, Pasquill und Invektive, war aber zugleich bei dem ständigen Wechsel der Machtverhältnisse mit grossem Risiko verbunden.“

„Její [satiry] intenzita vzrůstá v obdobích krizí a zásadních společenských změn.“ (MOCNÁ, DAGMAR – PETERKA, JOSEF A KOL. 2004. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, s. 613.) Podobně PETRŮ 2000, s. 51.

„Auch die Krisenzeiten im Leben der Völker und Staaten sind Blütezeiten der satirischen Dichtung, und die Dichter solcher Epochen, deren Absicht nur z. T. der Bekämpfung der Alten gewidmet ist, werden für die Klassiker der Satire gehalten und als solche berühmt.“ (TSCHIZIEWSKIJ, DIMITRI. 1976. *Satire und Groteske*. In PREISENDANZ, WOLFGANG – WARNING, RAINER [eds.]. *Das Komische*. München: Wilhelm Fink Verlag, s. 273.)

666 SCHOLZ 2000, s. 217.

667 Kniha, již editovala S. Braundová, ilustruje tuto skutečnost pěti esejí, které jsou zaměřeny na římské přátelství (*amicitia*), satirický obraz venkova, zobrazování práva a zákonů, jídlo jako prostředek morálky a ideologie a zkoumání rétorických a genderových rolí. (BRAUND 1989.)

668 KRENKEL 1966, s. 474.

669 Tato myšlenka prostupuje celou její prací: BRAUND 1996.

Gut, turbulent, chaotisch, imständigen Wechsel der Machtgruppierungen traditionelle Werte zerstörend: Ausfluß einer Gesellschaft im Stadium der Auflösung einer *libertas* des Hemmungs- und Schrankenlosen“.⁶⁷⁰ „[...] unmittelbares, aktives Verhältnis zur Wirklichkeit, die Kraft und den Mut, ihre tiefe Unzufriedenheit mit Unzulänglichem, Bestehenden wie auch immer zu artikulieren“ pokládá za rys společný všem satirikům.⁶⁷¹ N. Rudd vidí satiru jako trojúhelník, jenž má tři hroty: útok, zábavu a kázání, přičemž posledně jmenovaný hrot pokládá za nejméně důležitý, neboť satiru nepovažuje za báseň, která se pohybuje na pomezí mezi zábavou a kázáním, nebo mezi útokem a kázáním.⁶⁷² F. Serpa naopak uvádí, že satira je ve své podstatě kritická, rozjímavá nebo rozčilená a svou objektivní existenci zakládá na třech způsobech uvažování, jež jsou úzce spojeny s realitou a dobovou kulturou.⁶⁷³ Se změnou společenské situace žánr římské satiry upadá.⁶⁷⁴

Dějště satir nebývá nijak přesně specifikováno. Jsou známy básně o cestě Lucilia a Horatia,⁶⁷⁵ avšak většina dalších satir se odehrává v prostředí, které je všem básníkům důvěrně známé. Můžeme předpokládat, že tímto prostorem byl samotný Řím. Nejobsáhleji líčí hlavní město třetí Iuvenalova satira, v níž vyplouvají na povrch stinné stránky života ve velkoměstě;⁶⁷⁶ člověka ohrožují požáry a borcení domů, veřejné recitace básníků.⁶⁷⁷ Řím je popisován jako místo, kde se nedá žít čestně,⁶⁷⁸ žijí tam ti (Catulus a Artorius), kteří umějí proměnit černé v bílé.⁶⁷⁹ Lže

670 KRENKEL 1966, s. 476.

671 KRENKEL 1990, s. XXVIII.

672 RUDD 1986, s. 1.

673 V satirě se degraduje společnost a falšuje stav lidstva; přítomnost je označována za špatnou; vzniká dojem iluze, která vyúsťuje téměř v utopii. (SERPA, FRANCO. 1981. La „figura“ della satira /ipotesi per una teoria generale della satira latina/. In *Literature comparate. Problemi e metodo. Studi in onore di Ettore Paratore*. Volume Primo. Bologna: Pàtron Editore, s. 320.)

674 KRENKEL 1966, s. 477.

675 Horatiova báseň 1, 5 líčí jeho cestu s přáteli do Brundisia, přičemž, do té míry, do jaké to lze posoudit, se v líčení některých scén podobá popisu Luciliovy cesty na Sicílii. Jedná se o souboj, čekání na milostný zážitek s dívkou, která nakonec nepřišla, či popis města, jež se nedá vyjádřit veršem.

676 Srov. Hor. *sat.* 2, 6 – sabinský statek, Iuv. 3 – přítel, který se chce usadit v Kúmách, a Iuv. 3, 220 – líčení ideálního domku.

677 Iuv. 3, 6nn.: *Nam quid tam miserum, tam solum vidimus, ut non / deterius credas horrere incendia, lapsus / tectorum assiduus ac mille pericula saevae / urbis et Augusto recitantes mense poetas?* (Překlad: „Není nikde tak zle, tak pusto, že proto bys nechtěl raději tam v klidu si žít, než bát se zde požárů nebo věčného borcení domů a tisíce úkladů jiných v záludném městě a básníků davu, jenž přednáší v srpnu!“)

678 Iuv. 3, 21nn.: *hic tunc Umbricius ‚quando artibus‘ inquit ‚honestis / nullus in urbe locus, nulla emolumenta laborum.‘* (Překlad: „Umbricius pak spustil: Je v Římě teď nemožnou věcí žít se čestně a nekyné zisk už z poctivé práce.“)

679 Iuv. 3, 29nn.: *vivant Artorius istic / et Catulus, maneant qui nigrum in candida vertunt, / quis facile est aedes conducere, flumina, portus, / siccandam eluviem, portandum ad busta cadaver, / et praebere caput domina venale sub hasta.* (Překlad: „Ať tady si Catulus žije s Artoriem, ať zůstanou ti, kdo dovedou černé proměnit v bílé, kdo ochotně najmou buď stavbu neb řeku, přístav, čištění stok i k hranici dopravu mrtvol, hotoví všanc dát i sebe, když chystá se veřejná dražba.“)

se tu,⁶⁸⁰ vládne zde přepych a za vše se platí.⁶⁸¹ Člověka ohrožuje nedostatek spánku,⁶⁸² může být zasažen vyhozeným hrncem,⁶⁸³ napaden rváči,⁶⁸⁴ lupiči.⁶⁸⁵ Persius mluví o Římě jako o davu, kterému není radno důvěřovat.⁶⁸⁶ Také u Horatia není město líčeno v příznivém světle: panuje tu shon,⁶⁸⁷ každý něco chce,⁶⁸⁸ závidí mu (mluvčímu v satíře, potažmo Horatiovi) jeho přátelství s Maecenatem.⁶⁸⁹ Do protikladu klade venkov,⁶⁹⁰ avšak na druhou stranu *ergo ubi me in montis et in arcem ex urbe removi, / quid prius illustrem satiris Musa que pedestri?*⁶⁹¹

680 Iuv. 3, 41: *Quid Romae faciam? mentiri nescio.* (Překlad: „Co bych si v Římě jen počal? Lhát neznám.“)

681 Iuv. 3, 180nn.; 188nn.: *hic ultra vires habitus nitior; hic aliquid plus / quam satis est interdum aliena sumitur arca. / commune id vitium est: hic vivimus ambitiosa / paupertate omnes. quid te moror? omnia Romae / cum pretio [...] praestare tributa clientes / cogimur et cultis augere peculia servis.* (Překlad: „V Římě však rozbujel šílený přepych, zde sáhne se leckdy víc, než si skutečná potřeba žádá, i do cizí kapsy. To už je choroba doby: zde žijeme opravdu všichni v náročné chudobě. Zkrátka: tu v Římě všechno se platí [...] My chráněnci chudí, musíme úplatky dávat a na jmění otrokům střádat!“)

682 Iuv. 3, 232nn.: *Plurimus hic aeger moritur vigilando; sed ipsum / languorem peperit cibus imperfectus et haerens / ardenti stomacho. nam quae meritoria somnum / admittunt? magnis opibus dormitur in urbe.* (Překlad: „Mnozí se rozstůňou v Římě i zemřou, že nemohou spát; malátnost arci je z jídla, jež nestrávíš, takže tě tlačí v žaludku, který jen pálí. Což v nějakých činžovních bytech můžeš zamhouřit oko? I spánek v městě je drahý!“)

683 Iuv. 3, 268nn.: *Respice nunc alia ac diversa pericula noctis, / quod spatium tectis sublimibus unde cerebrum / testa ferit, quoties rimosa et curta fenestris / vasa cadunt, quanto percussum pondere signent / et laedant silicem.* (Překlad: „Různé nástrahy jiné teď uvaž, jež skrývá tma noční: do jaké výše se zdvihají domy, z nichž na hlavu ráda dopadne taška, jak často i hrnce, již děravé, prasklé, z oken najednou slétnou, jak zůstanou v kamenné dlažbě výmluvné stopy jich tíže!“)

684 Iuv. 3, 278nn.; 3, 281nn.: *ebrius ac petulans, qui nullum forte cecidit, / dat poenas [...] ergo non aliter poterit dormire. quibusdam / somnum rixa facit.* (Překlad: „Rmoutí se opilý hejsek, když nemohl nikoho ztlouci [...] Vždyť některým lidem jen rvačka přináší klidný spánek.“)

685 Iuv. 3, 302nn.: *Nec tamen haec tantum metuas; nam qui spoliat te / non derit clausis domibus postquam omnis ubique / fixa catenatae siluit compago tabernae.* (Překlad: „Příčin k strachu je dost – ne tahle jediná! Často lupič ti sebere všechno, jen domy se zavřou a všude тихо se rozprostře v krámech, jež závoxy uzavřou pevně.“)

686 Pers. 1, 5nn.: *non, si quid turbida Roma / Eleuet, accedas examen ve improbum in illa / Castiges trutina nec te quaesiveris extra.* (Překlad: „Když do nebes vychválí něco zmatený Řím, jen zůstávej stranou a na jejich vahách nerovnej jazyček vratký a nehledej sebe než v sobě.“)

687 Hor. sat. 2, 6, 29nn.: *Quid tibi vis, insane, et quas res improbus urges / iratis pedibus? tu pulses omne quod obstat, / ad Maecenatem memori si mente recurra?* (Překlad: „Blázne, co chceš? Co děláš? Tak dotírá nějaký hrubec, zlostně mi spílá: ‚Smíš do všeho vrážet, co stojí ti v cestě, běžíš-li k Maecenatovi a myslíš-li stále jen na něj?‘“)

688 Hor. sat. 2, 6, 34nn.: *Ante secundam / Roscius orabat sibi adesses ad Puteal cras. / de re communi scribae magna atque nova te / orabant hodie meminisses, Quinte, reverti.* (Překlad: „Hle, Roscius prosí, máš zítra před osmou u soudu být a hájit ho. Písaři, Quinte, prosí tě, abys dnes se dostavit neopomenul. O věc společnou jde, tak vážnou a novou.“)

689 Hor. sat. 2, 6, 38nn.: *imprimat his cura Maecenas signa tabellis. / dixeris, experiar: ‘si vis, potes’ addit et instat.* (Překlad: „A třetí: ‚Zaříd, ať Maecenas vtiskne sem na tyto listiny pečeť!‘“)

690 Ilustruje to bajkou o venkovské a městské myši. (Hor. sat. 2, 6, 79nn.)

691 Hor. sat. 2, 6, 16nn. Překlad: „Když tedy do svého hradu a do hor jsem unikl z města, co mám svou satírou dřív a nevzletnou Múzou zde slavit?“

5.3.3.1 Kritika

Hlavní rys satiry, který je součástí žánru v celé jeho historii, představuje adresná kritika, kterou do satiry zavedl Lucilius. Všichni satirici používají ve svých dílech kritiku. Její intenzita a nasměrování se u každého básníka liší, odlišná může být i v každé jedné konkrétní básni téhož autora, ale zůstává pravděpodobně nejzřejmějším společným poutem mezi básníkem a jeho nástupci satiriky,⁶⁹² potažmo zůstává jednou z hlavních charakteristik satiry do dnešní doby.

Kritika v satirě očekává od čtenáře nějakou reakci, příjemci se vůči ní musejí vymezit. Domnívám se, že je zároveň jakýmsi „lákadlem“, každý se ve svém životě s kritikou setkává a vždy je lepší se vůči ní vymezovat než být jejím objektem. Vzhledem k tomu, že žánr vychází ze společenského a kulturního prostředí dané doby, zakládá se na osobních pocitech „satirické persony“,⁶⁹³ kterou vytvořil autor, kritika však může směřovat i na ni. Útoky jsou obecně vedeny na jednotlivce či skupiny, které se nějakým způsobem odlišují.⁶⁹⁴

Právě kritika (resp. invektiva) se stala konstitučním rysem římské satiry, alespoň zpočátku. Díky takto zformované satirě složené v charakteristickém metru začalo být Luciliovo dílo rozpoznáváno jako něco, co je v literárním prostředí nové.

Nejen v Luciliových satirách se lze setkat s adresnou kritikou: některá jména jsou však smyšlená nebo obecná, u Iuvenala se vyskytují útoky na již zemřelé známé osoby. Na pomyslném pranýři se octne krasavec Barrus,⁶⁹⁵ zloděj Voranus a změkčilý Pediatius,⁶⁹⁶ Tigellius plný rozporů,⁶⁹⁷ lakomec Ummidius,⁶⁹⁸ příživník

692 Jak již bylo řečeno výše (kapitola 5.3.2.1 Programové básně, titul) Horatius, Persius i Iuvenalis se bez výjimky odvolávají na Lucilia a jeho kritický způsob vyjadřování.

693 Výstižné shrnutí týkající se „persony“ včetně základních prací uvádí M. Plazaová. (PLAZA 2006, s. 22–23.)

Na základě „persony“ upozorňuje S. Braundová na podobnost satiry s dramatem. (BRAUND 1992, s. 2.) Tuto tezi autorka rozvíjí ve své další knize *The Roman Satirists and their Masks*, v níž představuje satiru jako divadelní představení, jehož autoři promlouvají k posluchačům prostřednictvím „masek“, osob (*personae*), jež nejsou totožné s autory a které dělí podle jejich rozpoložení a vztahu k publiku na tři typy: rozněvaný, uštěpačný a usmívající se satirik.

694 S. Braundová k tomu dodává, že „attacks on such groups tend to create solidarity between the active and passive participants in the performance of satire, that is, between the voice and his (assumed) audience [...]“, ovšem není to tak jednoduché, neboť „sometimes the object of attack is the addressee within the poem, sometimes it is the audience listening to the performance of the satire and sometimes it is even the voice himself who is the victim“. (BRAUND 1996, s. 52.)

695 Hor. *sat.* 1, 6, 30nn.: *ut siquī aegrotet quo morbo Barrus, haberi / et cupiat formosus, eat quacumque, puellis / inicit curam quaerendi singula, quali / sit facie, sura, quali pede, dente, capillo.* (Překlad: „Tak jako když někdo stěně jak Barrus a chorobně touží mít slávu krasavce, na každém kroku pak zvědavost u dívek budí, aby zkoumaly přesně, jak vypadá, jaké má nohy, jaké má zuby a vlasy [...]“)

696 Hor. *sat.* 1, 8, 37nn.: *mentior at siquid, merdis caput inquinat albis / corvorum atque in me veniat mictum atque cacatum / Iulius et fragilis Pediatia furque Voranus.* (Překlad: „Lžu-li jen trochu, ať hlavu mi havrani bílým svým trusem znečišťují a na mne ať přichází čurat i kakat Iulius, Voranus zloděj a vyžilý Pediatius.“)

Volanerius,⁶⁹⁹ slaboch, lenoch a žrout Mulvius,⁷⁰⁰ smilník Damasippos,⁷⁰¹ míšenec Persius a jeho protivník Regus Rupilius, jejichž rozepře končí vtipnou pointou,⁷⁰² tlučhuba Vagellius,⁷⁰³ poživačník Crispinus,⁷⁰⁴ chlípník Rubrius,⁷⁰⁵ labužník

697 Hor. sat. 1, 3, 9nn.: *nil aequale homini fui tilli: saepe velut qui / currebat fugiens hostem, persaepe velut qui / Iunonis sacra ferret; habebat saepe ducentos, / saepe decem servos; modo reges atque tetrarchas, / omnia magna loquens, modo ‚sit mihi mensa tripes et / concha salis puri et toga, quae defendere frigus / quamvis crassa queat.‘* *deciens centena dedisses / huic parco, paucis contento, quinque diebus / nil erat in loculis; noctes vigilabat ad ipsum / mane, diem totum stertebat; nil fuit unquam / sic inpar sibi.* (Překlad: „Za mák stálosti neměl ten člověk: vždyť běhával často, jako by před nepřítelem kams prchal, a často zas kráčel, jak by nes posvátné nádoby Iunony, často měl dvě stě otroků, často jen deset, hned o králích, tetrarchách, o všem vznešeném mluvil, hned přál si: ‚Ach kéž mám třínohý stolec, nádobku čisté soli a oděv jakkoli hrubý, aby mě před mrazem chránil!‘ A kdybys i milión dal snad tomuto šetrnému a s málem jen spokojenému člověku, po pěti dnech nic v pokladně nezbylo. V noci do rána bděl, pak celý den chrápal. Doposud nežil nikdy tak rozporů plný.“) V tomto případě se opět jedná o chování dovedené do extrémů.

698 Hor. sat. 1, 1, 95nn.: *Ummidius quidam; non longa est fabula: dives / ut metiretur nummos, ita sordidus, ut se / non umquam servo melius vestiret, ad usque / supremum tempus, ne se penuria victus / opprimeret, metuebat.* (Překlad: „Jako ten Ummidius. Je krátká ta historka: byl to boháč, že peníze měřil jak zrní, však takový špína, že se nešatil lépe než otrok a do konce svého života zakoušel strach, aby nezemřel utrápen hladem.“)

699 Hor. sat. 2, 7, 15nn.: *scurra Volanerius, postquam illi iusta cheragra / contudit articulos, qui pro se tolleret atque / mitteret in phimum talos, mercede diurna / conductum pavit.* (Překlad: „Příživník Volanerius, když dna mu zkroutila prsty u ruky, čehož byl hoden, si za mzdu najal a živil muže, jenž kostky mu sbíral a za něho v nádobku házel.“)

700 Hor. sat. 2, 7, 37nn.: *‚etenim fateor me‘ dixerit ille / ‚duci ventre levem, nasum nidore supinor, / imbecillus, iners, si quid vis, adde, popino‘.* (Překlad: „Já přiznám se,‘ Mulvius praví, ‚nicotný jsem, vždy žaludku poslušný, nos se mi zdvihá vůni jídel, jsem slaboch, jsem lenoch, a chceš-li, žrout jsem.“)

701 Hor. sat. 2, 3, 324nn.: *‚teneas, Damasippe, tuis te.‘ / ‚mille puellarum, puerorum mille furoros.‘* (Překlad: „Ach hleď si už, Damasippe, jen svého! Po spoustě dívek jak třeštíš a stejně tak po spoustě chlapců!“)

702 Celá Horatiova sedmá satira z první knihy promlouvá o sporu mezi těmito dvěma muži, přičemž končí pointou – podobně jako si Lucilium hraje s dvojím významem slova *Lupus* (označujícím Luciliova protivníka a zároveň rybu – mořského okouna), využívá Horatius podobnosti mezi jménem *Regus* a označením krále – *rex*: Hor. sat. 1, 7, 31nn.: *At Graecus, postquam est Italo perfusus aceto, / Persius exclamat ‚per magnos, Brute, deos te / oro, qui reges consueris tollere, cur non / hunc Regem iugulas? operum hoc, mihi crede, tuorum est.‘* (Překlad: „Řek Persius, řádně již zkpopen octem italských slov, vzkřik mohutným hlasem: ‚Ó Brute, při mocných bozích tě prosím, když ve vašem rodě je zvykem odstraňování králů, proč neskoliš tohoto krále? Tahleta povinnost patří k tvým předním úkolům, věř mi!“)

703 Iuv. 16, 23nn.: *dignum erit ergo / declamatoris mulino corde Vagelli.* (Překlad: „A jednal bys věru hloupě jak Vagellius, ten tlučhuba, hotový mezek [...]“)

Iuv. 13, 118nn.: *ut video, nullum discrimen habendum est / effigies inter vestras statuam que Vagelli.* (Překlad: „Je zbytečné, myslím si, lišit Vagelliovu sochu a vaši a rozdíl v nich vidět!“) Autor tedy nečiní rozdíl mezi sochami božstev a řečníka; je možná lepší modlit se k mocnému muži než k bohům.

704 Celý začátek Iuvenalovy čtvrté básně je věnován tomuto zhýralci, pro příklad uvádím jen pár veršů: Iuv. 4, 1nn.: *Ecce iterum Crispinus! et est mihi saepe vocandus / ad partes, monstrum nulla virtute redemptum / a vitiis, aegrae sola que libidine fortes / deliciae, viduas tantum aspernatur adulter.* (Překlad: „Ejhle Crispinus opět / a na scénu častěji přijde/, ostudný zjev, jehož mrzkost ni jedinou předností nelze vyvážit, zhýralec sešlý, jenž vyniká vilností pouhou, záletník nevybíravý – jen vdovy proň ztratily půvab!“)

Iuv. 4, 108nn.: *et matutino sudans Crispinus amomo / quantum vix redolent duo funera.* (Překlad: „Crispinus, který už zrána čpěl mastmi, že sotva tak páchne ze dvou mrtvol jak z něho [...]“)

Montanus,⁷⁰⁶ voják Fuscus,⁷⁰⁷ vychytralec Veiento a udavač Catullus,⁷⁰⁸ prostopášník Natta,⁷⁰⁹ boháč Vetidius,⁷¹⁰ císařové Nero⁷¹¹ a Domitianus,⁷¹² zvrácený boháč Hister,⁷¹³ Gracchus, který si vzal za ženu trubače,⁷¹⁴ Virro, jenž je v páté satíře líčen jako

Objevuje se i na začátku první básně: Iuv. 1, 26nn.: *cum pars Niliacae plebis, cum verna Canopi / Crispinus Tyrias umero revocante lacernas*. (Překlad: „Když i kanópský otrok a příslušník egyptské chátry Crispinus nachový pláští si posouvá na vlastních bedrech [...]“)

705 Iuv. 4, 104nn.: *nec melior vultu quamvis ignobilis ibat / Rubrius, offensae veteris reus atque tacendae, / et tamen improbior saturam scribente cinaedo*. (Překlad: „Za nimi Rubrius spěchal, sic z prostšího rodu, leč stejně pobledlý v tváři: vždyť úhona stará a nepěkná lpěla na něm. Byl horší než chlípník, jenž satiry skládá!“)

706 Iuv. 4, 107: *Montani quoque venter adest abdomine tardus*. (Překlad: „Přišel též Montanus tlustý, jenž s břichem svým těžce se loudal.“)

707 Iuv. 4, 111nn.: *et qui vulturibus servabat viscera Dacis / Fuscus, marmorea meditatus proelia villa*. (Překlad: „Další byl Fuscus, jenž vykrmil sebe jen pro dácké supy; ve vile z mramoru bydlil a spřádal tu bitevní plány.“)

708 Iuv. 4, 113nn.: *et cum mortifero prudens Veiento Catullo, / qui nunquam visae flagrabat amore puellae, / grande et conspicuum nostro quoque tempore monstrum, / caecus adulator dirus que a ponte satelles, / dignus Aricinos qui mendicaret ad axes / blanda que deuexae iactaret basia raedae*. (Překlad: „Zchytralý Veiento přišel a s ním Catullus, úkladů strůjce: nikdy on neviděl dívku, již miloval, tělesným zrakem. Celkem i z našich dob byl zjev to odporně vzácný, pochlebník slepý a nohsled hnusný jak žebrák, jenž vozy sleduje v Aricii a dotěrně almužny žádá, dřív než se rozjedou s kopce – pak posílá polibky díků.“)

709 Pers. 3, 31: *Non pudet ad morem discincti vivere Nattae?* (Překlad: „Není ti stydno si žít jak nějaký zhýralý Natta.“)

Jméno Natta se vyskytuje v souvislosti s lakotou u Horatia. Hor. sat. 1, 6, 123nn.: *me tacitum iuvat unguor olivo, / non quo fraudatis immundus Natta lucernis*. (Překlad: „Pak olejem dávám se natřít, ale ne tím, jež špinavý Natta prý ukrádá lampám.“)

710 Pers. 4, 25nn.: *Quaesieris: Nosti n' Vettidi praedia? Cuius? / Dives arat Curibus quantum non milvus obrerat. / Hunc ais, hunc dis iratis genio que sinistro, / Qui, quandoque iugum pertusa ad compita figit, / Seriolae veterem metuens devadere limum / Ingemit: hoc bene sit! tunicatum cum sale mordens / Caepe, et farratam pueris plaudentibus ollam / Pannosam facem morientis sorbet aceti?* (Překlad: „Zeptáš se: ‚Víš, co Vettidius má polnosti?‘ Kdože? ‚Boháč, co v Sabinsku orá, že neobletí to jestřáb.‘ Myslíš ten, co má génia vlevo a bohům je pro zlost? Ten, co kdykoli jho má zavěsit na otlučenou kapličku, starou smolu se z láhve seškrábnout bojí, vzdychne ‚Na moje zdraví‘ – a solenou cibuli v slupkách žvýkáje, zatímco čeledí si mlaská nad hrncem kaše, zoctovatělé víno a šlemy a sedlinu srká?“)

711 Iuv. 8, 211nn.: *Libera si dentur populo suffragia, quis tam / perditus ut dubitet Senecam praeferre Neroni? / cuius supplicio non debuit una parari / simia nec serpens unus nec culleus unus*. (Překlad: „Kdyby lid právo měl hlasovat volně, jen blázen by váhal Senekovi dát přednost a Nerona ponechat stranou, pro něhož bylo by málo, když trest by se hledal, jen jednu opici chystat a jednoho hada a jediný pytel!“)

712 Není označen jmenovitě, ale z narážek jasně vyplývá, o koho se jedná. Iuv. 2, 29nn.: *qualis erat nuper tragico pollutus adulter / concubitu, qui tunc leges revocabat amaras / omnibus atque ipsis Veneri Marti que timendas, / cum tot abortivis fecundam Iulia vulvam / solveret et patruo similes effunderet offas*. (Překlad: „Příklad z nedávné doby: sám svůdce tragicky vinný troufal si zákony křisit tak málo příjemné chuti – mohly by nahnati strachu i božské Venuši s Martem! –, přitom však Julii prostředky cpal, když s útězkem byla, plod jí z života vyhnal, jenž podobou zradil by strýce.“)

713 Iuv. 2, 58nn.: *notum est cur solo tabulas impleverit Hister / liberto, dederit vivus cur multa puellae: / dives erit magno quae dormit tertia lecto. / tu nube atque tace: donant arcana cylindros*. (Překlad: „Víme, proč odkázal Hister v své závěti majetek všechen propuštěnci, proč živ jsa, tak štědrý byl k mladé své choti: zbohatne žena, již stačí, že zaujme v posteli místo třetí. Jen vdej se a mlč – to tajemství vynáší skvosty [...]“)

hamižný hostitel⁷¹⁵ a v deváté jako zvrhlý boháč,⁷¹⁶ nemravná žena z vyšší společnosti Saufeia,⁷¹⁷ boháč Asturicus, resp. Persicus, který možná naschvál zapálil svůj dům.⁷¹⁸ Zdá se tak, že kritika v satirických dílech těchto autorů je velmi podobná kritice v dílech Luciliových, avšak jména jsou mnohdy smyšlená a slouží jako příklad obecných lidských neřestí.

Kritizují se i obecné věci. Pěkně zdokumentován je módní zvyk 1. století n. l., a sice přehnané pěstění těla: *hi mores! penem que arcana que lumbi / Runcantem populo marcentes pandere vulvas! / Tu quum maxillis balanatum gausape pectas, / Inguinibus quare detonsus gurgulio esstat*⁷¹⁹ Zmínky o zálibě ve vyholování intimních partií, která byla považována za něco nepatřičného,⁷²⁰ se objevují i v Iuvenalovi: *hispida membra quidem et durae per brachia setae / promittunt atrocem animum, sed podice levi / caeduntur tumidae medico ridente mariscae;*⁷²¹ a *si tenerum attritus Catinensi pumice lumbum / squalentes traducit avos.*⁷²²

714 Iuv. 2, 117nn.: *quadringenta dedit Grachus sestertia dotem / cornicini, sive hic recto cantaverat aere.* (Překlad: „Grachus čtyři sta tisíc kdys přinesl ženichu věnem, trubači na křivý nástroj / snad foukal i na rovnou troubu./“)

715 Celá báseň je prodchnuta opozity – hostitel měří sobě a hostům dvojím metrem: Iuv. 5, 39nn.: *Virro tenet phialas; tibi non committitur aurum, / vel si quando datur, custos adfixus ibidem.* (Překlad: „Hostitel poháry z jantaru třímá a kamením vzácným bohatě zdobené číše – však tobě se nesvěří zlato.“)

716 Iuv. 9, 33nn., viz pozn. 566.

717 Iuv. 6, 320nn.: *lenonum ancillas posita Saufeia corona / provocat et tollit pendentis praemia coxae; / ipsa Medullinae fluctum crisanthis adorat.* (Překlad: „Saufeia příslibí věnec a vyzve kuplířské děvky: kmitáním v pozici horní sic dobude vítězné ceny, vzdává však Medullině, jež vláčně se zmitá, svůj obdiv.“)

Iuv. 9, 115nn.: *sed prodere maluit / arcanum quam surrepti potare Falerni / pro populo faciens quantum Saufeia bibebat.* (Překlad: „Však těm víc zachutná zrada nežli kradené falernské víno, byt' měli ho více, nežli ho Saufeia pila / vždy arci jen k prospěchu lidu!./“)

718 Iuv. 3, 212nn.: *Si magna Assaraci cecidit domus, horrida mater, / pullati proceres, differt vadimonia praetor. / tum gemimus casus urbis, tunc odimus ignem. / ardet adhuc, et iam accurrit qui marmora donet, / conferat impensas; hic nuda et candida signa, / hic aliquid praeclarum Euphranoris et Polycliti, / aera Asianorum vetera ornamenta deorum; / hic libros dabit et forulos mediam que Minervam; / hic modium argenti. meliora ac plura reponit / Persicus orborum lautissimus et merito iam / suspectus tamquam ipse suas incenderit aedes.* (Překlad: „Lehneli požárem dům, v němž Asturicus je pánem, odloží výzdobu ženy a předáci obléknou smutek, prétor ruší soudy. Tu želíme pohromy městské, klně se ohni. Jen hoří, už s mramorem spěchají známí, výpomoc sami mu nesou: ten bělostný z mramoru sochy, ten proslulá díla, jež Eufránór, Polykleit stvořil, ta zas výzdobu starou. Jež krásnila asijská božstva, onen mu daruje knihy i skříňky i Minervu k tomu, jiný zas měřící stříbra [...] Tak získá Persicus ještě, vydělá bezdětný boháč, že opravdu nelze se divit, když se vynoří pověst, že sám si založil požár.“)

719 Pers. 4, 35nn. Překlad: „To jsou mi mravy, svůj pyj i soukromí beder vyholovat a povadlý klín lidem na oči stavět! Ale když houštinu navoněnou si na bradě češeš, jak to přijde, že pták ti oškubán ze slabín kouká?“

720 RICHLIN 1983, s. 168, uvádí, že depilace souvisí s nepříznivě nahlíženou homosexualitou.

721 Iuv. 2, 12nn. Překlad: „Na pažích štětiny tuhé i ostatní zarostlé údy svědčí o duchu přísném; však v zadnici nápadně hladké hnisavé vředy jim ranhojič řeže a směje se tomu.“

722 Iuv. 2, 16nn. Překlad: „Znechtí-li památku zarostlých předků, když útlé své tělo škrabe si katinskou pemzou.“

Objevují se také verše o pokrytectví (člověk by si kromě cizích chyb měl všimnout hlavně těch vlastních),⁷²³ mužské změkčilosti,⁷²⁴ celá devátá Horatiova satira je věnována nezastavitelnému mlukvi,⁷²⁵ Persius kritizuje mladíka, jehož největší starostí je dobře hrát kostky, pít a hrát si.⁷²⁶

Významnou skupinu tvoří básně, jejichž námětem je politika. Jak už bylo ukázáno u Lucilia, námětem jeho básní je především nezdravá touha po úřadech (*ambitio*) a také osobní kritika některých čelních představitelů obce, kterou si jeho nástupci nemohou kvůli změně politického prostředí otevřeně dovolit. Persius ve své čtvrté básni líčí dobře vypadajícího politika, přičemž klade důraz na to, aby byl člověkem dobrým – nikoli pouze pěkným: *Quin tu igitur, summa nequiquam pelle decorus, / Ante diem blando caudam iactare popello / Desinis, Anticyras melior sorbere meracas! / Quae tibi summa boni! est? uncta vixisse patella / Semper et assiduo curata cuticula sole?*⁷²⁷ Ctižádost nutí člověka k přetvářce a u Persia dokonce vystupuje v personifikované podobě: *Ius habet ille sui palpo, quem ducit hiantem / Cretata Ambitio? Vigila et cicer ingere large / Rixanti populo, nostra ut Floralia possint / Aprici meminisse senes; quid pulchrius?*⁷²⁸ Pro Horatia je ctižádost a přílišná smělost stej-

723 Hor. sat. 1, 3, 25nn.: *cum tua tu videas oculis mala lippus inunctis, / cur in amicorum vitiiis tam cernis acutum / quam aut aquila aut serpens Epidaurius? at tibi contra / evenit, inquirant vitia ut tua rursus et illi.* (Překlad: „Hledíš-li na své chyby jak ten, kdo zákal má v očích, pročpak na vady přátel tak bystře se díváš jak orel nebo had epidaurský? Však tobě se za to pak stává, že zase po tvých vadách tak bedlivě pátrají oni.“)

Hor. sat. 1, 3, 68nn.: *nam vitiiis nemo sine nascitur; optimus ille est, / qui minimis urgetur.* (Překlad: „Nikdo se nerodí bez chyb. A nejlepší ten je, kdo bude z nejmenších vin.“)

Hot. sat. 2, 2, 35: *ducit te species, video.* (Překlad: „Vidím, že vnějšek tě láká.“)

Iuv. 2, 1nn.: *Ultra Sauromatas fugere hinc libet et glaciam / Oceanum, quoties aliquid de moribus audent / qui Curios simulant et Bacchanalia vivunt.* (Překlad: „Na kraj světa bych šel a za mořské ledové pláně prchl, když na strunu mravů si osmělil troufale sáhnout lidé, již ctnostně se tváří, ač žijí v orgiích pustých!“)

724 Iuv. 2, 102nn.: *res memoranda novis annalibus atque recenti / historia, speculum civilis sarcina belli. / nimirum summi ducis est occidere Galbam / et curare cutem.* (Překlad: „To věc je poznámky hodná i v análech nových i v čerstvé kronice: do války občanské jít a zrcadlo vzít si! Vrchní přec velitel smí i zavraždit Galbu i pleť svou šlechtit [...]“)

725 Pro představu uvádím věštbu, která je součástí této básně. Hor. sat. 1, 9, 31nn.: *Hunc neque dira venena nec hosticus auferet ensis / nec laterum dolor aut tussis nec tarda podagra: / garrulus hunc quando consumet cumque; loquaces, / si sapiat, vitet, simul atque adoleverit aetas.* (Překlad: „Nezničí toho muže jed ukrutný, nepřítel dýka, bolest v prsou neb kašel ni podagra vleklá: jej k smrti tlachal utrápí jednou! A! bedlivě, má-li jen rozum, všelikých mluků se chrání, jak dosáhne mužného věku!“)

726 Pers. 3, 48nn.: *Iure; etenim id summum, quid dexter senio ferret, / Scire erat in voto; damnosa canicula quantum / Raderet; angustae collo non fallier orcae; / Neu quis callidior buxum torquere flagello.* (Překlad: „Právem! Byl totiž vrchol mých tužeb vědět, co v kostkách znamená šťastná šestka, jak mnoho mi škodlivá fena drapne, a bachraté bečce se do hrdla úzkého strefit; káču roztočit bičem mi nesměl zručněji nikdo.“)

727 Pers. 4, 14nn. Překlad: „Proč tedy, na kůži zvenčí jsa zbytečně pěkný, ten paví ocas nepřestaneš tak předčasně předvádět lidu, když bys měl spíše pít čistý odvar čemeřicový? Co je nejvyšší dobro v tvých očích? Žít o mastné míse pořád a na výsluní si pilně svou kůžičku pěstit?“

728 Pers. 5, 176nn. Překlad: „Je snad svéprávný ten, kdo se s hubou dokořán nechá lechtat a vodit

ným šilenstvím jako lakota: *praeterea ne vos titillet gloria, iure / iurando obstringam ambo: uter aedilis fuerit ve / vestrum praetor, is instabilis et sacer esto. / In cicere atque faba bona tu perdas que lupinis, / latus ut in Circo spatiere et aeneus ut stes, / nudus agris, nudus nummis, insane, paternis; / scilicet ut plausus quos fert Agrippa feras tu, / astuta ingenuum vulpes imitata leonem?*⁷²⁹

Největšími tématy satiry obecně jsou ovšem lakomství⁷³⁰ a přepych,⁷³¹ které se v Persiových básních vyskytují personifikovaně: *Mane piger stertis. Surge, inquit Avaritia, heia. / Surge! Negas; instat: Surge, inquit. Non queo. Surge. / Et quid agam? Rogitas? en saperdam advehe Ponto, / Castoreum, stuppas, ebum, tus, lubrica Coa; / Tolle recens primus piper ex sitiante camelo.*⁷³² Přepych naproti tomu nabádá k pohodlnosti: *Quo deinde, insane, ruis? quo? / Quid tibi vis? calido sub pectore mascula bilis / Intumuit, quam non exstinxerit urna cicutae? / Tu n' mare transilias? tibi torta cannabe fullo / Coena sit in transtro, Veientanumque rubellum / Exhalet vapida laesum pice sessilis obba? / Quid petis? ut nummos, quos hic quincunce modesto / Nutrieras, pergant avidos sudare deunces? / Indulge genio, carpamus dulcia! nostrum est / Quod vivis; cinis et manes et fabula fies. / Vive memor leti! fugit hora; hoc quod loquor inde est.*⁷³³ Lakota, touha po přepychu a špatný příklad rodičů hrají velkou roli v Iuvenalově čtrnácté satíře: *sed quo divitias haec per tormenta coactas, / cum furor haud dubius, cum sit manifesta phrenesis, / ut locuples moriaris, egentis vivere fato?*⁷³⁴ Avšak: *lucri bonus est odor ex re / qualibet.*⁷³⁵

Ambicím v bílém? ‚Bdělý čiperný, rozhod’ na rvačku hráčů mezi lid, ať na naše slavnosti Flóry jednou si na slunci vzpomenou starci.“

729 Hor. *sat.* 2, 3, 179nn. Překlad: „Přísahou přísnou krom toho vás oba dva zaváží, ať se nedáte omámit slávou: kdo z vás buď aedilem bude anebo praetorem snad, ten bezectný, prokletý budiž! V cizrně, bobech a hrachu bys promarnil celé své jmění, aby ses vypínal v cirku a dostal bronzovou sochu, šilenče, zbaven však polí a zbaven otcovských peněz? Abys i ty snad sklídlil ten potlesk, jež Agrippa sklízí, chtěl by ses, lišáku lstivý, snad se lveš šlechetným měřit.“

730 Pers. 6, 75nn.: *Vende animam lucro, mercare atque excute sollers / Omne latus mundi [...]* (Překlad: „Zaproděj zisku svou duši, veď obchody, prošťouřej v světě šikovně každý kout [...])“

731 Iuv. 11, 127nn.: *hinc surgit orexis, / hinc stomacho vires.* (Překlad: „Přepych jen dodává chuti a dráždí žaludek.“)

732 Pers. 5, 132nn. Překlad: „Hej, vstávej!‘ dí Lakota, ‚vstávej!‘ Nechceš; i volá a naléhá: ‚Vstávej!‘ Nemohu. ‚Vstávej!‘ A co bych dělal? ‚On neví! No dovezeš slanečky z Pontu, pižmo a koudel, eben a hedvábí kójské, první si vyvedneš čerstvý pepř, i když velbloud má řízení.“

733 Pers. 5, 144nn. Překlad: „Ty blázne, kam se to ženeš? Kam a za čím? Či zbytnělá žluč se ti v horečných prsou vzedmula tolik, že lektvaru konev ji nestačí zchladit? Ty a přeskočit moře? A v konopné rohoži vise na lávce veslařské jíst? I růžové vejské ti začpí z karafy rozcapené, jak načichne plesnivou smolou. O co ti jde? Aby fond, který skromnými uncemi pěti tady sis krmil, ti napříště hamizných jedenáct nesl? Géníu připřej, je sladko si užít, naše je pouze to, že žiješ; pak stín bude z tebe a popel a potlach; zaživa pamatuj na smrt, čas letí; to říkám jen proto.“

734 Iuv. 14, 136nn. Překlad: „Má však nějaký smysl se trýznit a bohatství shánět, když je to šilenství čiré a bláznovství zřejmě jen proto živořit na světě nuzně, bys jednou v bohatství umřel?“

Následuje Iuv. 14, 173nn.: *inde fere scelerum causae, nec plura venena / miscuit aut ferro grassatur saepius ullum / humanae mentis vitium quam saeva cupido / immodici census.* (Překlad: „Tady zdroj zločinu bývá

5.3.3.2 Zábava

Satira není prvoplánově žánrem, který by byl psán za účelem pobavit, i když je s ní humor nepochybně spjat a představuje její výraznou součást. Čtenáři od satiry očekávají, že to nebude suchopárny text, ale že jim přinese nějakou zábavu, ať už předkládanou bez obalu, nebo skrytě pomocí narážek. Starší publikace o satirě odsouvají vtip poněkud stranou, zejména proto, že je v dnešní době velmi těžké posoudit, co pro antického čtenáře představovalo zábavu a co ne, a věnují se spíše morálnímu apelu žánru.⁷³⁶ V novějších pracích se lze se zábavným rysem setkat častěji – D. Hooley ho společně s kritikou pokládá za dva stavební kameny žánru,⁷³⁷ podobně uvažuje i S. Braundová.⁷³⁸ G. Highet, který se zabývá satirou obecně, vidí tento žánr jako směs zábavy a opovržení, jako „typical emotion which the author feels, and wishes to evoke in his readers“.⁷³⁹ J. Adamietz pak za zvláštní rys žánru považuje, „daß kaum in einer anderen Gattung das *prodesse* und das *delectare* so ausgeprägt nebeneinander stehen“.⁷⁴⁰ Za důležitý znak římské satiry pokládá humor⁷⁴¹ M. Plazaová, která tvrdí, že „there is also an aesthetic ground for the curious, hybrid nature of Roman satire, and that the double mission of criticism combines with humour drives the satirists to build their art on paradox from the very beginning.“⁷⁴² M. Kessler dokonce uvádí, že za výrazy synonymní k výrazu satira (přínejmenším v Luciliově díle) lze považovat vtip a výsměch, ironii a parodii.⁷⁴³ „However, the essence of the ‚ludus‘ employed by Lucilius in his *Sa-*

– a žádná jiná už neřest nedala tolikrát k travičství podnět a zákeřným činem nesáhla častěji k dýce, jak právě ta strašlivá chtivost nabýt velkého jmění.“)

A Iuv. 14, 187nn.: *peregrina ignota que nobis / ad scelus atque nefas, quaecumque est, purpura ducit.* (Překlad: „Však purpur nám neznámý, cizí – nevím, jak vypadá vlastně, – jen k zločinu a špatnostem svádí.“)
735 Iuv. 14, 204nn. Překlad: „Zisk – ten příjemně voní, ať z jakéhokoli je zdroje.“

736 Najdou se i tací, kteří na smích nezapomínají, např. G. L. Hendricksen uvádí, že „the one comprehensive term which embraces satire in all its forms and nuances is simply ‚laughter‘ [...]“ (HENDRICKSON 1927, s. 52.)

737 HOOLEY 2007, s. 1.

738 „[...] any work of satire can be plotted upon the graph created by these two scales [playfulness, criticism] or axes. Some will exhibit marked levels of both playfulness and criticism, others will have one element more strongly than other.“ (BRAUND 1992, s. 4.)

739 HIGHET 1962, s. 21.

740 ADAMIETZ, JOACHIM. 1986. Einleitung. In ADAMIETZ, JOACHIM [ed.]. 1986. *Die römische Satire*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, s. 4–5.

741 PLAZA 2006. Humor vnímá „as (1) a means of expressing their main message (moral criticism and teaching), and (2) as a pleasing element, making the moral message more palatable“ (PLAZA 2006, s. 1–2.)

742 PLAZA 2006, s. 2.

743 KESSLER, MANFRED. 1993. *Satire, Spott und Ironie in der lateinischen Literatur. Gattungsform, Dichter und Romanschriftsteller*. Donauwörth: Verlag Ludwig Auer, s. 16.

turae is not the frequently good-natured laughter of ‚otium‘, but the derisive and as it were apotropaic laughter of ‚negotium‘.⁷⁴⁴

Horatius jasně říká, že chce použít žert, ale ten nemá být prvotním cílem jeho básně: *Praeterea, ne sic ut qui iocularia ridens / percurram – quamquam ridentem dicere verum / quid vetat? ut pueris olim dant crustula blandi / doctores, elementa velint ut discere prima – / sed tamen amoto quaeramus seria ludo.*⁷⁴⁵ Smích má být pouze prostředkem, pomocí něhož chce autor svou látku přiblížit čtenářům, v podstatě ji tak zatraktivnit, aby se jim dobře četla/poslouchala. Požaduje uměleckou uhlazenost: *ergo non satis est risu diducere rictum / auditoris (et est quaedam tamen hic quoque virtus).*⁷⁴⁶ Smích v Persiových satirách se o něco více přibližuje kritice, satira je podle něj *mordax*,⁷⁴⁷ zároveň ale hned v první satíře používá slovo *nugae*.⁷⁴⁸ O pár veršů dál vyznává, že městská šed', uniformita davu v něm budí smích.⁷⁴⁹ Své dílo, kladené do souvislosti s Luciliem a Horatiem, označuje za „srandu“. ⁷⁵⁰ Umí si ze sebe (podobně jako Lucilius) udělat legraci, chce si ji ale dělat i z ostatních.⁷⁵¹ G. L. Hendrickson v jeho přísném vyjadřování také nachází humor (chce *ingenuo culpam defigere ludo*), přičemž má za to, že vychází spíše z tradice „démokritovského smíchu“. ⁷⁵² Zajímavostí je, že postava Démokrita se v souvislosti s výsměchem

744 ROOY 1965, s. 55.

745 Hor. sat. 1, 1, 23nn. Překlad: „Ale teď dál! Věc nechci jen s úsměvem přejít, jak šlo by o žert – ač copak mi brání i s úsměvem pronášet pravdu? – jako dávají leckdy i laskaví kantoři žákům pamlsky, aby se rádi pak učili základním pojmům. Přece však odložme žert a zkoumejme vážně ty věci!“

746 Hor. sat. 1, 10, 7nn. Překlad: „Proto nestačí jen, kdo smíchem roztáhne ústa posluchačům (i v tom však odstín je dokonalosti).“

C. J. Classen v tomto vyjádření vidí Horatiovu snahu vzbudit u čtenáře dojem, že satira má léčebný vliv, neboť na něj při čtení bude účinkovat „die heilende Wirkung“; že tedy učí lidi, jak lépe žít. (CLASSEN 1993, s. 250.)

747 Pers. 1, 107nn.: *Sed quid opus teneras mordaci radere vero / Auriculas?* (Překlad: „Nač ale kousavou pravdou ta ouška citlivá drásat?“)

748 Pers. 1, 5. Překlad: „Co na tom.“ Vzhledem k významu slova by překlad mohl znít např. „třesky plesky“.

749 Pers. 1, 9nn.: *Tunc, quum ad canitiem et nostrum istud vivere triste / Aspexi ac nucibus facimus quae-cumque relictis, / Quum sapimus patruos; tunc tunc – ignoscite, nolo; Quid faciam? sed sum petulanti sple-ne – cachinno.* (Překlad: „Kdykoli vidím to šedivění, náš ponurý život, všechno, co děláme teď, když oříšky pro nás už nejsou, když jsme jak nějakí strýci, v tu chvíli – promiň /já nerad/, ale co dělat? Mám bránici drzou: propuknu v řehot.“)

750 Pers. 1, 121nn.: *hoc ego opertum, / Hoc ridere meum, tam nil, nulla tibi vendo / Iliade.* (Překlad: „A tuhle-tu švandu, tajňůstku svoji, to holé nic bych za žádnou nedal *Iliadu*.“)

751 Pers. 1, 127nn.: *Non hic qui in crepidas Graiorum ludere gestit / Sordidus, et lusco qui possit dicere lusce, / Sese aliquem credens, Italo quod honore supinus / Fregerit heminas Arreti aedilis iniquas: / Nec qui abaco numeros et secto in pulvere metas / Scit risisse vafser, multum gaudere paratus / Si Cynico barbam petulans nonaria vellat.* (Překlad: „Ne ten balík, co na řecké opánky rád dělá vtipy, lukostřelci se nestydí říci ‚ty šilhoune jeden‘, mysle si, že je někdo, když zhrd na svou venkovskou hodnost rozbije v Arretiu, on aedil, nesprávnou míru; ani kdo desce s čísly a kuželům kresleným v písku umí se chytrák zasmát a hodlá se náramně bavit, vidí-li drzou běhnu, jak tahá kynika za vous.“)

752 HENDRICKSON 1927, s. 55.

objevuje u Iuvenala: *ridebat curas necnon et gaudia vulgi, / interdum et lacrimas, cum Fortunae ipse minaci / mandaret laqueum medium que ostenderet unguem.*⁷⁵³ Jinak se u něj pasáže vzbuzující smích tak často nevyskytují, o to víc ovšem užívá ironii.⁷⁵⁴

5.3.3.3 Kázání o morálce

Moralizování se zdá být nejméně výrazným rysem žánru satiry. Na tuto problematiku lze nahlížet z více hledisek. Nikdy se už nedozvíme, zda chtěli autoři lid kárat, nebo ho pomocí svých básní motivovat k lepšímu a morálnějšímu životu. V satíře se dají vysledovat stopy filozofických škol, a to zejména kyniků a stoiků, s určitým přesahem k epikureismu.⁷⁵⁵ Obecně se dá říci, že inspirace přichází z helénistické filozofie, která přestala sledovat pouze vznešené „vyšší“ zájmy a zaměřila se na člověka – vznikly tak jakési návody na spokojenější život.⁷⁵⁶ C. W. Mendell vidí ve filozofii velkou inspiraci satiry; má za to, že satira byla dokonce prostředkem, pomocí něhož se dala umělecky vyjádřit stoická filozofie.⁷⁵⁷ Podle W. Krenkela „der Satiriker sieht sich als Lehrer der Gesellschaft, der sie formen und reformieren möchte, wobei sich freilich Ziel und Methode [...] unterscheiden“.⁷⁵⁸ G. L. Hendrickson se domnívá, že „its subject matter is the rebuke of examples of vice: *quamvis media elige turba: aut ob avaritiam aut misera ambitio ne laborat*, etc. This of course in its end is not different from the aim of moral philosophy in general“;⁷⁵⁹ vidí tedy satiru „as an instrument of reform in the battle against human vice or sin“.⁷⁶⁰ Představa satirika

753 Iuv. 10, 51nn. Překlad: „Smával se starostem lidským a smál se i radostem davu, někdy i bolestem jeho; sám Štěstěnu, hledící mračně, neváhal posílat k řasu a vyplázl na ni i jazyk.“

754 Např. na změkčilost mužů poukazuje tím, že jim přiděluje činnost, jež byla vždy spojována s řádnými ženami: Iuv. 2, 54nn.: *vos lanam trahitis calathis que peracta refertis / vellera*. (Překlad: „To vy jste, kdo předete vlnu a v košíčky potom skládáte hotovou práci.“)

755 HOOLEY 2007, s. 22.

756 Nicméně např. Persius hojně odkazuje na různé filozofické školy. Pers. 3, 52nn.: *Haud tibi inexpertum curvos deprendere mores, / Quaeque docet sapiens braccatis inllita Medis / Porticus, insomnis quibus et detonsa iuventus / Invigilat siliquis et grandī pasta polenta*. (Překlad: „Ty však už víš, jak rozpoznat zcestné mravy a čemu učí moudrá podsíň, ta s obrazy Peršanů v pumpkách, nad čím je do noci vzhůru ta mládež s krátkými vlasy, která se luštěninami a hrubými kroupami živí.“)

757 MENDELL 1970. C. W. Mendell ve svém článku poukazuje na to, že satira může být vnímána jako prostředek pro umělecké vyjádření praktické filozofie (s. 139), tedy etiky, přičemž prvním, kdo se pokusil o literární zpracování této látky, byl Lucilius. Má za to, že stejně jako menippská satira i římská veršovaná satira vychází z kynické filozofické školy (s. 143). Upozorňuje také na formy původně filozofické (dopis a dialog), které se v satíře vyskytují (s. 154), a rysy, jež má satira společné s filozofií. Jsou to: *urbanitas* a jí blízké formy vtípu: *sal nigre a ludicrum*; dramatická inscenace a dramatický tón; parodie a efektivní použití hovorového jazyka (s. 157). Satira je podle něj „Literaturtypus, welcher in metrischer Form die stoische Philosophie in einer allgemein verständlichen Darstellung bot; er entsprach dem Prosa-essays des Menipp“ (MENDELL 1970, s. 158.)

758 KRENKEL 1966, s. 477.

759 HENDRICKSON 1927, s. 54.

760 Ibidem, s. 50.

„as a moral crusader or social reformer are now slowly, and rightly, being rejected in favour of approaches which emphasize the artistic aspekt of the satirist's work. Such approaches take satire seriously as poetry and offer analysis of satire as the artistic products of the culture and intellectual milieu of the time, which everytime that might be“.⁷⁶¹ K. Freudenburg se domnívá, že „the *Satires* of Lucilius and Horace are at once ‚diatribe‘ (*sermo*), a motley combination of parodies, fables, anecdotes, character sketches, quotations of poetry, digressions, the polite and the obscene, the serious and the ridiculous [...]“.⁷⁶² Já si myslím, že satirikovým cílem bylo spíš pobavit a pohnout k zamyšlení než cíleně napravovat. Je tedy paradoxem, že „there was a long period of time when satire was widely read in both Latin and translation as moral didactic by the educated classes“.⁷⁶³

Z děl satiriků, která se nám dochovala v úplnosti, samozřejmě vyznívá určitý morální přesah jejich díla. U Lucilia to nelze posoudit, protože z nahodile dochovaných zlomků není možno vytvořit dostatečně reprezentativní obraz, nicméně jeho nejdelší, tzv. *virtus* fragment ukazuje, že se otázkami spjatými s praktickou filozofií či etikou zabývat (byť okrajově) mohl.

Jak již bylo řečeno výše, jednotlivé básně odrážejí osobnost básníka. Podobně jako jsou některá témata bližší některým autorům a jiným zas jiná, i filozofické moralizování se v rámci žánru satiry liší autor od autora. Lucilia ani Iuvenala nelze pokládat za vzory kárajících filozofů, Persius má však k této představě blízko. Ve velké míře se u satiriků lze setkat s požadavkem umírněnosti (nikoli odříkání) a spokojenosti s tím, co člověk má: *Qui fit, Maecenas, ut nemo, quam sibi sortem / seu ratio dederit seu fors obiecerit, illa / contentus vivat, laudet diversa sequentis?*⁷⁶⁴ Je žádoucí být skromný, užívat všeho s mírou, a mít tak svůj klid.⁷⁶⁵ Za hlavní důvod nespokojenosti považuje Horatius hrabivost – všichni se za něčím honí,⁷⁶⁶ tíživá je

761 BRAUND 1992, s. 1.

762 FREUDENBURG 1993, s. 181.

763 HOOLEY 2007, s. 7.

764 Hor. *sat.* 1, 1, 1nn. Překlad: „Čím to je, Maecenate, že nikdo spokojen není s údělem, jež mu dal osud neb sám si ho vědomě zvolil, každý však velebí ty, co opačnou cestou se berou?“

765 Hor. *sat.* 1, 6, 110nn.: *hoc ego commodius quam tu, praeclare senator, / milibus atque aliis vivo. Quacumque libido est, / incedo solus; percontor quanti holus ac far; / fallacem Circum vespertinum que pererro / saepe Forum, assisto divinis: inde domum me / ad porri et ciceris refero lagani que catinum. / cena ministratur pueris tribus et lapis albus / pocula cum cyatho duo sustinet; astat echinus / vilis, cum patera guttus, Campana supellex.* (Překlad: „V tom a v bůhví v čem jiném já s větším si pohodlím žiji, slovatný senátore, než ty: sám kráčím, kam libo, vyzvídám, za co je mouka i se zeleninou a rovněž šejdířským cirkem se toulám a často i večerním Forem, u věštců zůstávám stát. Pak odtud se navracím domů k talíři hrachové kaše a k póru a k lívancům z mouky. Při jídle otroci tři mi slouží, a bělostný stolec dvojici pohárů nese a nálevku, vedle je levné vyplachovadlo, pak konvička s miskou, jen laciné zboží.“)

766 Hor. *sat.* 1, 1, 38nn.: *cum te neque fervidus aestus / demoveat lucro neque hiems, ignis, mare, ferrum, / nil obstat tibi, dum ne sit te ditior alter.* (Překlad: „Leč tebe ni palčivé léto ni moře nezdrží od hrabivosti, čas zimní, oheň neb válka, podnikneš všechno, jen aby tvůj souseď bohatší nebyl.“)

ctížádost⁷⁶⁷ a strach z bohů.⁷⁶⁸ Nezdravý je také nevyrovnaný život, kdy člověk neví, co chce.⁷⁶⁹ Svobodný je jen mudrc.⁷⁷⁰

Horatius také poučuje, jak moudře žít – má se následovat zlatá střední cesta.⁷⁷¹ Jak už bylo řečeno výše, všechny extrémy jsou špatné, ať už se týkají stravování: *at qui tantuli eget quanto est opus, is neque limo / turbatam haurit aquam neque vitam amittit in undis;*⁷⁷² hospodaření s penězi: *non ego, avarum / cum veto te fieri, vappam iubeo ac nebulonem; / est inter Tanain quiddam socerum que Viselli; / est modus in rebus, sunt certi denique fines / quos ultra citra que nequit consistere rectum;*⁷⁷³ či tělesné lásky: *ut quondam Marsaeus, amator Originis ille, / qui patrium mimae donat fundum que Larem que, / ,nil fuerit mi' inquit ,cum uxoribus umquam alienis.' / verum est cum mimis, est cum meretricibus, unde / fama malum gravius quam res trahit.*⁷⁷⁴ Horatius pečlivě vysvětluje, co znamená bláznit.⁷⁷⁵

767 Hor. sat. 1, 6, 128nn.: *haec est / vita solutorum misera ambitione gravi que; / his me consolator victurum suavius ac si / quaestor avus pater atque meus patruus que fuisset.* (Překlad: „Tak žijí, kdo jsou zbaveni bédné a tíživé ctížádosti. Takto se těším, že budu žít v poklidu o mnoho sladším, než kdyby děd můj i otec i strýc kdys kvestorem býval.“)

768 Hor. sat. 2, 3, 295: *quo ne malo mentem concussa? timore deorum.* (Překlad: „Jakápak choroba jí tak pomátla rozum? Strach z bohů!“)

O bozích mluví i Iuvenalis, přičemž říká, že někteří lidé je neberou příliš vážně a jiní, i když se bojí, přesto křivě přísahají. Iuv. 13, 86nn.: *Sunt in fortunae qui casibus omnis ponant / et nullo credant mundum rectore moveri / natura volvente vices et lucis et anni, / atque ideo intrepidí quaecunque altaria tangunt. / est alius metuens ne crimen poena sequatur. / hic putat esse deos et peierat.* (Překlad: „Někteří lidé si myslí, že všechno je náhodný osud, nevěří v boha, jenž nad světem vládne a řídí jej, ježto střídání dní a období ročních je přírodní zákon; proto též nemají strachu, když dotknou se oltářů božích. Jiný se arci bojí, že trest ho za zločin stihne; věří sic v bohy, leč přísahá křivě.“)

769 Hor. sat. 2, 7, 7nn.: *pars multa natat, modo recta capessens, / interdum pravus obnoxia. saepe notatus / cum tribus anellis, modo laeva Priscus inani / vixit inaequalis, clavum ut mutaret in horas; / aedibus ex magnis subito se conderet unde / mundior exiret vix libertinus honeste; / iam moechus Romae, iam mallet doctor Athenis / vivere, Vortumnis quotquot sunt natus iniquis.* (Překlad: „Z chyb svých někteří lidé se těší a zásady této pevně se drží, však většina kolísá, brzy dbá práva, brzy zas propadá zlu. Tak Priscus byl nápadný částo prsteny třemi a nato zas levicí prázdnou a tak žil nevyrovnaně, že měnil co chvíli úřad i oděv, náhle z paláce svého se ukrýval v díře, z níž stěží mohl by vycházet se ctí i bývalý slušnější otrok, hned jak záletník v Římě, hned v Athénách žít chtěl jak mudrc – za hněvu Vertumnů všech se narodil – vtělená změna.“)

770 Hor. sat. 2, 7, 83nn.: *Quis ne igitur liber? sapiens, sibi qui imperiosus, / quem neque pauperies neque mors neque vincula terreni, / responsare cupidinibus, contemnere honores / fortis et in se ipso totus, teres atque rotundus, / externi ne quid valeat per leve morari, / in quem manca ruit semper Fortuna.* (Překlad: „Kdo tedy svobodný jest? Jen mudrc, jenž vládne sám sobě, kterého neděsí nouze ni smrt, ni pouta, jenž umí statečně vzdorovat vášním i poctami zhrdat a jenž je světem pro sebe sám, jak koule je okrouhlý, oblý, takže pro hladkost na něm nic vnějšího nemůže ulpět, na nějž se vrhá osud vždy bezmocně.“)

771 Hor. sat. 1, 2, 28: *nil medium est.* (Překlad: „Střední cesta nám chybí.“)

772 Hor. sat. 1, 1, 59nn. Překlad: „Kdo si však přeje jen tolik, co potřeba, nepije ani vodu zkalenou bahnem, též neztrácí ve vlnách život.“

773 Hor. sat. 1, 1, 103nn. Překlad: „Vždyť tům, že ti v lakotě bráním, nechci mít hýřila z tebe a prostopášného hejska – je přece veliký rozdíl být kleštěncem nebo mít kýlu. Všechno má pravou míru, jsou konečně určité meze, za nimiž nemůže obstát, ni před nimi to, co je správné.“

774 Hor. sat. 1, 2, 55nn. Překlad: „To kdys i Marsaeus říkal, ten známý milovník, který dům i otcovský

Nejvíce mentoruje a poučuje Persius, v jehož díle se nejjasněji odrážejí filozofující tendence a příklon ke stoicismu. Člověk se má učit,⁷⁷⁶ poznat sám sebe,⁷⁷⁷ své meze,⁷⁷⁸ být slušný⁷⁷⁹ a ctnostný – to je nad všechno zlato.⁷⁸⁰ Zoufá si nad tím, že nikdo se nepokouší o hlubší poznání.⁷⁸¹ Svoboda je důležitá, ale i ta má svoje hranice.⁷⁸² Podobně jako Horatius upozorňuje i Persius na to, že každý jsme jiný.⁷⁸³

majetek své herečce věnoval darem: ‚S cizími manželkami já nikdy nic neměl.‘ Však zato s herečkami máš styky, máš s nevěstkami, a z toho pověsti své víc škodíš než majetku.“

775 Hor. sat. 2, 3, 53nn.: *Est genus unum / stultitiae nihilum metuenda timentis, ut ignis, / ut rupes fluvios que in campo obstare queratur; / alterum, et huic varum et nihilo sapientius, ignis / per medios fluvios que ruentis.* (Překlad: „Tak předně je hloupost, kdo strach má z věcí, jež nebudí hrůzu, tak třeba, kdo kvílí, že je mu na pláni překážkou oheň neb řeka či propast; a druhý, od něho odlišný případ, však moudřejší o nic, je hnát se středem ohně a řeky [...]“)

776 Pers. 3, 66nn.: *Discite, o miseri, et causas cognoscite rerum: / Quid sumus, et quidnam victuri gignimur; ordo / Quis datus, aut metae quam mollis flexus et unde; / Quis modus argento, quid fas optare, quid asper / Utile nummus habet; patriae caris que propinquis / Quantum elargiri deceat; quem te deus esse / Iussit, et humana qua parte locatus es in re; / Disce, nec invidias [...]* (Překlad: „Učte se, nebožáci, a poznejte příčiny věcí: co jsme a nač se rodíme na svět, jak žít, které místo je komu dáno, jak bezpečně objekt patřík a odkud, kdy je střeba už dost, co smíme si přát, k čemu plíšek s ražbou je užitečný a na vlast i příbuzné milé kolik se vynaložit sluší, čím poručil tobě státi se bůh a jaký úkol ti dal mezi lidmi. Uč se a nechovej závist, že [...]“)

777 Pers. 4, 51nn.: *Respue, quod non es; tollat sua munera cerdo; / Te cum habita; noris, quam sit tibi curta supplex.* (Překlad: „Pusť už z hlavy, co nejsi, své dary ať dostanou ševci; pobývej v sobě; pak seznáš, jak chatrnou výbavu vlastníš.“)

Iuv. 11, 27nn.: *e caelo descendit gnóthi seauton / figendum et memori tractandum pectore, sive / coniugium quaeras vel sacri in parte senatus / esse velis.* (Překlad: „Bohem zjevenou pravdu: Hleď především poznávat sebe! Vštíp si do mysli pevně a chovej ji v paměti živé, ať se už oženit chystáš, ať přeješ si dosáhnout místa v posvátném senátním sboru.“)

778 Iuv. 11, 35nn.: *noscenda est mensura sui spectanda que rebus / in summis minimis que.* (Překlad: „Každý má znáti své meze a dbát jich ať v malých či velkých věcech.“)

779 Pers. 3, 27nn.: *An deceat pulmonem rumpere ventis, / Stemmate quod Tusco ramum millesime ducis, / Censorem ve tuum vel quod trabeate salutas?* (Překlad: „Je slušno si vzduchem nadouvat plíce pro svůj rodokmen tuský, kde načínáš tisíce větev, anebo cenzora svého že zdravíš v nachové tóze?“)

780 Pers. 2, 72nn.: *Quin damus id superis, de magna quod dare lance / Non possit magni Messalae lippa propago: / Compositum ius fas que animi, sanctos que recessus / Mentis et incoctum generoso pectus honesto. / Haec cedo ut admoveam templis et farre litabo.* (Překlad: „Pročpak nedáme nebešťanům, co na velké míse velkého Messaly vyžilý vnuk by jim nemohl podat: v duši to lidské sdružené s božským i komůrku svatou pro svoji mysl a vznešenou ctností prosáklé srdce? To tak do chrámu donést – a získám si bohy i špaldou.“)

781 Pers. 4, 23nn.: *Ut nemo in sese temptat descendere, nemo, / Sed praecedenti spectatur mantica tergo!* (Překlad: „Do sebe sestoupit nikdo se nepokouší, ba nikdo, raději zkoumá ten ranec, co putuje na zádech před ním.“)

782 Pers. 5, 73nn.: *Libertate opus est. non hac, ut, quisque Velina / Publius emeruit, scabiosum tesserula far / Possidet.* (Překlad: „Svoboda musí být – ne ta, aby z Velinské každý Publius vysloužilý měl poukaz na zplesnivělou mouku.“) A Pers. 5, 98nn.: *Publica lex hominum natura que continet hoc fas, / Ut teneat Vetitos inscitia debili actus.* (Překlad: „Obecné právo lidské i příroda dala ten zákon, že co neznáš a na co jsi krátký, to provádět nesmíš.“) Na následujících řádcích pak podrobně rozebírá, co je správné – umírněnost ve svých přáních, skromné bydlení, vstřícnost k přátelům, ochota pomoci a vůle nerozhazovat.

783 Pers. 5, 52nn.: *Mille hominum species et rerum discolor usus; / Velle suum cuique est, nec voto vivitur uno.* (Překlad: „Lidí je na tisíc druhů a věcí se užívá různě, každý má vlastní vůli a s touže se nežije tužbou.“)

V Iuvenalově díle filozofické úvahy mnoho prostoru nezabírají, ozývá se z něj spíše rozohněná kritika. I on však pokládá za důležitou vlastnost ctnost,⁷⁸⁴ umírněnost⁷⁸⁵ a zdravý rozum,⁷⁸⁶ potažmo moudrost.⁷⁸⁷ Naopak zkázu přinášejí nepřiměřená přání a moc,⁷⁸⁸ přičemž za odstrašující příklad slouží Seianus.⁷⁸⁹ Nejlepším učitelem je podle Iuvenala život sám.⁷⁹⁰

V následujících verších uvádí jako příklady lidských typů obchodníka, tuštocha, sportovce, hráče, milovníka.

784 Iuv. 8, 20: *nobilitas sola est atque unica virtus.* (Překlad: „Přece jen šlechtictví právě se skrývá jediné v ctnosti.“) A Iuv. 8, 24nn.: *prima mihi debes animi bona. sanctus haberi / iustitiae que tenax factis dictis que mereris? / agnosco procerem.* (Překlad: „Nejdřív se sluší, bys v nitru byl dobrým. Že úhony prost jsi, práva že pečlivě dbáš i v slovech i v skutcích svých vpravdě? Přiznávám šlechtictví tobě.“)

785 Iuv. 8, 87nn.: *Expectata diu tandem provincia cum te / rectorem accipiet, pone irae frena modum que; / pone et avaritiae: miserere inopum sociorum.* (Překlad: „Provincie se konečně dočkáš a staneš se správcem: vstoupíš-li do ní, hled' mírnit svůj hněv a nasad' mu uzdu, rovněž i hrabivost zkróf a šetři chudého lidu [...]"“)

Iuv. 14, 316nn.: *mensura tamen quae / sufficiat census, si quis me consulat, edam: / in quantum sitis atque fames et frigora poscunt, / quantum, Epicure, tibi parvis sufficit in hortis, / quantum Socratici ceperunt ante penates.* (Překlad: „Ptá-li se někdo, jaké mít postačí jmění, tu radu mu ochotně podám: tolik, bys necítil žízň a hladu a nemusil mrznout, tolik, co Epikúros v své zahrádce spokojen sklídlil, tolik, co Sókratův dům už předtím mívával potřeb.“)

786 Iuv. 10, 4nn.: *quid enim ratione timemus / aut cupimus?* (Překlad: „Bývá vždy v obavách našich i přáních rozhodčím rozum?“)

Iuv. 10, 356nn.: *orandum est ut sit mens sana in corpore sano. / fortem posce animum mortis terrore carentem, / qui spatium vitae extremum inter munera ponat / naturae, qui ferre queat quoscunque dolores, / nesciat irasci, cupiat nihil.* (Překlad: „Přej si, ať zdravá mysl ti zůstane ve zdravém těle! Vypros si statečné srdce, jež necítí před smrtí strachu, v sklonku života vidí jen nezbytný přírody úděl, svízele všemožných druhů vždy dovede zmužklé nesti, nezná hněvu ni zbytečných tužeb.“)

787 Iuv. 13, 183nn.: *quantulacunque adeo est occasio, sufficit irae. / Chrysisippus non dicit idem nec mite Thaletis / ingenium dulci que senex vicinus Hymetto, / qui partem acceptae saeva inter vincula cicutae / accusatori nollet dare. plurima felix / paulatim vitia atque errores exiit omnes / prima docens rectum sapientia. quippe minuti / semper et infirmi est animi exigui que voluptas / ultio.* (Překlad: „Záminka jakkoli malá jim postačí: hněvem už planou. Jinak však usoudí Thalés, duch mírný, a Chrysíppos, jinak staříčků filozof onen, jenž pod sladkým Hyméttem bydlil, který by nebyl chtěl jistě se s vlastním svým žalobcem sdílet o jed, jež v žaláři vypil. Tak pozvolna omylů mnoho stírá i bludů a každého nejdřív a na správnou cestu připraví prospěšná moudrost. Je mstivost rozkoší vždy jen slabého, malicherného a úzkoprsého ducha.“)

Iuv. 14, 321: *nunquam aliud natura, aliud sapientia dicit.* (Překlad: „Neříká příroda nic, co nemůže potvrdit moudrost.“)

788 Iuv. 10, 54nn.: *ergo supervacua aut perniciosae petuntur / propter quae fas est genua incerare deorum. / Quosdam praecipitat subiecta potentia magnae / invidiae; mergit longa atque insignis honorum / pagina.* (Překlad: „Lichá jsou lidská přání / ba spíše nás v záhubu ženou /, za něž se modlíme k bohům a konáme veřejné sliby. Vrhá do zkázy moc, jež probouzí velikou závist, dlouhá titulů řada a skvělá je propasti okraj.“)

789 Iuv. 10, 103nn.: *ergo quid optandum foret ignorasse fateris / Seianum; nam qui nimios optabat honores / et nimias poscebat opes, numerosa parabat / excelsae turris tabulata, unde altior esset / casus et impulsae praecipua immane ruinae.* (Překlad: „Seianus nevěděl zřejmě, jak uznáš, čeho si přání. Jestliže po počtách nesmírných prahl a dosáhnout toužil nesmírných pozemských statků, sám nesčetná poschodí stavěl do oblak strmící věže, by pád byl tím hrozivější odtud, strašněji zela i propast, až stavba ta začne se hroutit!“)

790 Iuv. 13, 19nn.: *magna quidem, sacris quae dat praecepta libellis, / victrix fortunae sapientia; ducimus autem / hos quoque felices, qui ferre incommoda vitae / nec iactare iugum vita didicere magistra.* (Překlad:

Žádný z římských satiriků se nestaví do pozice mravokárce, spíše učitele či napomínatele. Morální apel v žánru rozhodně nedominuje. Filozofické tendence a naučení v básních slouží především ke zdůraznění nějaké špatné vlastnosti, k vygradování chování, které je kritizováno, až do extrému.

Satira nachází svou živnou půdu ve společnosti, která má své vady – na tyto nedostatky satirici upozorňují a kritizují je, vyjadřují se k tomu, co se jim osobně nelíbí. Podle svého vzdělání a duševního zaměření promítají do svých básní vlastní postoje k životu, ovlivňované částečně i filozofií. Přesto není, dle mého názoru, jejich hlavním cílem zlepšení společnosti, ale spíš upozornění na zjevné nešvary doby. K tomuto „upozorňování“ jim jako účinný nástroj slouží kritika. Zároveň je vítaným prostředkem ke komunikaci s publikem, neboť může sloužit buď jako výtka či napomenutí, nebo, v kombinaci s vtípnou či humornou situací, vzbuzuje smích.

5.4 Shrnutí

Definice satiry v římském prostředí neexistovala. Ani Horatius, v jehož díle se poprvé prokazatelně vyskytuje označení žánru, definici nepředkládá, stejně jako jeho nástupci na poli satiry žánr spíše opisuje.⁷⁹¹ S Horatiem se žánr začal úžeji vymezovat, a tím i omezovat; označení satira pak začalo být chápáno ve významu jednoduchého, divoce útočného tónu, který si udrželo do dnešních dnů.

Jedním z nejdůležitějších a nejtypičtějších rysů žánru je včlenění do luciliovské tradice odvoláním na Lucilia a odkazováním na tradici luciliovské kritiky. Tato kritika, jež může působit buď zábavně, nebo být pokládána za oprávněné „hřímání“ nad zkažeností společnosti, se stala typickým rysem satiry po celou dobu její existence, a to nejen satiry římské, ale i satiry či satirické tendence vůbec. Je samozřejmé, že kritika musí být zaměřena na něco, co je v dané době dostatečně rozpoznatelné a známé širokému okruhu potenciálních čtenářů. Proto je žánr spjat s prostředím, v němž jeho autor žije a tvoří. I když se může zdát, že z díla zaznívá hlas jeho tvůrce přímo, je důležité držet si od tohoto pojetí odstup a mít na paměti, že básně jsou uměleckým zpracováním dobové reality, tzn. že jejich původce si vybírá a přizpůsobuje náměty tak, aby byly co nejzajímavější a co nejlépe se „prodávaly“.

Témata jsou velmi různorodá, lze však vysledovat tři základní, která provázejí lidstvo od pradávna a jejichž náplní je touha po nasycení a ukojení lidských potřeb. Jídlo, láska/sex a touha po hmotném zabezpečení jsou nejčastějšími náměty

„Filozofie učí, jak vítězně zdolávat osud, radami ve vážných knihách; leč šťastni jsou, soudíme, rovněž všichni, jež naučil život, jak snášet životní strasti s klidnou myslí a nestřásat jho, jež nesejme nikdo.“

791 C. J. Classen upozorňuje na to, že ani na prahu středověku nebyla tato definice známa, a tak bylo pořád nejlepším způsobem, jak se včlenit do tradice, odkázat na nejdůležitější zástupce žánru. (CLASSEN 1993, s. 261.)

kritiky, v opozici k nim se objevuje dávná minulost, která je pokládána za dobu, kdy k těmto excesům nedocházelo a všechno bylo tak, jak má být. Vzhledem k rozšiřování římského území a neustálým kontaktům s okolními národy je jedním z námětů satir také otázka cizinců, a to zejména Řeků.

Autoři satir byli vzdělaní Římané, kteří si byli plně vědomi toho, že pokud se rozhodnou svěřit své myšlenky literatuře, budou je číst vysoce postavení a vlivní lidé, vzdělaní podobným způsobem jako oni. I když se žánr nachází spíše ve středním pásu literatury a neklade si nároky vysoké poezie, jeho tvůrci ho důkladně promýšleli, což je patrné i z množství narážek na různá témata (zvláště literární), kterými svá díla naplnili. Básníci si rozhodně nepřejí, aby bylo jejich dílo nějak marginalizováno. Z jejich básní je patrné jednoznačné odmítnutí eposu či tragédie, chtějí se raději věnovat každodenním záležitostem. Už tím, jaký postup ve své tvorbě volí – střídání témat, stylů, forem – nabízejí čtenářům/posluchačům jedinečnou příležitost k tomu, aby se vymezili vůči předkládaným námětům a zároveň ocenili jejich zpracování.

Dle mého názoru je tohle tím, co měli autoři satir (podobně jako tvůrci ostatních žánrů) v úmyslu – zaujmout publikum a získat tak ocenění svého nového přístupu k literatuře. Aby toho dosáhli, volili, dle svého zaměření, různé způsoby, přičemž důležitou roli při nich sehrávala kritika, která vždy nějakým způsobem (zábavně, poučně) působí na cílové publikum a nutí ho zaujmout vlastní stanovisko, jež se může shodovat s názorem prezentovaným touto poezií, nebo se od něho lišit.

ZÁVĚR

Je velmi obtížné mluvit o satíře bez vymezení tohoto termínu. Satirická tendence provází lidstvo pravděpodobně od jeho počátků, nelze ji uchopit, lze se jen domnívat, že tato tendence byla společenstvím jedinců využívána k zesměšnění jednotlivců či určitého chování, a to proto, aby si dotyčný uvědomil, že je součástí celku a že není vhodné se nad něj nějakým způsobem povyšovat. Satirická tendence také otevírá komunikační kanály, umožňuje svobodné vyjádření a ventilování pocitů nespokojenosti bez nebezpečí následné perzekuce. Zároveň může skrývat to, co nemůže být nahlas vyřčeno. Ona tendence je svým způsobem únikem ze spořádaného světa, je to prostředek zábavy, ale i poučení. A protože je součástí lidské kultury, snaží se proniknout na povrch ve všech jejích oblastech, zejména však v literatuře, protože od pradávna je písemný záznam jednou z nejúspěšnějších forem předávání informací. Tato tendence se v evropské literatuře objevuje už od jejího počátku, za který lze považovat literární tradici starého Řecka. Jsou díla, v nichž je přítomna více, v některých jen okrajově a jinde vůbec.

Literární tvorba, v níž lze nalézt onu satirickou tendenci, je žánrově velmi rozmanitá. Lze do ní zařadit např. epos *Ílias*, básně Archilocha a Hippónakta, starou řeckou komedii, spisy kyniků, Menippa z Gadar, Lucilia, kanonických římských satiriků Horatia, Persia a Iuvenala, dílo Varrona, Seneky i Petronia.

A to se dostáváme od satirické tendence k satíře jako žánru. Je jisté, že satira jako ucelený žánr se všemi formálními znaky vznikla v Římě, respektive se zformovala někdy ke konci 2. století př. n. l. na území římské republiky. K rozpoznání žánru, tj. k tomu, že žánr má své označení, že další autor píše obdobně, odvolává se na zakladatele žánru a pro své dílo používá stejný titul (nebo se o něm mluví podobně jako o díle jeho předchůdce), došlo v 1. století př. n. l. O století později byl tento žánr již pevnou součástí literárního systému. Situace je však v průběhu celého období římské literatury, za jejíž počátek je konvenčně považován rok

240 př. n. l. až do zániku západořímské říše v průběhu 5. století n. l., dost zmatená. Žánr nejprve (zcela logicky) nemá žádné jméno, pak začíná používat ke svému označení slovo z běžného jazyka – *satura*, jež se v důsledku neznalosti a homofonie začíná v průběhu desetiletí deformovat na satiru či satiru.

Poněkud komplikovaná je i situace pokud jde o rozmanitost užití slova *satura*. Pokud bychom se omezili na oblast literatury, přicházejí v úvahu tři možnosti. Nejprve slovo znamenalo název literárního díla, posléze žánr a nakonec i konkrétní báseň. Kategorii žánru lze dále rozšířit, a to, pokud budeme zabíhat do podrobností, do tří oblastí. *Satura* může označovat literární žánr – satiru, kterou psal Ennius a (podle zpráv) i Pacuvius, tedy velmi rozmanitou sbírku nejrůznějších básní psaných různými metry. Pak literární žánr – satiru, kterou psal Lucilius a jež se vyznačovala kritikou a otevřeným přístupem. Na ni se odvolávají Horatius, Persius a Iuvenalis a právě ona je předchůdkyní dnešního „moderního“ žánru satiry. Nakonec se termín *satura* používá pro satiru menippskou, v níž se střídá próza s veršem a která je psaná po vzoru Menippa z Gadar, jehož básně se pokoušel napodobit Varro ve svém díle, které pojmenoval *Saturae Menippeae*.

Za svébytný žánr s jednoznačným označením *satura*/satira je nutné pokládat v tomto období pouze satiru, již psal Lucilius, Horatius, Persius a Iuvenalis, s přihlédnutím k Ennioví. Byla psána metrem (počínaje Luciliem hexametrem), pojednávala o nejrůznějších tématech, obsahovala kritiku, vztahovala se v převážné míře k současnosti nebo nedávné minulosti, její autoři se vymezovali vůči svému předchůdci, používali výrazy z běžně mluveného jazyka, reagovali na dobové podněty a palčivá místa, chtěli vzbudit ve svých čtenářích odezvu.

Původně se tento žánr nazýval *satura*. Dnes, pokud o něm mluvíme, používáme různá označení, z nichž nejpřiléhavější je „římská veršovaná satira“. Žánr se po zániku římské říše na nějakou dobu ztratil, ovšem satirická tendence dále přežívala, aby se opět naplno projevila v národních literaturách. Z kanonických autorů byl nejvýše ceněn Iuvenalis, a tak se stala ostrá útočná kritika charakteristická pro jeho dílo jedním z kritérií pro rozpoznání žánru.

Satiru jako žánr dnes nelze přesně určit, nelze ji ohraničit, i když lze s určitou nadsázkou říci, že stále obsahuje dominantní znaky přítomné již v její rané formě, římské satiře, a to pestrost, kritiku, vyjadřování vlastního názoru a spojitost s dobou. Ze satiry se dnes stala spíše ona satirická tendence. Satira se projevuje ve všech oblastech lidské činnosti, umíme ji poměrně dobře rozpoznat a docela dobře jí rozumíme. Pokud bychom ji chtěli blíže určit, je nezbytné uchýlit se k žánrovým variantám, tj. dále satiru specifikovat, např. na „československou satiru v 30. letech 20. století“. Určit takto blíže satiru lze však až s určitým časovým odstupem; z našeho pohledu se pak nejedná o žánr, ale o různé žánrové varianty jedné široce pojeté literární kategorie, jež se vyskytovaly v literatuře někdy v průběhu dějin žánru.

A zde je ten moment, kdy se původní žánr (satira) stává žánrovou variantou – římskou veršovanou satirou. Pokud totiž dnes mluvíme o žánru, bereme v potaz celé jeho dějiny, někteří do něj zařazují i onu satirickou tendenci, ale jak vyplývá z této práce, nelze ji v počátcích se satirou zaměňovat. Původní žánr, který psal Lucilius, Horatius, Persius a Iuvenalis, se tak stává jen jakousi kapitolou ve vývoji celého žánru satiry, a pokud bychom o něm mluvili v rámci celého žánru, jak ho nahlížíme dnes, příkláněla bych se k označení ‚žánrová varianta‘. Pokud se omezíme pouze na oblast antické literatury, lze použít termín žánr.

Satirické rysy se do jisté míry vmísily do dalších žánrů, v nichž se staly součástí pojmenování žánrových variant: např. satirický román. Satira expandovala do dalších oblastí umělecké tvorby: do malířství, médií, divadla. Je zřejmé, že problematika satiry jako žánru nebo satirických rysů v jiných žánrech obsažených je poměrně obsáhlá a komplikovaná, ale zároveň si těžko dokážeme představit život bez ní, neboť je jedním z mnoha projevů osobního lidského vyjádření. V každém z nás je satirická tendence, která nás nutí pohlížet na svět z jiné perspektivy.

SUMMARY

The Genesis and the Development of Satire in Latin Literature

This publication based on author's doctoral thesis and defended at the Faculty of Arts of Masaryk University in 2016 deals with satire as a genre and aims to define and categorize the satire in the hierarchy of literature. The satirical element, tinge, feature, tendency or the satirical "something" is not the core of this piece of work, as it is included in many works of ancient literature. Only those works which are put into the direct context with satire as a genre are mentioned.

In this publication, satire is viewed as a genre which can be perceived and recognized by anybody. However, almost nobody is able to define it. The term genre is used, as suggested by the latest works, as an open system of formal and functional features in which the individual works participate at a varying degree. The genre in this work is understood as a model which possesses certain constant and variable features, which can be discovered in particular works of art, is related to the period in which it was created and is influenced by other literary forms as well as by the social situation, the personality of the author and the audience (the readers or the listeners).

The second chapter deals with the terminological specification of the term satire. Its ancient use and its modern meaning are defined which helps the orientation concerning the use of the terms satire/*satura*. In the source materials, *satura* is not only satire. Leaving aside its original meaning – the adjective *satur* in female gender, the word *satura* (even if its exact meaning is not known) was used to sign works, particular poem, genre or genres, even for personified genre, as an idiomatic expression of not absolutely clear legal meaning *per saturam* and as a name of a lake or a girl. The expression *satura* is probably of autochthonous origin. There have

occurred a lot of attempts to explain the meaning of this word. However, none of these is evidential and already in Classical antiquity the meaning of *satura* was not clear. The meaning of *satura* as a term defining a literary genre cannot be explained. This term was certainly not created to describe the genre. Most likely it comes from the gastronomy milieu meaning filling or stuffing. *Satura* as a noun appears apparently in the second half of the 2nd century BC. In literature, the term *satura* was first used to describe a poetry collection. Presumably, Ennius named his poetry collection in this way. Since the time of Horace, the use of *satura* as a literary term describing the genre can be dated and at the very latest, since the time of Juvenal the term *satura* has been used for a particular poem. Nevertheless, already Varro used in the title of his work *De compositione saturarum*, a form, which indicates that he considered *satura* a particular poem. In the works of later authors, the term *satura* is rarely used in the meaning of satyr play. Concerning the Menippean satire, the word *satura* mainly occurs with the determining adjective and it is found on its own only exceptionally whereas it is obvious from the context that it is a prosimetric work of art. It is questionable if there was dramatic *satura*. There might have been some performances in Rome around the 3rd century BC. However, it is highly unlikely that the literary satire developed from the dramatic satire or that there were more common features than only the name, which was used for many unrelated issues, as this publication takes the opportunity to point out.

The term *satura* was the original genre designation of satire and very soon (probably during the reign of Augustus) it was orthographically changed. In the source materials, the term *satyra* (rarely *satira*) became dominant and coexisted with the word *satura* for some time and finally it completely took over its function until the beginning of the 17th century, when “y” was replaced by “i” based on the work of I. Casaboun and the term satire has remained in the modern languages up to the present day.

Nowadays, all researchers (if they use it) perceive the expression *satura* as the original name of the genre, which is today referred to as satire. Using the word satire, the reader must be careful about author’s usage of the word as this term can be used in various meanings (like the term *satura* in Classical antiquity).

In the third part of the publication, the “ancestors” of satire, or the literary forms linked to satire, are mapped. The Greek world is represented by the iambic poetry, Old comedy and Hellenistic literature with an amount of works characterised by variety with the dominant influence of Callimachus and diatribes. Concerning ancient Rome, Naevius is mentioned in connection with his famous attacks at the Metelli family, as well as the representatives of “miscellaneous” satire Ennius and Pacuvius.

Diatribes and satire (mainly the post-Lucilian one) have common exhortation, moralising and the attempt to improve the world. The iambic poetry and satire

share the emphasis on poet's personality, straightforward expression and appropriate style. And both Old comedy and satire arise from the period situation. Both of these literary forms criticise, alert and exhort.

Naevius cannot be considered the predecessor of satire, even if under his influence there begin to occur some features typical for the genre of satire, such as poet's personality, in Latin literature. Representing the "miscellaneous" satire, Ennius and Pacuvius are inseparably connected with the only phase of satire as a genre or rather a satirical tendency in terms of the whole historical development of literature. In association with these authors, this phase comes into existence and most likely also ceases to exist. Even though only a few fragments from Ennius's collection are left and only few ancient authors or recent researchers mention their work in this genre, both are crucially important for understanding the context of historical development of this genre. Either of them wrote probably a poetry collection which was considered by later authors as satire or *satura*. We will probably never identify who wrote it first. For the further development of the genre, it is very important to realize that there were (so far as we know) at least two authors of this "miscellaneous" satire, which shows the acceptance by the reading audience and a certain continuity of the genre. The references in the later grammarians indicate that the "miscellaneous" satire established and created a tradition.

However, this tradition apparently ends with Ennius and Pacuvius or a short but not an irrelevant chapter in the history of satire as a genre is finished. The "miscellaneous" satire characterized by a variety of metres and topics ceases to exist and its place is taken by the new satire represented by Lucilius which is critical and becomes a fully-fledged genre. Ennius and Pacuvius, let alone Naevius, cannot be included in this tradition. Nevertheless, they should be seen as the first ones who noticed the literary potential of the genre which had not yet been established and they began to "tread a new path" in the constituting Latin literature.

Undoubtedly, the first legitimate author of satire as a genre is Lucilius, who the fourth part of the monography deals about. The situation in Rome in the second half of the 2nd century BC is presented. Lucilius was the first satirist – which is proved by his successors who refer to him as an inventor of the genre. In his work, he does things in an innovative way and tries to find the best way of describing the world around him. He writes for his own inner need, and he is probably driven by the desire to criticize his surroundings. He does not violently force his position to the audience. With Lucilius, there appears the personally focused poem in Rome.

Lucilius founded a distinctive genre and it is the open criticism which represents one of the key stones of this new literary form. Personal attacks are typical for Lucilius. However, Lucilius is the last author using them in the genre of Roman satire as in the period that followed the social climate did not allow such

attacks on a particular person who was still alive. On the contrary, today personal attacks belong to one of the characteristic features of satire, or satirical tendencies in various genres. Further characteristic of this genre includes hexameter, the metre which Lucilius chose after the period of experimentation. Lucilius also represents the poet who does not remain in the background or who is not willing to deserve praise and speaks openly and exposes himself and his opinions in danger. Personal confession – his personality, his experiences, his view of the world and his opinion, became the content and the objective of his work.

The last chapter focuses on the verification of the hypothesis that Roman satire is an independent literary genre and the characteristics of this literary category are clarified. There did not exist any definition of satire in Latin literature. Even Horace, in the work of whom the identification of the genre clearly appears for the first time, does not define the genre, he as well as his successors only describe it. Beginning with Horace, the genre got defined more narrowly and as well as bounded, the term satire began to acquire significance of simple and wildly offensive tone, which has remained up to the present day.

Satire as a comprehensive genre with all formal features was founded in Rome, or was formed in the area of the Roman republic towards the end of the 2nd century BC. During the 1st century BC there occurred the identification of the genre i.e. the designation of the genre, the fact that another author writes in a similar way and refers to the founder of the genre and uses the same title for his work (or his work is considered by others as satire). A century later, this genre became an integral part of the literary system

Satire was written in metre (beginning with Lucilius in hexameter), included criticism, dealt with various topics, was related mainly to the present or recent past, its authors defined themselves with respect to their predecessors, used expressions of the commonly spoken language, responded to topical initiatives and wanted to evoke the respond in their readers.

One of the most important and most typical features of the genre is its integration into the Lucilian tradition referring to Lucilius and his criticism. This criticism, which may have either an entertaining effect or it may be considered as a real “indignation” towards the rottenness of the society, became a typical feature of satire throughout its existence, and not only Roman satire, but also the satire or satirical tendency at all. It is obvious that criticism must be aimed at something which is sufficiently recognizable and known by a wide range of potential readers at the time. Consequently, the genre is connected with the milieu in which the author lives and creates. Even if it may seem that the work echoes its author, it is important to stand back and bear in mind that the poems just reflect the current reality in an artistic way, i.e. their authors chose and adopt the topics to be as interesting as possible and to be sold very well.

There occur various topics and there can be traced three basic ones which accompany the mankind since its very beginning and which include the desire for satiation and fulfillment of human needs. Food, love/sex, desire for the material comfort are the most common topics of criticism, being opposed by the distant past which is considered the good time in which there were no excesses. According to the spreading of the Roman area and permanent conflicts with the neighbouring nations, the issue of foreigners mainly the Greeks becomes one of the topics of the satire.

It is certain that the authors of satire were educated Romans who were fully aware of the fact that if they decide to share their ideas in literature, the exalted and influential ones educated in the same way will read them. Even if the genre is more likely found in the middle range of literature and there are no claims for the top, the authors thought about it thoroughly, which is evident from the number of references to various topics (especially the literature ones) they filled their works with. The poets do not want their works to be pushed aside. Their poems reflect the rejection of writing the epic or tragedy, the authors prefer writing about everyday issues. Already the way of their writing – variation of topics, styles and forms offers to the readers/audience a unique opportunity to define themselves against the presumed topics and appreciate the way they were processed at the same time. To attract their audience, the authors chose different ways, in which criticism having an effect (entertaining, educational) at the target audience played an important role and forces them to adopt their own position which can correspond with the opinion presented in the poetry or it may differ from it.

Originally, this genre of satire was called *satura*. Today, if we talk about it, different designations are used, the most appropriate one being “Roman verse satire”. The genre disappeared for some time after the fall of Roman Empire. However, the satirical tendency survived and fully appeared again in the national literatures. Juvenal was the most valued of the canonical authors and therefore the sharp offensive criticism typical for his work became one of the criteria for identifying the genre.

Today, satire as a genre cannot be designated accurately or circumscribed, even if it can be stated with a certain exaggeration that it still contains some dominant characters which are already present in the early form, Roman satire, and include variety, criticism, expressing of own opinion, and connection with the period in which it originated. Nowadays, satire has become more likely a satirical tendency. Satire appears in all areas of human activities, we can recognize it relatively easily and we understand it quite well. If we wanted to specify satire, it would be necessary to resort to the subgenre, i.e. to further specify satire, e.g. “the Czechoslovak satire in the 30s’ of the 20th century”. However, to define satire in this way is possible only after a certain time span; from our point of view we do not speak about

a genre, but about various subgenres of a broad literary category which appeared in literature in a period during the history of the genre.

And this is the point when the original genre (satire) becomes a subgenre – Roman verse satire. Today, if we speak about the genre, we consider its history, some also include the satirical tendency. However, according to this work, this satirical tendency cannot be confused with the satire in the beginning of the genre. The original genre, which was written by Lucilius, Horace, Persius and Juvenal, becomes only a chapter in the development of the genre of satire. If we spoke about it in terms of the whole genre as seen today, the designation “subgenre” would be preferred. If speaking only about the ancient literature, the term genre could be used.

Satirical features have crossed to other genres and they have become a part of the name of the subgenre, e.g. satirical novel. Satire has expanded to other fields of arts: painting, media, theatre. It is obvious that the issue of satire as a genre or the satirical features included in other genres is relatively comprehensive and complicated, but also, we can hardly imagine our lives without it as it is one of many means of personal expression. Each of us possesses satirical tendency which makes us view the world from different perspective.

SEZNAM ZKRATEK CITOVANÝCH AUTORŮ A DĚL

<i>Aetna</i>	<i>Aetna (Appendix Vergiliana).</i>
Amm.	Ammianus Marcellinus.
Apul. <i>apol.</i>	Apuleius. <i>Apologia.</i>
Bass.	Caesius Bassus.
<i>Brev. expos. Verg. georg.</i>	<i>Brevis expositio Vergilii Georgicorum.</i>
Cic. <i>Cato</i>	Cicero. <i>Cato maior de senectute.</i>
<i>de orat.</i>	<i>De oratore.</i>
<i>div.</i>	<i>De divinatione.</i>
<i>fin.</i>	<i>De finibus bonorum et malorum.</i>
<i>orat.</i>	<i>Orator ad M. Brutum.</i>
<i>rep.</i>	<i>De re publica.</i>
<i>Verr.</i>	<i>In C. Verrem orationes sex.</i>
Claud. Don.	Tiberius Claudius Donatus.
Colum.	Columella.
Diom.	Diomedes.
<i>Dub. Nom.</i>	<i>De dubiis nominibus.</i>
Enn. <i>sat.</i>	Ennius. <i>Saturarum fragmenta.</i>
Euanth. <i>de com.</i>	Euanthius. <i>De comoedia, vel: De fabula.</i>
Eutyech.	Eutyches.
Fest.	Festus.
<i>Fin. Metr.</i>	Metrorius (Maximus Victorinus). <i>De finalibus metrorum.</i>
Fortun.	Atilius Fortunatianus. <i>Ars de metris Horatianis.</i>
Fronto	<i>Epistularium Frontonis.</i>
Fulg. <i>myth.</i>	<i>Mythologiarum libri tres.</i>
<i>serm. ant.</i>	Fulgentius Mythographus. <i>Expositio sermonum antiquorum.</i>
Gell.	Gellius.
Hier. <i>epist.</i>	Hieronymus Stridonensis. <i>Epistolae.</i>
<i>in Is.</i>	<i>Commentaria in Isaiam.</i>

Hor.	<i>ars</i> <i>carm.</i> <i>epist.</i> <i>sat.</i>	Horatius. <i>De arte poetica (epistula ad Pisones).</i> <i>Carmina.</i> <i>Epistulae.</i> <i>Saturae.</i>
Hyg.	<i>astr.</i>	Hyginus astronomus. <i>De astronomia.</i>
Hyg.	<i>fab.</i>	Hyginus mythographus. <i>Fabulae.</i>
Char.	<i>gramm.</i>	Charisius. <i>Artis grammaticae.</i>
Isid.	<i>orig</i>	Isidorus. <i>Origines.</i>
Iuv.		Iuvenalis.
Lact.	<i>inst.</i>	Lactantius. <i>Divinae institutiones.</i>
Liv.		Livius.
Lucil.		Lucilius.
Lucr.		Lucretius.
Macr.	<i>sat.</i>	Macrobius. <i>Saturnalia.</i>
Mart.		Martialis.
Mart. Cap.		Martianus Capella.
Mela		Pomponius Mela.
Non.		Nonius Marcellus.
Obseq.		Obsequens.
Ov.	<i>ars</i> <i>fast.</i> <i>met.</i> <i>Pont.</i>	Ovidius. <i>Ars amatoria.</i> <i>Fasti.</i> <i>Metamorphoseon libri.</i> <i>Epistulae ex Ponto.</i>
Pacuv.		Pacuvius.
Paul.	<i>Fest.</i>	Paulus Diaconus. <i>Epitoma Festi.</i>
Petron.		Petronius.
Phoc.		Phocas.
Plaut.	<i>Amph.</i>	Plautus. <i>Amphitruo.</i>
Plin.	<i>nat.</i>	Plinius Maior. <i>Naturalis historia.</i>
Porph.	<i>Hor. carm.</i> <i>Hor. epist.</i> <i>Hor. sat.</i>	Porphyrio. <i>Commentum in Horatium: Carmina.</i> <i>Commentum in Horatium: Epistulae.</i> <i>Commentum in Horatium: Saturae.</i>
Prisc.		Priscianus.
Prob.	<i>Verg.</i>	Probus (pseudo). <i>Commentarius in Vergilii Bucolica et Georgica.</i>
Prob.	<i>vita Pers.</i>	Probus. <i>Vita Persii de commentario Probi Valerii sublata.</i>
Prop.		Propertius.
Ps. Ascon.		Asconius (pseudo).
Ps. Bass.		Caesius Bassus (pseudo).
Ps. Mar. Victorin.		Ap[h]thonius (Aelius Festus Aphthonius uel Asmonius, id est: Marius Victorinus [pseudo]).
Ps. Prisc.		Priscianus (pseudo).
Quint.	<i>inst.</i> <i>Rhet. Her.</i>	Quintilianus. <i>Institutio oratoria.</i> <i>Rhetorica ad Herennium.</i>
Rut. Nam.		Rutilius Namatianus.

Seznam zkratk citovaných autorů a děl

Sacerd.		Sacerdos.
Sall.	<i>Iug.</i>	Sallustius. <i>De bello Iugurthino.</i>
Sen.	<i>nat.</i>	Seneca. <i>Naturales quaestiones.</i>
	<i>Thy.</i>	<i>Thyestes.</i>
Serv.	<i>Aen.</i>	Servius grammaticus. <i>Commentarius in Vergilii Aeneidos libros.</i>
	<i>ecl.</i>	<i>Commentarius in Vergilii Bucolicon librum.</i>
	<i>georg.</i>	<i>Commentarius in Vergilii Georgicon libros.</i>
Schol. Hor. ars		Pseudacronis scholia in Horatium. <i>Scholia in De arte poetica.</i>
	<i>Hor. carm.</i>	<i>Expositio in Carmina.</i>
	<i>Hor. epist.</i>	<i>Scholia in Epistulas.</i>
	<i>Hor. sat.</i>	<i>Scholia in Sermones.</i>
	<i>Hor.</i>	<i>Vita I.</i>
Sil.		Silius Italicus.
Suet.	<i>gramm.</i>	Suetonius. <i>De grammaticis et rhetoribus.</i>
	<i>vita Hor.</i>	<i>Vita Horatii.</i>
Ter.	<i>Hec.</i>	Terentius. <i>Hecyra.</i>
Ter. Maur.		Terentianus Maurus.
Tib.		Tibullus.
Val. Max.		Valerius Maximus.
Varro	<i>ling.</i>	Varro Reatinus. <i>De lingua Latina.</i>
	<i>Men.</i>	<i>Saturarum Menippearum fragmenta.</i>
	<i>rust.</i>	<i>Res rusticae.</i>
Verg.	<i>Aen.</i>	Vergilius. <i>Aeneis.</i>
	<i>ecl.</i>	<i>Eclogae siue Bucolica.</i>
	<i>georg.</i>	<i>Georgica.</i>
Vib. Seq. georg.		Vibius Sequester. <i>De fluminibus, fontibus, lacubus, nemoribus, paludibus, montibus, gentibus per litteras libellum.</i>

Ostatní zkratky

AJPh = *American Journal of Philology*. Baltimore (Md.): Johns Hopkins University Press.

ANRW = *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt: Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung*. Berlin; New York: de Gruyter. TEMPORINI, H. – HAASE, W. [eds.]. 1970–1996.

Antichthon = *Antichthon*: Journal of the Australian Society for Classical Studies. Sydney (Australia): Macquarie University, Australian Society for Classical Studies.

Athenaenum = *Athenaenum*. Studi di Letteratura e Storia dell'Antichità. Como: New Pr.

CIL = *Corpus Inscriptionum Latinarum*. MOMMSEN, THEODOR – BORMANN, EUGEN – DESSAU, HERMANN – HENZEN, WILHELM – HIRSCHFELD, OTTO – HÜBNER, EMIL – HÜLSEN, CHRISTIAN – ZANGEMEISTER, KARL – ALFÖLDY, GÉZA – NESSELHAUF, HERBERT – ECK, WERNER – SCHMIDT, MANFRED G. [eds.]. Berlin: Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften.

CJ = *The Classical Journal*. Ashland (Va.): Randolph-Macon College, Department of Classics, Classical Association of the Middle West and South.

CPh = *Classical Philology*. A journal devoted to research in classical antiquity. Chicago (Ill.): University of Chicago Pr.

Gymnasium = *Gymnasium*. Zeitschrift für Kultur der Antike und humanistische Bildung. Heidelberg: Winter.

Hermes = *Hermes*. Zeitschrift für klassische Philologie. Stuttgart: Steiner.

Historia = *Historia*. Zeitschrift für Alte Geschichte = revue d'histoire ancienne. Stuttgart: Steiner.

HSPh = *Harvard Studies In Classical Philology*. Cambridge (Mass.): Harvard University Pr.

Latomus = *Latomus*. Revue d'études latines. Bruxelles: Latomus

Maia = *Maia*. Rivista di letteratura classica. Bologna: Cappelli.

MH = *Museum Helveticum*. Schweizerische Zeitschrift für klassische Altertumswissenschaft = revue suisse pour l'étude de l'antiquité classique. Basel: Schwabe.

Mnemosyne = *Mnemosyne*. Bibliotheca classica Batava. Leiden: Brill.

Philologus = *Philologus*. Zeitschrift für antike Literatur und ihre Rezeption. Berlin: Akademie Verl.

RBPh = *Revue belge de philologie et d'histoire* = Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis. Bruxelles: Société pour le progrès des études philologiques et historiques.

WS = Wiener Studien. Zeitschrift für Klassische Philologie, Patristik und lateinische Tradition. Wien: Verl. der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

WZ Rostock = *Wissenschaftliche Zeitschrift der Wilhelm-Pieck-Universität Rostock*. Gesellschafts- und sprachwissenschaftliche Reihe Journal. Rostock: Wilhelm-Pieck-Universität.

BIBLIOGRAFIE

Prameny a překlady pramenů

- Ammianus Marcellinus. Soumrak římské říše.* ČEŠKA, JOSEF [transl.]. 1975. Praha: Odeon.
- Aristotelés. Poetika.* NOVÁKOVÁ, JULIE [transl.]. 1962. Praha: Orbis.
- C. Lucilii Carminum Reliquiae. Bd. I–II.* 1904–1905. MARX, FREDERICUS [ed.]. Lipsiae: B. G. Teubner.
- Cicero, Marcus Tullius. Cato starší o stáří.* BAHNÍK, VÁCLAV [transl.]. 1975. Praha: Supraphon.
- Cicero, Marcus Tullius. Rečník. Reči proti Catilinovi. Filipiky a iné.* ŠKOVIERA, DANIEL [transl.]. 1982. Bratislava: Tatran.
- Cicero, Marcus Tullius. Řeči proti Verrovi.* BAHNÍK, VÁCLAV [transl.]. 1972. Praha: Odeon.
- [Ennius:] *Ennianae poesis reliquiae.* VAHLEN, IOHANNES [ed.]. 1928. Lipsiae in Aedibus B. G. Teubneri.
- Goethe, Johann Wolfgang. Poznámky a pojednání k lepšímu pochopení Západovýchodního divánu.* FRANĚK, BOHUMIL [transl.]. 1955. In: *Básně. Západovýchodní diván.* FISCHER, OTAKAR – BEDNÁŘ, KAMIL – FELDSTEIN, VALTER [transl.]. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění.
- Horatius, Quintus Flaccus. O umění básnickém = De arte poetica.* STEHLÍKOVÁ, EVA – SVOBODOVÁ, DANA [transl.]. 2002. Praha: Academia.
- Horatius, Quintus Flaccus. Vavřín a réva: ódy, epódy, satiry, listy.* MERTLÍK, RUDOLF – POKORNÝ, JINDŘICH [transl.]. 1972. Praha: Odeon.
- Iuvenalis, Decimus Iunius. Satiry.* VYSOKÝ, ZDENĚK KAREL [transl.]. 1972. Praha: Svoboda.
- Livius, Titus. Dějiny II–III.* KUCHARSKÝ, PAVEL. [transl.]. 1972. Praha: Svoboda.
- [Lucilius.] *Satiren.* KRENKEL, WERNER [ed.]. 1970. Leiden: E. J. Brill.
- Ovidius, Publius Naso. Fasti.* ŠKODA, ANTONÍN. [transl.]. 1901. Praha: A. Wiesner.
- Ovidius, Publius Naso. Proměny.* BUREŠ, IVAN. [transl.]. 2005. Praha: Plot.

- Persius Flaccus, Aules. Satiry.* NOVÁKOVÁ, JULIE [transl.]. 1990. Praha: Odeon.
- Pěvci lásky. Catullus. Tibullus. Propertius.* 1973. SMRČKA, OTAKAR A KOL. [transl.]. Praha: Svoboda.
- Platón. Ústava.* 2005. NOVOTNÝ, FRANTIŠEK [transl.]. Praha: OIKOYMENH.
- Quintilianus, Marcus Fabius. Základy rétoriky.* BAHNÍK, VÁCLAV [transl.]. 1985. Praha: Odeon.
- Remains of Old Latin I – Ennius and Caecilius.* 1967. WARMINGTON, E. H. [ed.]. London: Heinemann.
- Remains of Old Latin II – Livius Andronicus, Naevius, Pacuvius and Accius.* 1936. WARMINGTON, E. H. [ed.]. London: Heinemann.
- Römische Satiren in einem Band.* 1990. KRENKEL, WERNER. [ed.]. Berlin und Weimar: Aufbau Verlag.
- Römische Satiren.* 1949. WEINREICH, OTTO [ed.]. Zürich und Stuttgart: Artemis Verlag.
- Sallustius, Gaius Crispus. Válka s Jugurthou.* SCHENK, RUDOLF [transl.]. 1908. Praha: J. Otto.
- Suetonius. Životopisy Dvanácti císařů spolu se zlomky spisu O význačných literátech.* RYBA, BOHUMIL – NECHUTOVÁ, JANA [transl.]. 1974. Praha: Svoboda.

Databáze

- Bibliotheca Teubneriana Latina.* 2004. [Editio 3.]. Moderante Paul Tombeur. Centre Traditio Litterarum Occidentalium. München: Saur; Turnhout: Brepols. Citovaná databáze je dostupná z URL: <<http://litterae.phil.muni.cz>>.
- Brill's New Pauly.* Antiquity Volumes edited by: Hubert Cancik and Helmuth Schneider. Brill Online. Citovaná databáze je dostupná z URL: <<http://litterae.phil.muni.cz>>.
- Patrologia Latina Database.* 1993–1996. [Version 5.0b.]. Electronic Book Technologies, Inc. and Chadwyck – Healey, Ltd. Citovaná databáze je dostupná z URL: <<http://litterae.phil.muni.cz>>.
- Thesaurus Linguae Latinae.* 2004. K. G. Saur, Munich – Thomas Technology Solutions, Inc., Horsham, PA. Citovaná databáze je dostupná z URL: <<http://litterae.phil.muni.cz>>.

Sekundární literatura

- ADAMIETZ, JOACHIM [ed.]. 1986. *Die römische Satire.* Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- ADAMIETZ, JOACHIM. 1986. Einleitung. In ADAMIETZ, JOACHIM [ed.]. 1986. *Die römische Satire.* Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, s. 1–6.
- ADAMIETZ, JOACHIM. 1986. Lucilius. In ADAMIETZ, JOACHIM [ed.]. 1986. *Die römische Satire.* Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, s. 57–122.

Bibliografie

- ANDERSON, WILLIAM S. 1975. Roman Satirists and their Tradition. In FABIAN, BERNHARD [ed.]. *Satura, ein Kompendium moderner Studien zur Satire*. Hildesheim – New York: Georg Olms Verlag.
- AUHAGEN, ULRIKE. 2001. Lucilius und die Komödie. In MANUWALD, GESINE [ed.]. *Der Satiriker Lucilius und seine Zeit*. München: Verlag C. H. Beck, s. 9–23.
- BACHTIN, MICHAEL MICHAJLOVIČ. 1971. *Dostojevskij umělec. K poetice prózy*. Praha: Československý spisovatel.
- BADIAN, E. 1972. Ennius and his friends. In SKUTSCH, OTTO [ed.]. *Ennius. Sept exposés suivis de discussions; Vandœuvre-Genève, 23 - 29 Août 1971*. Genève: Fond. Hardt, s. 149–199.
- BAGORDO, ANDREAS. 2001. Lucilius und Kallimachos. In MANUWALD, GESINE [ed.]. *Der Satiriker Lucilius und seine Zeit*. München: Verlag C. H. Beck, s. 24–36.
- BAIER, THOMAS. 2001. Lucilius und die griechischen Wörter. In MANUWALD, GESINE [ed.]. *Der Satiriker Lucilius und seine Zeit*. München: Verlag C. H. Beck, s. 37–50.
- BARTOŇKOVÁ, DAGMAR. 1973. *Smíšený styl, prosimetrum a menippská satira v antické literatuře* (disertační práce). Brno: Masarykova univerzita.
- BARTOŇKOVÁ, DAGMAR. 1979. K počátkům římské menippské satiry. In *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity*, E 24. Brno: Masarykova univerzita, s. 41–46.
- BERGER, ADOLF. 1946. Note on Gellius, N. A., I, 6. *American Journal of Philology*, 67, s. 320–328. <https://doi.org/10.2307/290683>
- BRAUND, SUSANNA. 1992. *Roman Verse Satire*. Oxford: Oxford University Press.
- BRAUND, SUSANNA [ed.]. 1989. *Satire and Society in Ancient Rome*. Exeter: University Publications.
- BRAUND, SUSANNA. 1996. *The Roman Satirist and their Masks*. London: Duckworth.
- BURIAN, JAN – OLIVA, PAVEL. 1984. *Civilizace starověkého Středomoří*. Praha: Svoboda.
- BURIAN, JAN. 1970. *Řím. Světla a stíny antického velkoměsta*. Praha: Svoboda.
- CANFORA, LUCIANO. 2009. *Dějiny řecké literatury*. Překlad: kolektiv autorů pod vedením Dagmar Bartoňkové. Praha: Koniasch Latin Press.
- CASAUBON, ISAAC. 1605. *De Satyrica Graecorum Poesi & Romanorum Satira Libri duo*. Parisiis: Apud Ambrosium & Hieronymum Drovart.
- CÈBE, JEAN-PIERRE. 1961. La satura dramatique et le divertissement „fescennin“. *Revue belge de philologie et d'histoire*, Tome 39, fasc. 1, s. 26–34.
- CHAHOUD, ANNA. 1998. *C. Lucilii Reliquiarum concordantiae*. Hildesheim: Georg Olms Verlag – Weidmann.
- CHRIST, KARL. 2010. *Krise a zánik římské republiky*. Překlad: Jan Hlavička. Praha: Vyšehrad.
- CHRISTES, JOHANNES. 1971. *Der frühe Lucilius. Rekonstruktion und Interpretation des XXVI. Buches sowie von Teilen des XXX. Buches*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.
- CHRISTES, JOHANNES. 1972. Lucilius. Ein Bericht über die Forschung seit F. Marx (1904/5). In TEMPORINI, HILDEGARD [ed.]. *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt I. 2*. Berlin & New York: Walter de Gruyter & Co, s. 1182–1239.

- CHRISTES, JOHANNES. 2001. Lucilius und das Epos. In MANUWALD, GESINE [ed.]. *Der Satiriker Lucilius und seine Zeit*. München: Verlag C. H. Beck, s. 51–62.
- CICHORIUS, CONRAD. 1908. *Untersuchen zu Lucilius*. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung.
- CLASSEN, CARL JOACHIM. 1998. Die Kritik des Horaz an Lucilius in den Satiren I 4 und I 5. In CLASSEN, CARL JOACHIM [ed.]. *Zur Literatur und Gesellschaft der Römer*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, s. 149–169.
- CLASSEN, CARL JOACHIM. 1993. Die Satire – das vielgesichtige Genos. In VIELBERG, MEINOLF [ed.]. *Die Welt der Römer. Studien zu ihrer Literatur, Geschichte und Religion*. Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- CLASSEN, CARL JOACHIM. 1993. Ennius: ein Fremder in Rom. In VIELBERG, MEINOLF [ed.]. *Die Welt der Römer. Studien zu ihrer Literatur, Geschichte und Religion*. Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- CLASSEN, CARL JOACHIM. 1996. Grundlagen und Absicht der Kritik des Lucilius. In KLODT, CLAUDIA [ed.]. *Satura lanx. Festschrift für W. A. Krenkel zum 70. Geburtstag*. Hildesheim – New York: Georg Olms Verlag, s. 11–28.
- COFFEY, MICHAEL. 1976. *Roman Satire*. London – New York: Methuen and Co Ltd Barnes & Noble.
- COMBE, DOMINIQUE. 1992. *Les genres littéraires*. Paris: Hachette.
- CONTE, GIAN BIAGO. 2003. *Dějiny římské literatury*. Překlad: kolektiv autorů pod vedením Dagmar Bartoňkové. Praha: Koniasch Latin Press.
- CORNELL, TIM – MATTHEWS, JOHN. 1995. *Svět starého Říma*. Překlad: Jana Pečírková. Praha: Knižní klub.
- ČÍŽKOVÁ, MARIANA. 2008. *Počátky římské veršované satiry, C. Lucilius* (diplomová práce). Brno: FFMU.
- DEGL'INNOCENTI PIERINI, RITA. 1990. Le battaglie del foro (per l'esegesi e la collocazione dei vv. 1228 ss. M. di Lucilio). *Maia*, 42, s. 249–255.
- DEUBNER, LUDWIG. 1982. Die Saturae des Ennius und die Jamben des Kallimachos. In DEUBNER, OTFRIED [ed.]. *Ludwig Deubner Kleine Schriften zur klassischen Altertumskunde*. Königstein: Verlag Anton Hain.
- DOSTÁLOVÁ, RŮŽENA – HOŠEK, RADISLAV. 1997. *Antická mystéria*. Praha: Vyšehrad.
- DUBROW, HEATHER. 1982. *Genre*. London: Methuen.
- DUFF, JOHN WIGHT. 1964. *Roman Satire: Its Outlook on Social Life*. Hamden, Connecticut: Archon.
- FABIAN, BERNHARD [ed.]. 1975. *SATVRA. Ein Kompendium moderner Studien zur Satire*. Hildesheim: Georg Olms Verlag.
- FANTHAM, ELAINE. 1990. The Growth of Literature and Criticism at Rome (I Livius Andronicus, Naevius, and Ennius; 3 Lucilius). In KENEDY, GEORGE ALEXANDER [ed.]. *The Cambridge History of Literary Criticism, Vol. I. Classical Criticism*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 220–227.

Bibliografie

- FISKE, GEORGE CONVERSE. 1966. *Lucilius and Horace. A Study in the Classical Theory of Imitation*. Hildesheim: Georg Olms Verlag.
- FLINTOFF, EVERARD. 1988. Naevius and Roman Satire. *Latomus*, 47, s. 593–603.
- FLINTOFF, EVERARD. 1990. The Satires of Marcus Pacuvius. *Latomus*, 49, s. 575–590.
- FREUDENBURG, KIRK. 2001. *Satires of Rome: Threatening Poses from Lucilius to Juvenal*. Cambridge: Cambridge University Press.
- FREUDENBURG, KIRK [ed.]. 2005. *The Cambridge Companion to Roman satire*. Cambridge: Cambridge University Press.
- FREUDENBURG, KIRK. 1993. *The Walking Muse. Horace on the Theory of Satire*. Princeton – New Jersey: Princeton University Press.
- FRYE, NORTHROP. 2003. *Anatomie kritiky*. Brno: Host.
- GEORGE, DAVID B. 1988. Lucilius 676M, Metellus, and His *Munus*. *The Classical Journal*, 83, s. 298–300.
- GERHARD, G. A. 1918. Satura und Satyroi. *Philologus*, 75, s. 247–273. <https://doi.org/10.1524/phil.1918.75.14.247>
- GIANELLI, GIULIO – PAOLI, UGO ENRICO. 1967. *Antický Řím*. Překlad: Anna Škorupová. Bratislava: Tatran.
- GODEL, ROBERT. 1973. Rudis et Graecis intacti carminis auctor (Horace, Serm. I 10, 66). *Museum Helveticum*, 30, s. 117–121.
- GÖRLER, WOLDEMAR. 1984. Zum virtus-fragment des Lucilius (1326 – 1338 Marx) und zur Geschichte der stoischen Güterlehre. *Hermes*, 112, s. 445–468.
- GOWERS, EMILY. 1993. *The Loaded Table. Representations of Food in Roman Literature*. Oxford: Clarendon Press.
- GRANT, MICHAEL. 1999. *Dějiny antického Říma*. Překlad: Alena Jindrová-Špilarová. Praha: BB art.
- GRATWICK, A. S. 1982. The Satires of Ennius and Lucilius. In KENNEY, E. J. – CLAUSEN W. V. [eds.]. 1982. *The Cambridge History of Classical Literature II – Latin Literature*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HAMAN, ALEŠ. 1999. *Úvod do studia literatury a interpretace díla*. Jinočany: Nakladatelství H&H.
- HARRISON, STEPHEN [ed.]. 2007. *A Companion to Latin Literature*. Malden, Mass. [u.a.]: Blackwell.
- HAB, KARIN. *Lucilius und der Beginn der Persöhllichkeitdichtung in Rom*. HERMES Einzelchriften – Band 99. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- HELDMANN, KONRAD. 1979. Zur Ehesatire des Lucilius. *Hermes*, 107, s. 339–344.
- HENDRICKSON, G. L. 1911. Satura – the Genesis of a Literary Form. *Classical Philology*, 6, No 2, s. 129–143. <https://doi.org/10.1086/359514>
- HENDRICKSON, G. L. 1927. Satura tota nostra est. *Classical Philology*, 22, s. 46–60. <https://doi.org/10.1086/360860>
- HENS, DIETRICH. 1954. Ist das Luciliusfragment 9 (Marx) echt? *Philologus*, 98, s. 159–161.
- HIGHT, GILBERT. 1962. *The Anatomy of Satire*. Princeton, NJ: Princeton Univ. Press.

- HOOLEY, DANIEL. 2007. *Roman Satire*. Malden, MA: Blackwell Publishing.
- HOŠEK, RADISLAV. 1986. *Římské náboženství*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- HRABÁK, JOSEF. 1973. *Poetika*. Praha: Čs. spisovatel.
- HVIŠČ, JOZEF. 1985. *Poetika literárnych žánrov*. Bratislava: Tatran.
- HVIŠČ, JOZEF. 1979. *Problémy literárnej genológie*. Bratislava: Veda.
- INGERSOLL, J. W. D. 1912. Roman Satire: Its early name? *Classical Philology*, 7, s. 59–65. <https://doi.org/10.1086/359608>
- JOCELYN, H. D. 1969. The Poet Cn. Naevius, P. Cornelius Scipio, and Q. Caecilius Metellus. *Antichthon*, 3, s. 32–47. <https://doi.org/10.1017/S0066477400003889>
- JOHNSON, WILLIAM A. – PARKER, HOLT N. [eds.]. 2009. *Ancient Literacies*. Oxford: Oxford University Press.
- KEANE, CATHERINE. 2007. Defining the Art of Blame: Classical Satire. In QUINTERO, RUBEN – BARTOLOMEO, JOSEPH F. [eds.]. *A Companion to Satire*. Malden, Mass. [u.a.]: Blackwell.
- KEANE, CATHERINE. 2006. *Figuring Genre in Roman Satire*. Oxford: Oxford University Press.
- KENNEY, E. J. – CLAUSEN W. V. [eds.]. 1982. *The Cambridge History of Classical Literature II – Latin Literature*. Cambridge: Cambridge University Press.
- KERÉNYI, KARL. 1970. Satire und satura (Zum religionsgeschichtlichen Hintergrund einer literarischen Gattung). In KORZENIEWSKI, DIETMAR [ed.]. 1970. *Die römische Satire*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, s. 38–65.
- KERKHECKER, ARND. 1999. *Callimachus' Book of Iambi*. Oxford: Clarendon Press.
- KESSLER, MANFRED. 1993. *Satire, Spott und Ironie in der lateinischen Literatur. Gattungsform, Dichter und Romanschriftsteller*. Donauwörth: Verlag Ludwig Auer.
- KNOCHE, ULRICH. 1971. *Die römische Satire*. Göttingen: Vandenhoeck u. Ruprecht.
- KORUS, KAZIMIERZ. 1991. *Die Griechische Satire. Die theoretischen Grundlagen und ihre Anwendung auf Homers Epik*. Warszawa – Kraków: Sumptibus Universitatis Jagellonicae.
- KORZENIEWSKI, DIETMAR [ed.]. 1970. *Die römische Satire*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- KORZENIEWSKI, DIETMAR. 1976. Dulce Malum. Ein unbeachtetes Sprichwort und das Lucilius-Fragment 1097 M. *Gymnasium*, 83, s. 289–294.
- KRENKEL, WERNER. 1966. Irreversibles bei Lucilius. *Wissenschaftliche Zeitschrift der Universität Rostock*, 15, gesellschafts- und sprachwissenschaftliche Reihe, Heft 4/5, s. 479–483.
- KRENKEL, WERNER. 1966. Römische Satire und römische Gesellschaft. *Wissenschaftliche Zeitschrift der Universität Rostock*, 15, Gesellschafts- und sprachwissenschaftliche Reihe, Heft 4/5, s. 471–477.
- KRENKEL, WERNER. 1972. Zur Biographie des Lucilius. In TEMPORINI, HILDEGARD [ed.]. *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt I. 2*. Berlin & New York: Walter de Gruyter & Co.
- KRENKEL, WERNER. 1957/8. Zur literarischen Kritik bei Lucilius. *Wissenschaftliche Zeitschrift der Universität Rostock*, 7, Gesellschafts- und sprachwissenschaftliche Reihe, Heft 2, s. 249–282.

Bibliografie

- KÜHNERT, FRIEDMAR. 1966. „Ambitio“ in der römischen Satire. *Wissenschaftliche Zeitschrift der Universität Rostock*, 15, gesellschafts- und sprachwissenschaftliche Reihe, Heft 4/5, s. 485–487.
- LEEMAN, ANTON D. 1985. Horace und die anderen Satiriker über die Aufgaben der Satire. In LEEMAN, ANTON D. [ed.]. *Form und Sinn. Studien zur römischen Literatur (1954–1984)*. Frankfurt am Main – Bern – New York – Nancy: Verlag Peter Lang, s. 235–249.
- LIBERATI, ANNA MARIA – BOURBON, FABIO. 2006. *Starověký Řím*. Překlad: Naďa Benešová. Čestlice: Rebo.
- MADER, LUDWIG. 1951. *Antike Fabeln. Hesiod – Archilochos – Aesop – Ennius – Horaz – Phaedrus – Babrios – Avianus – Romulus*. Zürich: Artemis Verlag.
- MAGNO, PIETRO. 1977. *Marco Pacuvio*. Milano: Ed. Pegaso.
- MALURA, JAN [ed.]. 2010. *Žánrové aspekty starší literatury*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě.
- MANKIN, DAVID. 1987. Lucilius and Archilochus: Fragment 698 (Marx). *American Journal of Philology*, 108, s. 405–408. <https://doi.org/10.2307/294828>
- MANTOVANI, DARIO. 2007. Un giudizio capitale nelle satire di Lucilio (vv. 784–790 M. = fr. XXVIII 29 Ch.). *Athenaeum*, 95, s. 561–596.
- MANUWALD, GESINE [ed.]. 2001. *Der Satiriker Lucilius und seine Zeit*. München: Verlag C. H. Beck.
- MANUWALD, GESINE. 2001. Lucilius und die Tragödie. In MANUWALD, GESINE [ed.]. *Der Satiriker Lucilius und seine Zeit*. München: Verlag C. H. Beck, s. 151–165.
- MARIOTTI, ITALO. 1960. *Introduzione a Pacuvio*. Urbino: S.T.E.U.
- MARIOTTI, ITALO – DELLA CORTE, FRANCESCO – KRENKEL, WERNER. 1968. L'età di Lucilio. *Maia*, 20, s. 254–270.
- MARIOTTI, ITALO. 1960. *Studi Luciliani*. Firenze: La Nuova Italia.
- MARIOTTI, SCEVOLA. 1991. *Lezioni su Ennio*. Urbino: QuattroVenti.
- MARMORALE, ENZO V. 1950. *Nevius poeta*. Firenze: La nuova Italia Editrice.
- MARTYN, JOHN R. C. 1996. Imagery in Lucilius. In MARTYN, JOHN R. C. [ed.]. *Juvenal: A Farrago. A collection of articles on the satires of Juvenal and on Roman satire*. Amsterdam: A. M. Hakkert Publisher, s. 135–174.
- MARTYN JOHN R. C. 1996. Satis saturae? In MARTYN JOHN R. C. [ed.]. *Juvenal: A Farrago. A collection of articles on the satires of Juvenal and on Roman satire*. Amsterdam: A. M. Hakkert Publisher, s. 175–187.
- MATTINGLY, H. B. 1960. Naevius and the Metelli. *Historia*, 9, s. 414–439.
- MENDELL, CLARENCE W. 1970. Die Satire als Popularphilosophie. In KORZENIEWSKI, DIETMAR [ed.]. *Die römische Satire*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, s. 137–160.
- MORGAN, LLEWELYN. 2007. Satire. In HARRISON, STEPHEN [ed.]. *A Companion to Latin Literature*. Malden, Mass.: Blackwell Publishing, s. 174–188.
- MRAS, KARL. 1928. Randbemerkungen zu Lucilius' Satiren. *Wiener Studien*, 46, s. 78–84.

- MUECKE, FRANCES. 2005. Rome's first „satirists“: themes and genre in Ennius and Lucilius. In FREUDENBURG, KIRK [ed.]. *The Cambridge Companion to Roman Satire*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 33–47.
- MÜLLER, CARL WERNER. 1999. Ennius und Äsop. In MÜLLER, C. W. [ed.]. *Kleine Schriften zur antiken Literatur und Geistesgeschichte*. Stuttgart – Leipzig: G. B. Teubner, s. 526–557.
- OLIVA, PAVEL. 1994. *Dějiny starověkého světa*. Praha: Scientia.
- PAVELKA, JIŘÍ – POSPÍŠIL, IVO. 1988. *Základní problémy literárněvědné metodologie*. Brno: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně.
- PETERSMANN, HUBERT. 1986. Der Begriff „satura“ und die Entstehung der Gattung. In ADAMIETZ, JOACHIM [ed.]. *Die römische Satire*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, s. 7–24.
- PETROVIČOVÁ, KATARINA. 2010. *Martianus Capella. Nauky „na cestě“ mezi antikou a středověkem*. Brno: Host.
- PETRŮ, EDUARD. 2000. *Úvod do studia literární vědy*. Olomouc: Rubico.
- PLAZA, MARIA. 2006. *The Function of Humour in Roman Verse Satire. Laughing and Lying*. Oxford: Oxford University Press.
- POLÁKOVÁ, MARIANA. 2016. *Vznik a vývoj satiry v římské literatuře* (disertační práce). Brno: FFMU.
- POLÁKOVÁ, MARIANA. 2012. Ennius's collection *Satura(e)*. In *Graeco-Latina Brunensia*. Brno: Masarykova univerzita, 17, 2, s. 171–179.
- POLÁKOVÁ, MARIANA. 2011. The Division of Lucilius' Fragments, a Personal Opinion of the Topic: Satire in Lucilius' preserved fragmentary work. In *Graeco-Latina Brunensia*. Brno: Masarykova univerzita, 16, 1, s. 41–48.
- POSPÍŠIL, IVO. 1998. *Genologie a proměny literatury*. Brno: FFMU.
- POSPÍŠIL, IVO. 1992. *Rozpětí žánru*. Brno: Sprint-Print.
- PRINZEN, HERBERT. 1998. *Ennius im Urteil der Antike*. Stuttgart – Weimar: Verlag J. B. Metzler.
- PUELMA PIWONKA, MARIO. 1949. *Lucilius und Kallimachos: zur Geschichte einer Gattung der hellenistisch-römischen Poesie*. Frankfurt am Main: Klostermann.
- RAMAGE, EDWIN, S. – SIGSBEE, DAVID, L. – FREDERICKS, SIGMUND, C. 1974. *Roman Satirists and their Satire. The Fine Art of Criticism in Ancient Rome*. New Jersey: Noyes Press.
- RASCHKE, WENDY J. 1987. *Arma pro amico* – Lucilian Satire at the Crisis of the Roman Republic. *Hermes*, 115, s. 299–318.
- RASCHKE, WENDY J. 1990. The Virtue of Lucilius. *Latomus*, 49, s. 352–369.
- RELIHAN, JOEL C. 1993. *Ancient Menippean Satire*. Baltimore – London: The Johns Hopkins University Press.
- RIEMER, PETER – WEISSENBERGER, MICHAEL – ZIMMERMANN, BERNHARD. 2008. *Einführung in das Studium Latinistik*. München: C. H. Beck.
- RICHLIN, AMY. 1983. *The Garden of Priapus. Sexuality and aggressism in Roman humor*. New Haven – London: Yale University Press.

Bibliografie

- RICHTER, WILL. 1962. Staat, Gesellschaft und Dichtung in Rom in 3. und 2. Jahrhundert v. Chr. (Naevius, Ennius, Lucilius). *Gymnasium*, 64, s. 286–310.
- RONCONI, ALESSANDRO. 1963. Lucilio critico letterario. *Maia*, 15, s. 515–525.
- ROOY, C. A. VAN. 1955. Quintilian X, 1, 93 Once More. *Mnemosyne*, 8, s. 305–310.
- ROOY, C. A. VAN. 1965. *Studies in Classical Satire and Related Literary Theory*. Leiden: E. J. Brill.
- ROSEN, RALPH M. 2007. *Making Mockery. The Poetics of Ancient Satire*. Oxford: Oxford University Press.
- ROSEN, RALPH M. 1988. *Old Comedy and the Iambographic Tradition*. Atlanta, Ga.: Scholars Pr.
- RUDD, NIALL. 1986. *Themes in Roman Satire*. London: Duckworth.
- RÜPKE, JÖRG. 2007. *Náboženství Římanů*. Překlad: David Sanetrník. Praha: Vyšehrad.
- RUSSELL, D. A. 1981. *Criticism in Antiquity*. London: Duckworth.
- SABBADINI, SALVATORE. 1935. *Poeti Latini. Nevio*. Udine: Istituto delle edizioni accademiche.
- SCODEL, RUTH. 1987. Horace, Lucilius and Calliachean Polemic. *Harvard Studies In Classical Philology*, 91, s. 199–215. <https://doi.org/10.2307/311405>
- SERPA, FRANCO. 1981. La „figura“ della satira (ipotesi per una teoria generale della satira latina). In *Letterature comparate. Problemi e metodo. Studi in onore di Ettore Paratore*. Volume Primo. Bologna: Pàtron Editore, s. 313–324.
- SCHÄFER, ECKART. 2001. Lucilius und die Stadt Rom. In MANUWALD, GESINE [ed.]. *Der Satiriker Lucilius und seine Zeit*. München: Verlag C. H. Beck, s. 177–187.
- SCHANZ, MARTIN. 1979. *Geschichte der Römischen Literatur bis zum Gesetzgebungswerk des Kaisers Justinian. Erster Teil. Die römische Literatur in der Zeit der Republik*. München: Beck.
- SCHIERL, PETRA. 2006. *Die Tragödien des M. Pacuvius. Ein Kommentar zu den Fragmenten mit Einleitung, Text und Übersetzung*. Berlin: Walter de Gruyter.
- SCHLEGEL, CATHERINE M. 2005. *Satire and the Threat of Speech. Horace's Satires Book 1*. Madison: The University of Wisconsin Press.
- SCHMIDT, ERNST A. 1977. Lucilius kritisiert Ennius und andere Dichter. Zu Lucilius fr. 148 Marx. *Museum Helveticum*, 34, s. 122–129.
- SCHOLZ, UDO W. 1986. Der frühe Lucilius und Horaz. *Hermes*, 114, s. 335–365.
- SCHOLZ, UDO W. 1986. Die „satura“ des Q. Ennius. In ADAMIETZ, JOACHIM [ed.]. *Die römische Satire*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, s. 25–53.
- SCHOLZ, UDO W. 2000. Die sermones des Lucilius. In BRAUN, MAXIMILIAN – HALTENHOFF, ANDREAS – MUTSCHLER, FRITZ-HEINER [eds.]. *MORIBUS ANTIQVVS RES STAT ROMANA. Römische Werte und römische Literatur im 3. und 2. Jh. v. Chr.* München – Leipzig: Saur, s. 217–234.
- SHERO, L. R. 1929. Lucilius's cena rustica. *American Journal of Philology*, 50/1, s. 64–70. <https://doi.org/10.2307/289727>
- SKWARCZYŃSKA, STEFANIA. 1965. *Wstęp do nauki o literaturze. T. 3*. Warszawa: Instytut Wydawniczy.

- SUERBAUM, WERNER. 1968. *Untersuchen zur Selbstdarstellung älterer römischer Dichter. (Livius Andronicus, Naevius, Ennius.)* Hildesheim: Georg Olms Verlag.
- STIEBITZ, FERDINAND. 1967. *Stručné dějiny římské literatury*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- SÜSS, WILHELM. 1927. Zu Lucilius. *Hermes*, 62, s. 342–356.
- ŠUBRT, JIŘÍ. 2005. *Římská literatura*. Praha: OIKOYMENH.
- TENNEY, FRANK. 1927. Naevius and free Speech. *American Journal of Philology*, 48, s. 105–110. <https://doi.org/10.2307/290565>
- TERZAGHI, NICOLA. 1979. *Lucilio*. Hildesheim – New York: Georg Olms Verlag.
- TERZAGHI, NICOLA. 1976. *Per la storia della satira*. Messina – Firenze: Casa editrice di G. D'Anna.
- TSCHIZEWSKIJ, DIMITRI. 1976. Satire und Groteske. In PREISENDANZ, WOLFGANG – WARNING, RAINER [eds.]. *Das Komische*. München: Wilhelm Fink Verlag, s. 269–278.
- ULLMAN, B. L. 1913. Saturas and Satires. *Classical Philology*, 8, s. 172–194.
- VALSA, M. 1957. *Marcus Pacuvius. Poète tragique*. Paris: Les Belles Lettres.
- VRUGT-LENTZ, J. TER. 1966. Lucili ritu. *Mnemosyne*, 19, s. 349–358. <https://doi.org/10.1163/156852566X00420>
- WASZINK, J. H. 1972. Problems concerning the satira of Ennius. In SKUTSCH, OTTO [ed.]. *Ennius. Sept exposés suivis de discussions; Vandæuvres-Genève, 23–29 Août 1971*. Genève: Fond. Hardt, s. 99–137.
- WASZINK, J. H. 1960. Tradition and Personal Achievement in Early Latin Literature. *Mnemosyne*, 13, s. 16–33. <https://doi.org/10.1163/156852560X00020>
- WASZINK, J. H. 1957. Zur ersten Satire des Lucilius. *Wiener Studien*, 70, s. 322–328.
- WEBB, ROBERT HENNING. 1912. On the Origin of Roman Satire. *Classical Philology*, 7, s. 177–189. <https://doi.org/10.1086/359652>
- WEINBROT, HOWARD D. 2005. *Menippean Satire Reconsidered: From Antiquity to the Eighteenth Century*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- WEINREICH, OTTO. 1975. Vorstufen. Wortbedeutung. Dramatische Saturas. In FABIAN, BERNHARD [ed.]. *Satura. Ein Kompendium moderner Studien zur Satire*. Hildesheim – New York: Georg Olms Verlag.
- WELLEK, RENÉ. 2005. *Koncepty literární vědy*. Překlad: Jiřina Johannisová a Vladimír Papoušek. Praha: H&H.
- WELLEK, RENÉ – WARREN, AUSTIN. 1996. *Teorie literatury*. Překlad Miloš Calda. Olomouc: Votobia.
- WHEELER, ARTHUR LESLIE. 1912. Satira as Generic Term. *Classical Philology*, 7, s. 457–477. <https://doi.org/10.1086/359714>
- WITKE, CHARLES. 1970. *Latin Satire. The Structure of Persuasion*. Leiden: E. J. Brill.
- ZETZEL, J. E. G. 1977. Notes and Discussions. Lucilius, Lucretius, and Persius 1.1. *Classical Philology*, 72, č. 1, s. 40–43. <https://doi.org/10.1086/366313>

ZIMMERMANN, BERNHARD. 2001. Lucilius und Aristophanes. In MANUWALD, GESINE [ed.]. *Der Satiriker Lucilius und seine Zeit*. München: Verlag C. H. Beck.

Encyklopedie a slovníky

BARTOŠEK, MILAN. 1995. *Encyklopedie římského práva*. Praha: Academia.

BORECKÝ, BOŘIVOJ – DOSTÁLOVÁ, RŮŽENA A KOL. 2006. *Slovník řeckých spisovatelů*. Voznice: Leda.

CANCIK, HUBERT – SCHNEIDER, HELMUTH [eds.]. 1996–2003. *Der neue Pauly: Enzyklopädie der Antike*. Stuttgart: Metzler.

Encyclopedia Americana. 1966. New York: Americana Corporation.

Encyklopedie antiky. 1973. Praha: Academia.

KARPAŤSKÝ, DUŠAN. 2001. *Malý labyrint literatury*. Praha: Albatros.

KUŤÁKOVÁ, EVA – VIDMANOVÁ, ANEŽKA A KOL. 2004. *Slovník latinských spisovatelů*. Praha: Leda.

LAMPING, DIETER. 2009. *Handbuch der literarischen Gattungen*. Stuttgart: Alfred Kröner.

Masarykův slovník naučný: lidová encyklopedie všeobecných vědomostí. 1925–1933. Praha: Československý kompas.

MOCNÁ, DAGMAR – PETERKA, JOSEF A KOL. 2004. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka.

NÜNNING, ANSGAR [ed.]. 2006. *Lexikon theorie literatury a kultury*. Překlad: A. Urválek a Z. Adamová. Brno: Host.

Ottův slovník naučný: illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. 1888–1909. Praha: J. Otto.

PAULY, A. – WISSOWA, G. [eds.]. 1894nn. *Pauly's Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*. Neue Bearbeitung. Stuttgart: Metzler.

PAVERA, LIBOR – VŠETIČKA, FRANTIŠEK. 2002. *Lexikon literárních pojmů*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc.

Pravidla českého pravopisu. 1993. Praha: Pansofia.

PRAŽÁK, JOSEF M. – NOVOTNÝ, FRANTIŠEK – SEDLÁČEK, JOSEF. 1935. *Latinsko-český slovník k potřebě gymnasií a reálných gymnasií*. Praha: Československá grafická unie a. s.

RIEGER, FRANTIŠEK LADISLAV [red.]. 1860–1874. *Slovník naučný*. Praha: Kober & Markgraf.

Slovník antické kultury. 1974. Praha: Svoboda.

Slovník spisovné češtiny. 1994. Praha: Academia.

Thesaurus linguae Latinae. 1900nn. Editus auctoritate et consilio academiaram quinque Germanicarum: Berolinensis; Gottingensis; Lipsiensis; Monacensis; Vindobonensis. Lipsiae: Teubner.

ZIEGLER, KONRAT – SONTHEIMER, WALTHER [eds.]. 1972. *Der Kleine Pauly. Lexikon der Antike auf der Grundlage von Pauly's Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*. Unveränd. Nachdr. [der Ausg.] Stuttgart, Druckemüller, 1964–1975. München: Alfred Druckemüller Verlag.

EDIČNÍ RADA MASARYKOVY UNIVERZITY

prof. MUDr. Martin Bareš, Ph.D. (předseda)
Ing. Radmila Droběnová, Ph.D.
Mgr. Tereza Fojtová
Mgr. Michaela Hanousková
doc. Mgr. Jana Horáková, Ph.D.
doc. PhDr. Mgr. Tomáš Janík, Ph.D.
doc. JUDr. Josef Kotásek, Ph.D.
doc. Mgr. et Mgr. Oldřich Krpec, Ph.D.
PhDr. Alena Mizerová (tajemnice)

doc. Ing. Petr Pirožek, Ph.D.
doc. RNDr. Lubomír Popelínský, Ph.D.
Mgr. Kateřina Sedláčková, Ph.D.
prof. RNDr. David Trunec, CSc.
doc. PhDr. Martin Vaculík, Ph.D.
prof. MUDr. Anna Vašků, CSc.
Mgr. Iva Zlatušková (místopředsedkyně)
doc. Mgr. Martin Zvonař, Ph.D.

EDIČNÍ RADA FILOZOFICKÉ FAKULTY MASARYKOVY UNIVERZITY

prof. Mgr. Lukáš Fasora, Ph.D.
prof. PhDr. Jiří Hanuš, Ph.D.
doc. Mgr. Jana Horáková, Ph.D.
(předsedkyně)
doc. PhDr. Jana Chamonikolasová, Ph.D.
prof. Mgr. Libor Jan, Ph.D.
prof. PhDr. Jiří Kroupa, CSc.

prof. PhDr. Petr Kyloušek, CSc.
prof. Mgr. Jiří Macháček, Ph.D.
doc. Mgr. Katarina Petrovičová, Ph.D.
(tajemnice)
prof. PhDr. Ivo Pospíšil, DrSc.
prof. PhDr. BcA. Jiří Raclavský, Ph.D.

Vznik a vývoj satiry v římské literatuře

Mariana Poláková

Vydala MASARYKOVA UNIVERZITA, Žerotínovo nám. 617/9, 601 77 Brno
v edici **Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity** / číslo 473

Odpovědná redaktorka / doc. Mgr. Jana Horáková, Ph.D.

Výkonná redaktorka / doc. Mgr. Katarina Petrovičová, Ph.D.

Ediční referentka / Mgr. Vendula Hromádková

Grafická koncepce edice a návrh obálky / Mgr. Pavel Křepela

Sazba / Dan Šlosar

Vydání první / 2017

Náklad / 200 výtisků

Tisk a knihařské zpracování / Tiskárna KNOPP s.r.o., U Lípy 926,
549 01 Nové Město nad Metují

ISBN 978-80-210-8805-4

ISBN 978-80-210-8806-1 (online : pdf)

ISSN 1211-3034

<https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.M210-8806-2017>

#473